

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ

MEDENİYETLER MİRASI DİYARBAKIR MİMARİSİ

Editör
Yrd. Doç. Dr. İrfan YILDIZ

Diyarbakır-2011

DİYARBAKIR TÜRBELERİ

Yrd. Doç. Dr. İrfan Yıldız

Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısmında bulunan Diyarbakır kenti, Mezopotamya'ya yakınlığı, Tarihi İpek Yolu'nun geçtiği kavşak kentlerden biri olması ve Hurrilerden Osmanlı dönemine kadar birçok devletin hâkimiyetinde kalması nedeniyle kültürel ve sanatsal faaliyetler açısından oldukça zengin bir kenttir. Bu nedenlerden dolayı Diyarbakır şehrine hâkim olan her devlet yoğun bir imar faaliyetine girişmiş ve burada birçok mimari eser inşa etmiştir. Diyarbakır'da hüküm süren uygarlıklara ait çok sayıda mimari eser, çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmıştır. Bu yapı gruplarından biri de türbelerdir. Diyarbakır il merkezinde ve merkeze bağlı köylerde günümüze ulaşan yirmi bir türbe tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz türbeler; *Nasrud-devle Mansur ve Eşi Sittünas'ın Türbeleri, Sultan Şücaeddin Türbesi, Lala Bey Türbesi, Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi, Fatih Paşa Türbesi, İskender Paşa Türbesi, Özdemiroğlu Osman Paşa*

Türbesi, Zincirkıran Türbesi, Hamza Baba Türbesi, Sarı Saltık Türbesi, Zübeyde ve Leylâ Hanımlar Türbesi, İmam Akil Türbesi, Sahabeler Türbesi, Murtaza Paşa Türbesi, Arap Şeyh Türbesi, Hançeri Güzar Türbesi, Dabanoğlu Türbesi, Halvet Baba Türbesi, Şeyh Abdülcelil Türbesi ve Şeyh Muhammed Amidi Türbesi'dir. Bu türbelerden bir tanesi Mervanoğulları dönemine, bir tanesi Artuklular dönemine, bir tanesi Akkoyunlular dönemine aittir. Geriye kalan on sekiz türbe ise Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

Diyarbakır Türbeleri'nde de Türk türbe mimarisinde yaygın olarak kullanılan, kare, dikdörtgen, dairesel, baldaken ve sekizgen plan şeması uygulanmıştır. Türbelerin bir kısmı iki renkli düzgün kesme taş malzemeden, diğerleri ise siyah bazalt taştan inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türbe, külah, sanduka, iç mekân, süsleme.

TOMBS OF DIYARBAKIR

ABSTRACT

Located in the central part of Southeastern Anatolia Region, the city of Diyarbakir, is a city rich in cultural and artistic activities because of being close to Mesopotamia, being one of the intersections of the historic Silk Road passed, and remaining under the sovereignty of many states from Hurries to the Ottoman period. For these reasons, every state dominating the city of Diyarbakir engaged in an intensive development activity and constructed several architectural works. A large number of architectural works of the prevailing civilizations in Diyarbakir have survived various renovations. Tombs are one of these structures. Twenty one tombs can be seen in the centre of Diyarbakir and its villages.

Mausoleums examined under the scope of these study are; *Shrines of Nasrud-devle Mansur and his wife Sittünas, Tomb of Şücaeddin Sultan, Tomb of Lala Beg, Tomb of Sheikh Yusuf Hamadani, Tomb of Fatih Pasha, Alexander Pasha Tomb, Tomb of Özdemiroğlu Osman Pasha, Zincirkıran Tomb, Tomb*

of Hamza Baba, Sari Saltık Tomb, Tomb of Ladies Leyla and Zübeyde, Tomb of Imam Aqil, Tombs of Sahabas, Tomb of Murtaza Pasha, Tomb of the Arab Sheikh, Hanceri Guzar Tomb, Tomb of Dabanoglu, Halvet Baba Tomb, Tomb of Sheikh Abdülcelil and Sheikh Mohammed Amidi Tomb. One of these works belong to Marwanid Dynasty period, Another one belongs to Artuqid, and the other one goes back to Akkoyunlu Dynasty and the other eighteen works were built during the period of Ottoman period.

Square, rectangular, circular, baldachin, and octagonal, commonly used in the tombs located in Diyarbakir and in Turkish mausoleum architecture have been applied. Some of the shrines of two-color smooth cutting stone material, while others have been built in black basalt stone.

Keywords: Tomb, cone, sarcophagus, interior space, decoration.

Diyarbakır, M.Ö. IV. yüzyıldan günümüze kadar Amidi, Amid, Amida, Augusta, Kara Amid, Karakale, Karacakale, Diyar-Bekr, Diyarbekir, Diyarbakır gibi isimlerle anılmıştır.

Kent, tarihin her döneminde önemini korumuş Anadolu ile Irak, İran ve Suriye arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

5000 yıllık bir geçmişe sahip olan Diyarbakır ili tarihin her döneminde büyük uygarlıkların, kültür ve ekonomi merkezi olarak kabul edilmiştir. İl bir birini izleyen 26 değişik uygarlığa beşiklik etmiştir. M.Ö. 3000 yıllarında Hurilerden başlayarak Osmanlılara kadar uzanan süreç içinde burada yaşayan uygarlıklar, dönemlerine ait izlerle kenti adeta ölümsüzleştirmişlerdir.

Diyarbakır, bilhassa Roma İmparatorluğunun doğudaki en büyük sınır kentlerinden biri olmuş, değişik bölgelerde ve Anadolu'da üretilen kültürler burada birbirine karışmıştır.

Uzun süre bazı devletlere başkentlik yapan, güçlü bir mimari geleneğin yaşama olanağı bulduğu Diyarbakır, yalnız mimarlık alanında değil, diğer alanlarda da başkent olma özelliğini yansıttığını bilmiştir.

Kent, Anadolu'nun en eski tarihi surlarıyla, en eski tarihi camileriyle, hanları, kervansarayları, hamamları, köprüleri, evleri, türbeleri, medreseleri ve kiliseleriyle bir tarih ve kültür merkezidir (Foto:1). Bu eserlerin bir bölümünü temsil eden Diyarbakır'daki türbeler bu makale kapsamında ele alınacaktır. Makale kapsamında Diyarbakır merkez ilçe ve bu ilçelere bağlı köylerde bulunan eserler incelenecektir.

Diyarbakır türbeleri hakkında yapılan ilk çalışma Süleyman Savcı ile Kazım Baykal tarafından hazırlanan ve 1942 yı-

lında Karcadağ Dergisi'nde yayınlanan "Diyarbakır'da Tarihi Türbeler I-II" adlı makalelerdir. Daha sonra Türbeler Metin Sözen tarafından 1971 yılında hazırlanan "Diyarbakır'daki Türk Mimarisi" adlı kitapta bir bölüm olarak ele alınmış, bu tarihten sonra yapılan bütün çalışmalarda adı geçen kaynaktan alıntılar yapılarak verilen bilgilerle yetinilmiştir. 1996 tarihinde M. Mehdi İlhan tarafından "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları" adlı bir bildiri sunulmuş ve bu bildirinin tam metni yayınlanmıştır. İlhan, bir tarihçi perspektifinden türbeleri incelemiş daha çok türbelerin tarihçesi, kitabeleri ve içerilerinde bulunan mezar taşlarındaki yazıtlar hakkında bilgi vermiştir. İlhan'ın bu çalışması bu konuda çalışma yapacak olanlara ışık tutmaktadır.

Bizi böyle bir çalışmaya sevk eden temel etken Diyarbakır türbeleri hakkında sanat tarihi bakımından yapılan güncel bir çalışmanın olmayışıdır. Aşağıda ele alacağım bu makale kapsamında tarafımdan tespit edilen İmam Akil ve Hamza Baba türbelerinin röleve planları çıkarılarak haklarında bilgi verilecektir. İsmen bilinmelerine rağmen şimdiye kadar haklarında detaylı bir çalışma yapılmamış olan Murtaza Paşa, Nasiruddevle ve Eşi Sittünas, Şeyh Muhammed Amidi, Hançeri Güzar, Halvet Baba türbelerinin röleve planları çıkarılarak mimari ve süsleme özellikleri bakımından detaylı bir tanıtımı yapılacaktır. Ayrıca daha önce Metin Sözen tarafından incelenen türbelerin 1971 yılından günümüze kadar geçirdikleri değişim evreleri verilecek, yeni röleve çizimleri ve bulgular ışığında elde edilen bilgiler kalıcı hale getirilerek, bir sonraki nesle aktarılmış olacaktır.

Nasiruddevle Mansur ve Eşi Sittünas'ın Türbeleri¹

Yapı merkez Sur İlçesi Cevat Paşa Mahallesi'nde, İçkalede Hz. Süleyman Camii'nin kuzeydoğusunda, Eski Adliye binasının arkasında Dicle Nehrine hâkim bir konumda burcun üstünde bulunmaktadır (Foto:2).

Eser, yan yana iki türbeden ibarettir. Gerek türbenin ismi gerekse içinde yatan şahıslar hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. 1316/1898 tarihli Diyarbekir Salnamesinde, bu türbede metfun olan "e'izze-i kiramdan Çifte Evliya Hazretlerinin, isimlerinin bilinmediği ve havariyyundan oldukları tahmin edildiği" belirtilmektedir (İzgöer, 1999-IV, s.208). Türbede yatanlar hakkında bilgi veren Şevket Beysanoğlu ve

Mehdi İlhan, İbnü-l Ezrak'ın verdiği bilgileri baz alarak türbede medfun olan kişilerin Mervani hükümdarı Nasiruddevle Mansur ile eşi Sittünas olabileceğini ileri sürmektedirler (Beysanoğlu, 1985, s.4-50; İlhan, 1996, s.201).

İbnü-l Ezrak; "486/1094 tarihinde Mervanoğulları hükümdarlarından Nasiruddevle Mansur'un Cizre'de öldüğü, cenazesinin Amid'e götürülerek, amcası Said bin Nasiruddevle'nin kızı olan eşi Sittünas tarafından Dicle'ye bakan kayalıkların üzerindeki sarayın üst tarafında yaptırılan kubbeye gömüldüğünü ve daha sonra eşinin de aynı yere defin edildiğini" belirtmektedir (Ezrak, 1990, s.216).

1. Eser, Çifte Evliya ve İnce Arap adlarıyla tanınmaktadır. Halk arasında türbelerde yatan iki kişiden birinin İnci adında bir bayan, diğerinin ise Arap isminde bir erkek olduğu rivayet edildiğinden dolayı türbeye İnce Arap Türbesi adı verilmiştir. Yapının tescil kaydı da bu adla yapılmıştır.

İncelediğimiz türbe İbnü-l Ezrak'ın tarif ettiği yerde bulunmakta ve yine tarif ettiği gibi türbede yatanlardan biri bayan diğeri de erkektir. Bu bilgilerden yola çıkarak yapının Mervanoğulları hükümdarlarından Nasıruddevle Mansur için eşi Sittüna's tarafından 486/1094 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşitli dönemlerde geçirdiği onarımlarla günümüze ulaşan eser, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Yapı, yan yana inşa edilmiş iki türbeden ibarettir. Türbeler, dikdörtgen planlı olup içten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür. Moloz taştan inşa edilen türbelerden kuzeydeki Nasıruddevle Mansur'a, güneydeki eşi Sittüna's'a aittir (Foto:3-4).

Eser, sur duvarlarını destekleyen burcun üzerinde yükselmektedir. Doğu ve güney cephesinde mazgal pencere açılmıştır. Kuzey cephe sağırdır. Batı cephede iç mekâna geçişi sağlayan düz lentolu birer kapı bulunmaktadır. Güneydeki kapının üstünde celî sülûs yazı türünde taş malzemeye iki satır olarak hak edilen bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe bir âyet kitabesi olup Bakara Suresi'nin 126. ayetini içermektedir. Kitabenin metni şöyledir:

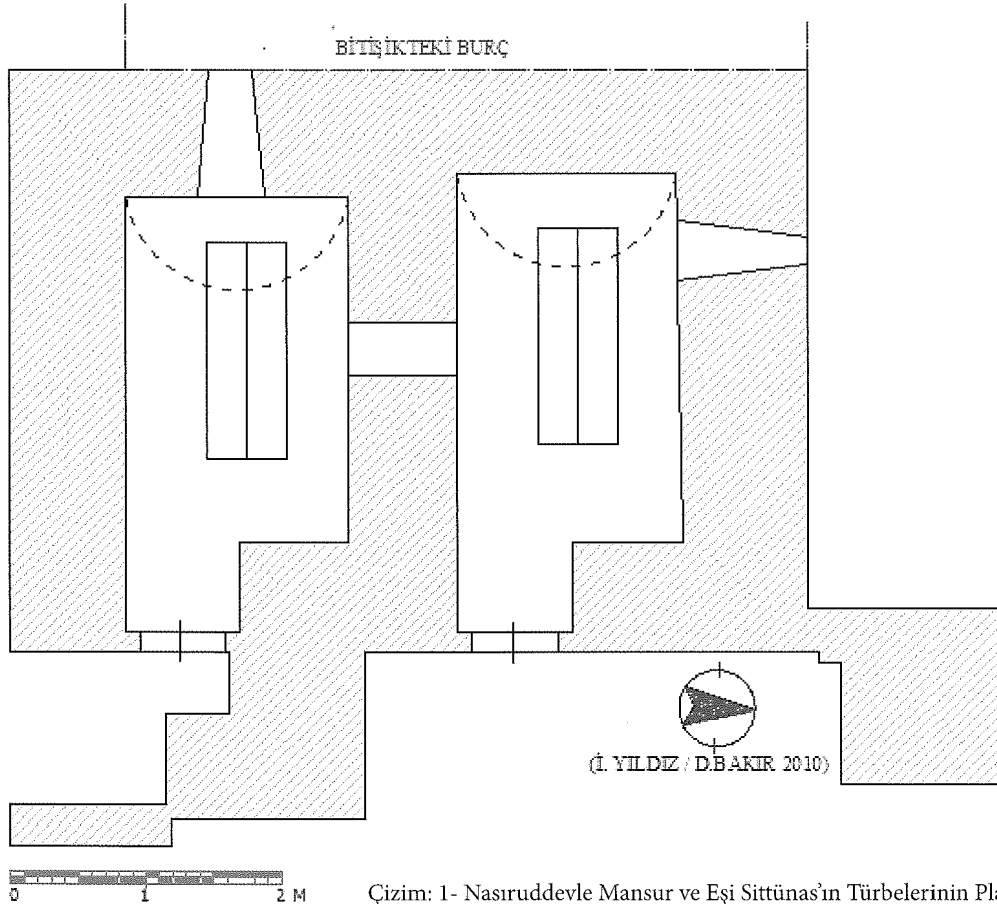
O vakit İbrahim; "Ya Rabbi! Burasını emin bir belde yap!

Ahalisinden Allah'a ve ahret gününe inananları her türlü ürünle rızıklandır" demişti (Foto:5).

Batı cephenin ortasında ve kuzeybatı köşede, bitişikteki yapının payeleriyle cephe kısmen kapatılmıştır.

Güneydeki türbeye, batı cephede yer alan dikdörtgen formlu bir kapıdan girilmektedir. İç mekân 1.65 x 2.72 m ölçülerinde olup doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:1). Doğu duvarı sağırdır. Güney duvarı mazgal bir pencereyle dışarı açılmaktadır. Batı duvarında giriş kapısı yer almaktadır. Kuzey duvarında bitişikteki türbeye açılan dikdörtgen formlu bir pencere mevcuttur. İç mekânda Sittüna's'ın kabrinin üzerine konan temsili bir sanduka vardır (Foto:6).

Kuzeydeki türbeye de kuzeybatı köşede açılan düz atkı taşlı bir kapıdan girilmektedir. İç mekân bitişikteki diğer türbede olduğu gibi 1.65 x 2.72 m ölçülerinde olup doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:1). Yapının doğu duvarı mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır. Güney duvarında bitişikteki türbeye açılan dikdörtgen formlu bir pencere bulunmaktadır. Batı duvarında düz lentolu giriş kapısı yer almaktadır. Kuzey duvarı sağırdır. İç mekânda Nasıruddevle Mansur'un mezarı üzerine konan temsili sanduka mevcuttur (Foto:7).

Çizim: 1- Nasıruddevle Mansur ve Eşi Sittüna's'ın Türbelerinin Planı

Foto: 1- Diyarbakır'ın Genel Görünüşü

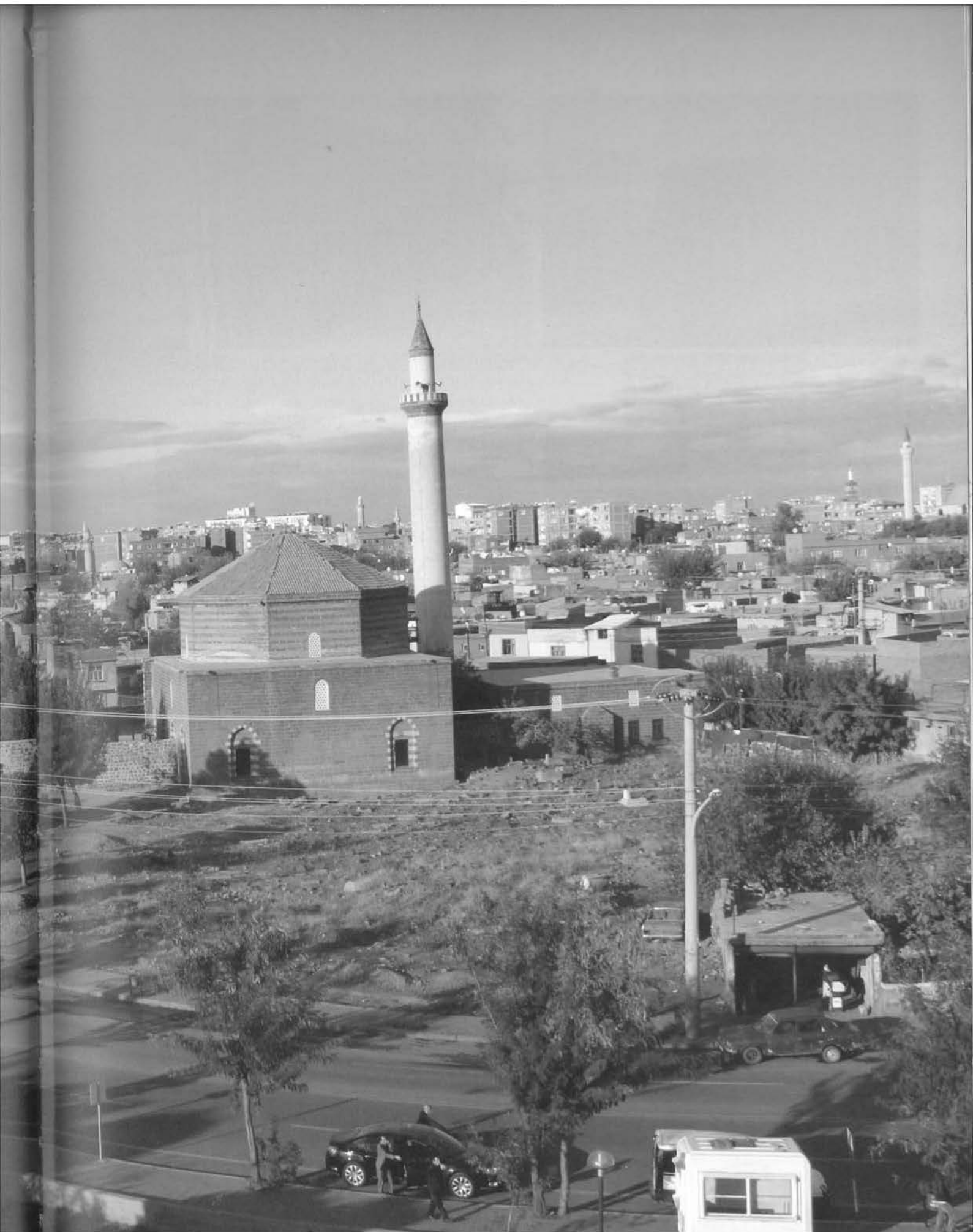

Foto: 2- Nasiruddevle Mansur ve Eşi Sittunas'ın Türbelerinin Genel Görünüşü

Foto: 3- Nasiruddevle Mansur ve Eşi Sittunas'ın Türbelerinin Batı Cephesi

Foto: 4- Nasiruddevle Mansur'un Türbesi'nin Kuzey Cephesi

Foto: 5- Nasiruddevle Mansur'un Eşi Sittunas'ın Türbesinin Giriş Kapısı Üzerindeki Ayet Kitabesi

Foto: 6- Nasiruddevle Mansur'un Eşi Sittunas'ın Türbesinin İç Mekânı

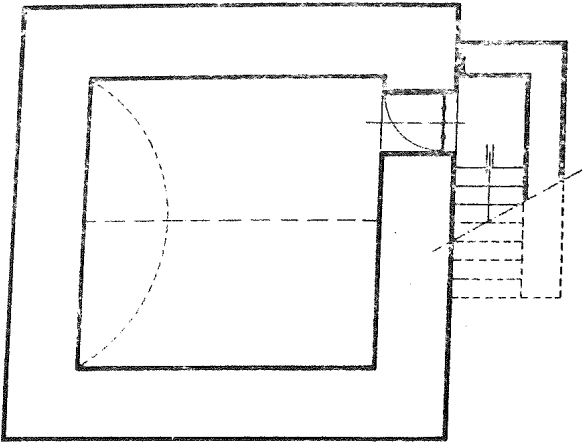

Foto: 7- Nasiruddevle Mansur Türbesinin İç Mekânı

Sultan Şücaeddin (Şuca)² Türbesi

Diyarbakır Merkez Sur ilçesinde Gazi Caddesi'nde Mardin Kapı yakınında Deliller Hanı'nın karşısındadır (Foto:8).

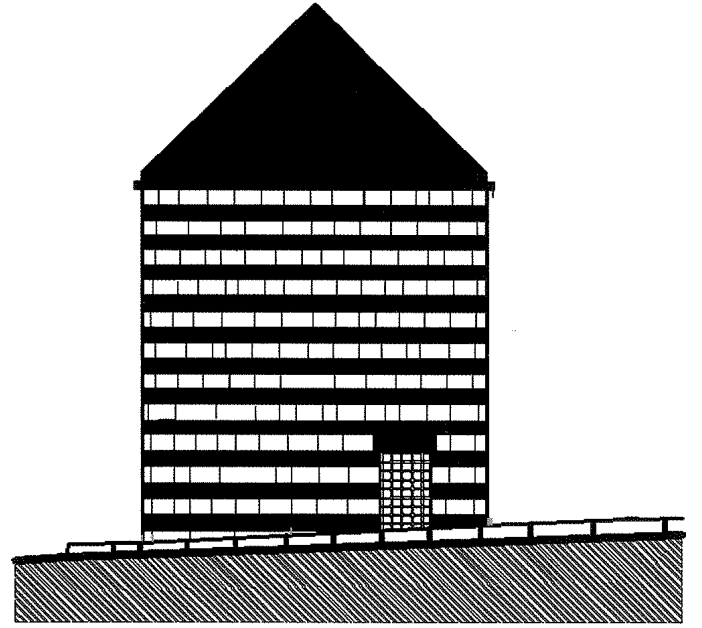
Türbenin üzerinde kesin yapım tarihini verecek bir kitabe yoktur. Türbenin hemen önünde bulunan çeşmede ise, Sultan Şuca'ya ait 605 /1208-1209 tarihli bir yazıt bulunmakta, yapının tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Araştırmacılar bu bilgilerden yola çıkarak yapının 1183-1231 yılları arasında Diyarbakır'a hâkim olan Artukoğulları devrinde Melikşah'ın torunu Sultan Şuca tarafından 605/1208-209 tarihinde yaptırıldığını kabul etmektedirler (Önge, 1971, s.7; Sözen, 1975, s.106; Tuncer, 1986, s.102). Ayrıca salnamelerde ve diğer bazı kaynaklarda Mardin Kapısı'nda Sultan Şuca'ya ait medrese türbe ve çeşme bulunduğu belirtilmektedir. Türbenin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Eser, 1972-73 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

Çizim: 2- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Alt Kat Planı (O.C. Tuncerden)

Eser, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

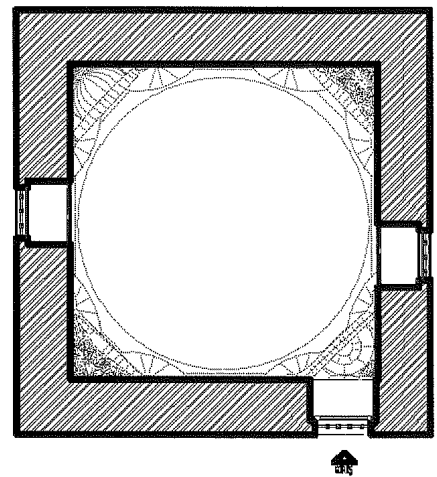
Dıştan 5.80 x 5.92 m ölçülerinde olan türbe kare planlı, kübik gövdelidir. İçten kubbe dıştan pramidal külahla örtülüdür. Günümüzde yapının dış cephelerinde iki renkli; siyah ve beyaz taş, külahında siyah renkli taş kullanılmıştır. Yapının 1971-72 yıllarına ait fotoğraflarında yapının dış cephelerinin

ÖLÇEK: 1/50

Çizim: 3- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Kuzey Cephesi Görünüşü (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden İşlenerek)

kabayonu taşla, külahının ise alaturka kiremitle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Yapı bugünkü şeklini 1972 yılında yapılan onarımda almıştır (Foto:10).

Çizim: 4- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Üst Kat Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

2. Halk arasında Çoban Baba Ziyareti olarak da adlandırılan eser bazı kaynaklarda Sultan Şücaeddin Türbesi olarak zikr edilmektedir (İzgöer, 1999, IV. s. 209, 280, 373; İzgöer, 1999, V. s. 94; Önge, 1971, s.7; Tuncer, 1986, s.102). Bir kısım kaynaklarda ise yapının ismi Sultan Şuca Türbesi olarak geçmektedir. (Sözen, 1975, s.106, Beysanoğlu, 1985, s.84; Beysanoğlu, 1996 I, s.161). Salmamede verilen bilgilerde eserin asıl adının Sultan Şücaeddin Türbesi olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmede bulunan kitabedeki Şuca isminden hareket eden bazı araştırmacılar türbenin adını Sultan Şuca türbesi olarak değiştirmişlerdir.

Foto: 8- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Genel Görünüşü

Foto: 9- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Genel Görünüşü 1971 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Foto: 10- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin Kuzeybatı Cephesi

Günümüzde tek katlı bir türbe izlenimi veren yapının iki katlı olduğu Orhan Cezmi Tuncer tarafında 1971 yılında yapılan kazılarda anlaşılmıştır. Tuncer'in çizdiği planda yapının cenazelik katına bir kapıdan inildiği ve cenazelik katının kare planlı olup beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Tuncer, 1986, s.102), (Çizim:2).

Türbenin kuzey cephesinde dikdörtgen açıklıklı giriş kapısı (Çizim:3), doğu ve batı cephesinde dikdörtgen açıklıklı düz atkı taşı birer pencere yer almaktadır (Foto:8). Güney cephesi ise sağır tutulmuştur. Cepheler iki renkli taşla hareketlendirilmiştir (Foto:10).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivindeki fotoğraflarda ve Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki 49 nolu dosyada yapının dış cephelerinin tek renkli kabayonu taşlarla kaplı olduğu ve 1972 yılında yapılan onarımda cephenin iki renkli düzgün kesme taşlarla kaplandığı anlaşılmaktadır. Yine aynı

kaynaklarda türbenin külahının 1972 yılından önce alaturka kiremitlerle kaplı olduğu 1972 yılında yapılan tamiratta türbenin külahının günümüzdeki şekliyle kesme bazalt taşlarla kaplandığı anlaşılmaktadır (Foto:9).

Kuzey cepheye açılan bir kapıdan girilen yapının iç mekânı 4.30 x 4.40 m ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Çizim:4). İç mekânın kuzey duvarında dikdörtgen formlu giriş kapısı, doğu ve batı duvarlarında dikdörtgen açıklıklı birer pencere bulunmaktadır. Güney duvarı ise sağırdır. İç mekânın duvarları iki renkli taş süslemeyle tezyin edilmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan tromplardan ikisinin içi mukarnas dolguludur (Foto:11). Trompların arasında kalan boşluklar, kör sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Kubbenin eteğinde çeşitli süslemeler mevcuttur. İç mekânı örten kubbenin içi siyah, beyaz ve kırmızı renkli taşlardan yapılan iç içe daireler şeklindeki süslemelerle tezin edilmiştir (Foto:12).

Foto: 11- Sultan Şücaeddin Türbesi'nin İç Mekânı

Foto: 12- Sultan Şücaeddin Türbesi Kubbesinin İçten Görünüşü

Lala Bey Türbesi

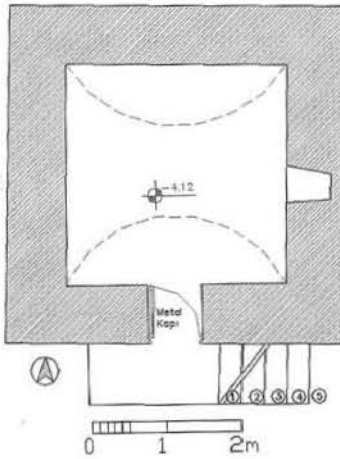
Eser merkez Sur İlçesi, Lale Bey Mahallesi'nde Lala Bey Camisi'nin avlusundadır (Foto:13).

Lala Bey Camisi'nin kuzeydoğu köşesine bitişik inşa edilen türbenin ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Kaynaklarda Türbenin bitiştiği cami ile aynı tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir. Lala Bey Camisi'nin Eğil Beylerinden Lala Kasım Bey³ tarafından 1516-1523 tarihinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Yılmazçelik, 1995, s.61; Tuncer, 1996, s.214-15; Aydın, 2008, s.97,101). Metin Sözen, caminin XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Sözen, 1971, s.59).

Lala Bey Camisi'nin kuzeydoğu köşesinde yer alan Lala Bey Türbesi de, yine aynı şahıs tarafından yapılmış olmalıdır (Yılmazçelik, 1995, s.61). Lala Bey Camisi'yle beraber yapıldığı anlaşılan bu türbeyi XV. yüzyılın ikinci yarısına veya XVI. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirmek mümkündür. Yapı bitiştiği cami ile birlikte 1975-78, 1989-90 tarihlerinde onarılmıştır (Parla, 1990, s.252).

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 16.02.1991 tarih ve 773 sayılı kararıyla tescillenen türbe günümüzde sağlamdır.

Yapı iki katlıdır. Alt kısmında mumyalığı bulunmaktadır. Mumyalık katı kare planlı, beşik tonoz örtülüdür (Çizim:5).

Çizim: 5- Lala Bey Türbesi'nin Alt Kat Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 13- Lala Bey Türbesi'nin Genel Görünüşü

İkinci kat kare planlı olup içten kubbe dıştan pramidal külahla örtülüdür (Çizim:6-7). Eser, kesme bazalt taştan inşa edilmiş, kapı ve pencere kenarlarında iki renkli kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Üst katın batı cephesinde giriş kapısı vardır. Doğu ve kuzey cephesinde ise birer pencere yer almaktadır. Pencereler dikdörtgen açıklıklıdır. Güney cephede en alta mumyalık kısmına girişi sağlayan dikdörtgen açıklıklı kapı ve onun üstün-

3. Lala Kasım, İsfendiyyar Şah Muhammed'in oğlu olup Çaldıran Savaşı'nda Sultan Selim'in mahiyetinde bulunmuş ve 1535 tarihinde vefat etmiştir (Yılmazçelik, 1995, s.61; Aydın, 2008, s.97,101). Kaynaklarda Kasım Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Cesarette, bilimde, edebiyatta, güzel ahlakta ve iyi karakterde tekti; güzel yönetiminde, halkı idare etmekte ve gönüllerini kazanmakta bir bayraktı; Akkoyunlu hükümdarlarının saltanatı zamanında şanı yüceldi ve değeri arttı. O kadar ki, Akkoyunlular kendisini komutan ve çocuklarından birine eğitmen olarak tayin ettiler. Bu yüzden halk arasında Lala Kasım diye tanındı. 913/1508 yılında Şah İsmail Eğil Kalesi'ni zapt edince, Kasım Bey Eğil'den ayrıldı. Bıyıklı Mehmed Paşa Eğil'i alınca, Kasım Bey tekrar Eğil Beyi oldu." (Şerefhan,1998, s.148-49; Ünal, 1975, s. 95; Aydın, 2008, s. 77-78; Tuncer, 1996, s.98-99).

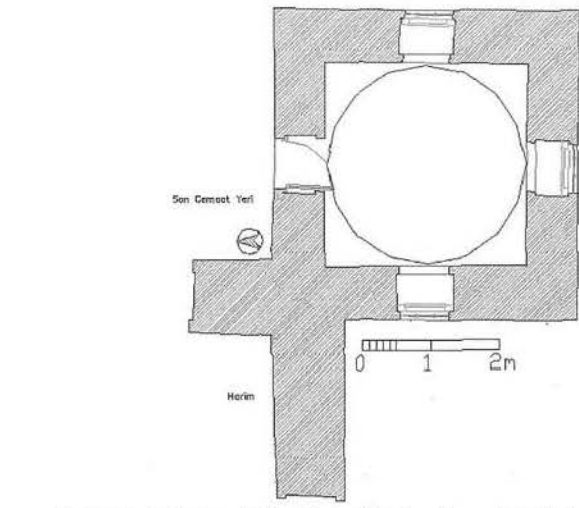

Foto: 14- Lala Bey Türbesi'nin Cenazelik Katının İç Mekânı

de dikdörtgen açıklıklı iki pencere yer almaktadır. Türbenin güneybatı köşesi camiye bitişiktir.

Zemin seviyesine göre aşağıda kalan mumyalık bölümüne beş basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Güney cephede açılan düz atkılı kapı vasıtasıyla mumyalık (cenazelik) bölümüne geçilmektedir. Mumyalık bölümü 2.95 x 2.97 m ölçülerinde kare planlı olup kuzey-güney yönünde beşik tonozla örtülüdür. Doğu duvarında dikdörtgen formlu bir niş bulunmaktadır. Kuzey ve batı duvarı sağır tutulmuştur. Güney duvarında giriş kapısı yer almaktadır (Çizim:5). İç mekânın duvarları sıvanmış olup burada Abdullah Halife adında bir zat medfundur (İlhan, 1996, s.194), (Foto:14).

Türbenin üst katına caminin son cemaat yerinden açılan, basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının üstünde celi sülüs hatla kabartma tekniğinde Arapça yazılan tek satırlık kitabe mevcuttur (Foto:15). İç mekânı 2.95 x 2.97 m ölçülerinde kare planlı olup pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Çizim:6-7). İç mekânın doğu ve kuzey duvarı düz lentolu birer pencereyle dışarı açılmaktadır. Güney duvarında iki katlı

Çizim: 6- Lala Bey Türbesi'nin Üst Kat Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

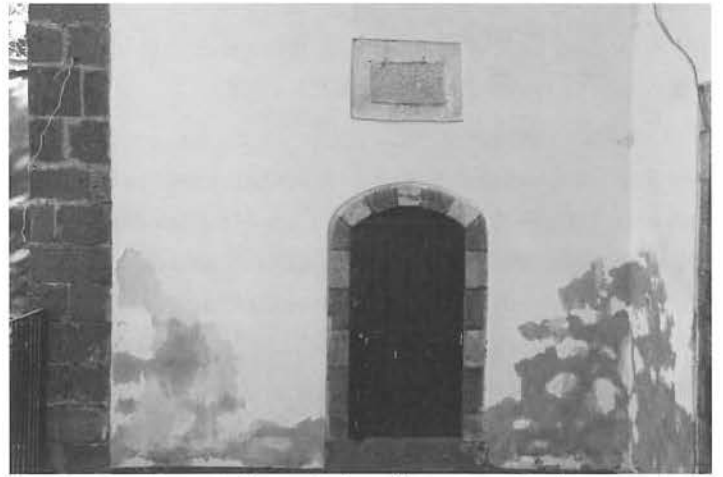
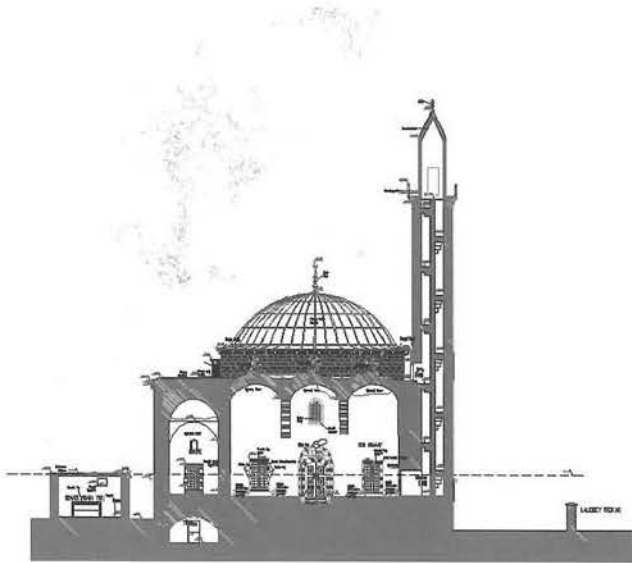

Foto: 15- Lala Bey Türbesi Üst Kat Batı Cephesi

pencere uygulaması görülmektedir. Altındaki pencere dikdörtgen formlu, düz lentoludur. Üsteki pencere ise sivri kemer açıklıklıdır. Üst kat günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Batı duvarında bulunan giriş kapısı yuvarlak kemer açıklıklıdır. İç mekânın duvarları dört adet kör sivri kemerle hareketlendirilmiştir (Foto:16).

Çizim: 7- Lala Bey Türbesi'nin Kesiti (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 16- Lala Bey Türbesi'nin Üst Katının İç Mekânı

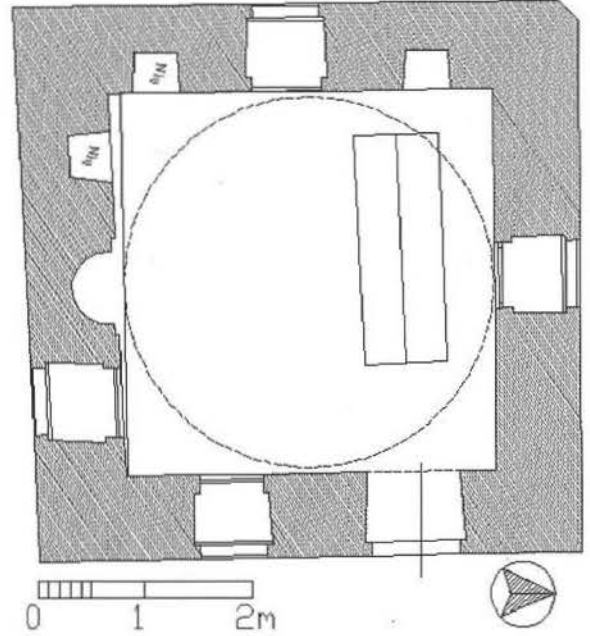
Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi

Türbe, Merkez Sur İlçesi, Melik Ahmet Mahallesi Kesmeli Sokakta, Şeyh Yusuf (Tabakhane) Camii'nin avlusundadır (Foto:17).

Türbenin üzerinde kesin yapım tarihini verecek bir kitabe yoktur. 1316/1898 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde "E'izze-i Kiramdan Şeyh Yusuf el-Hemedani'nin Diyarbakır'da aynı adla anılan cami-i şerif haziresinde medfun olduğu" belirtilmektedir (İzgöer, 1999-IV, s.209). Şeyh Yusuf Camii, 28 Eylül 1468 tarihli vakfiyesine göre Diyarbakırlı Hacekiye ayanında Kavvasoğlu diye meşhur Hacı Ahmet tarafından inşa edilmiştir. Caminin vakfı 1468 tarihinde tescil edildiğine göre yapı bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır (Yılmazçelik, 1995, s.63). Dolayısıyla caminin XV. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda türbenin en geç XV. yüzyılın sonu, XVI. yüzyılın başında veya daha erken bir tarihte, belki camiden de önce yapılmış olabileceği belirtilmektedir (Sözen, 1971, s.62; Beysanoğlu, 1985, s.93).

Türbenin mimari özelliği ve planı göz önüne alındığında yapının XV. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Eser, 1964 ve 1974 yıllarında onarım geçirmiştir.

Dıştan 5.17 x 5.31 m ölçülerinde olan türbe içten ve dıştan kare planlıdır (Çizim:8). Kare planlı yapı içten pandantif geçişli kubbe dıştan piramidal bir külahla örtülüdür. Piramidal külah oldukça yüksek tutulmuştur. Yapı tamamen siyah renkli düzgün kesme taş malzemedan inşa edilmiştir (Foto:17).

Çizim: 8- Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 17- Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi'nin Genel Görünüşü

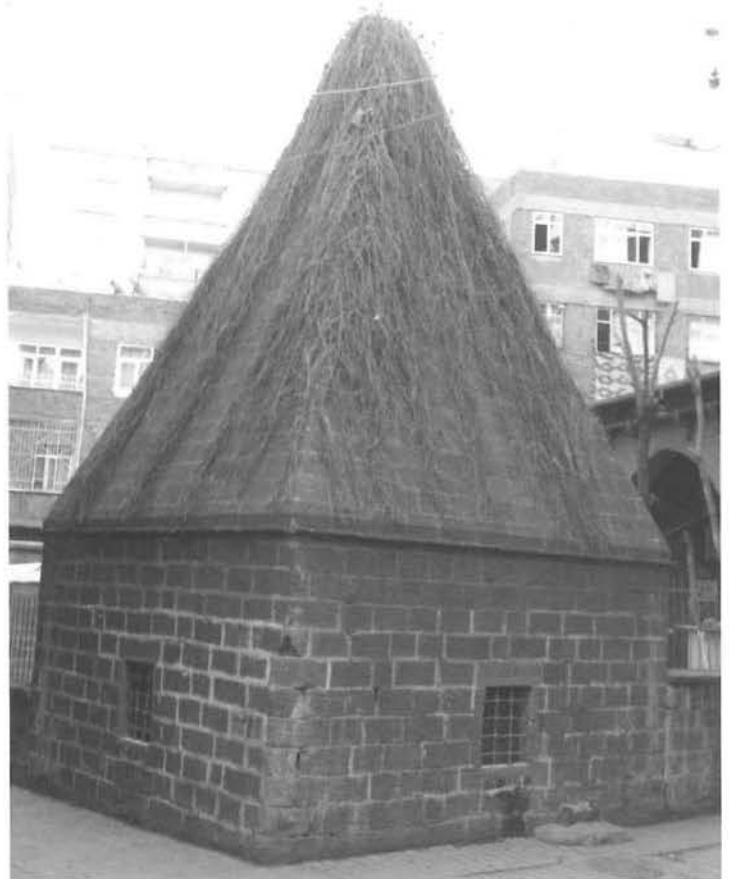
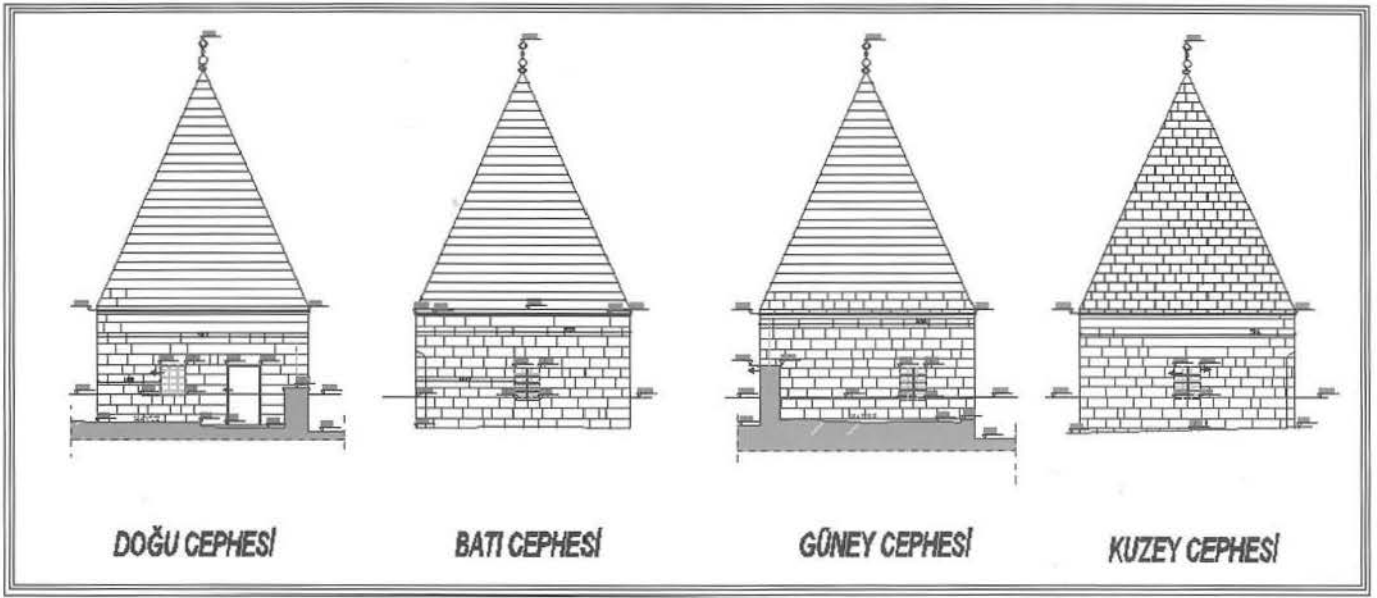

Foto: 18- Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi'nin Kuzeybatı Cephesi

Çizim: 9- Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi'nin Cephe Görünüşleri (VBM Arşivinden)

Foto: 19- Şeyh Yusuf Hemedani Türbesi'nin İç Mekânı.

Doğu cephesinde dikdörtgen açıklıklı düz atkı taşı giriş kapısı, kapının solunda dikdörtgen açıklıklı, düz lentolu küçük bir pencere yer almaktadır. Kuzey, güney ve batı cephesinde dikdörtgen açıklıklı düz atkı taşı birer pencere bu-

lunmaktadır. Cephelerde süsleyici herhangi bir unsur mevcut değildir (Çizim:9), (Foto:18).

Yapıya doğu cephesinde bulunan bir kapıdan girilmektedir. 3.57 x 3.59 m ölçülerinde kare planlı iç mekân, pendentif geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Çizim:8). Güney duvarının ortasında mihrap nişi bulunmaktadır. Niş, yarım daire planlıdır. Kesme bazalt taştan yapılan mihrabın kavsara kısmı yarım gülbezek motifliyle süslenmiştir (Foto:19). Mihrap nişinin sağında dikdörtgen formu bir niş, solunda ise düz lentolu bir pencere açılmıştır. Batı duvarı ortada dikdörtgen açıklıklı bir pencereyle dışarı açılmaktadır. Pencerenin iki yanında dikdörtgen formu birer nişe yer verilmiştir. Kuzey duvarı pencereyle hareketlendirilmiştir. Doğu duvarında dikdörtgen formu giriş kapısı ile pencere açılmıştır. Duvarlar seramiklerle kaplanmıştır. Türbenin içinde Şeyh Yusuf el-Hemedani'nin kabri bulunmaktadır. Kabrin üzerine ahşap bir sanduka bırakılmıştır (Foto:19).

Fatih Paşa Türbesi

Yapı, Merkez Sur İlçesi Fatih Paşa Mahallesi'nde, Fatih Paşa Camii'nin arkasında 45. pafta, 204. ada, 1. parselde yer almaktadır.

Diyarbakır Fatih Bıyıklı Mehmed Paşa'nın mezar taşında ki yazıtta 928/1521 tarihinde öldüğü okunmaktadır.⁴ Türbe-

nin önünde bulunan Fatih Paşa Camii Diyarbakır'ın ilk Osmanlı Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1516-20 tarihleri arasında yaptırılmıştır (Sözen, 1971, s.175). Yukarıdaki bilgiler ışığında türbenin XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak bu türbenin kimin için yapıldığı bilinmemektedir.

4. Mezar taşında şu bilgiler bulunmaktadır:

Baş şahidesinin ön yüzü

İntekale min dâri'l-fenâ ila dâri'l-bekâ

Sâhibu's-seyyf ve'l-cûd ve'l-atâ

El-merhum ve'l-mağfur Muhammed Paşa

Nevverallâhu merkadehu binûrin ila'l-haşri ve'l-cezâ

Baş şahidesinin arka yüzü

El-emîru'l-ümerâ bi-vilâyet-i Diyâr-ı Bekr

Harreseha'llâhu Teâlâ ani'l-belîyyini ve'l-mekri

Fî leyleti's-sulusa'r - râbi' ve'l

işrin min muharremü'l harâm

Min şuhuri seneti semanın ve işrinne ve tis'a mie (Foto:21), (İlhan, 1996, s.183).

Anlamı:

Kahraman, cömert, eli açık, merhum ve mağfur Muhammed Paşa dünyadan ahirete intikal etmiştir. Allah O'nun kabrini kıyamet ve hesap gününe kadar nurlandırın (aydınlatsın), (Beysanoğlu, 1985, s.70).

Anlamı:

Diyâr-ı Bekr vilâyeti beylerbeyi, yüce Allah (Onu) hile ve desiseden korusun, 928 yılının Muharrem ayının yirmidördüncü Salı gecesine vefat etmiştir.

Foto: 20- Fatih Paşa Türbesi'nin Genel Görünüşü

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescillenen türbe günümüzde yıkık vaziyettedir.

Yapı bugün tamamen yıkılmış olup sadece temelleri kalmıştır. Kalan kısımlardan yapının içten ve dıştan sekizgen bir plana sahip olduğu ve iki renkli kesme taş malzemenen yapıldığı anlaşılmaktadır (Foto:20).

Metin Sözen "*Diyarbakır'da Türk Mimarisi*" adlı kitabında türbe hakkında şu bilgileri vermektedir: "Sekizgen planlı bir yapı belki girişinin karşısındaki cephesi dışında, bütün cephelerinde pencereler yer almaktaydı. Bazı cephelerde bu pencere izleri açıklıkla görülebilmektedir. Duvarlarının belirli bir düzeye kadar ayakta kaldığı bu türbenin üst örtüsünün kubbe olması mümkündür" (Sözen, 1971, s.175).

Foto: 21- Fatih Paşa'nın Mezar Taşı

İskender Paşa Türbesi

Diyarbakır Merkez Sur İlçesi İskender Paşa Mahallesi Uzun Sokak No: 3 te İskender Paşa Camii'nin avlusundadır (Foto:22).

Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Türbenin bitişiğinde bulunan İskender Paşa Camii, Diyarbakır Valisi İskender Paşa⁵ tarafından yaptırılmıştır. Caminin 973/1565 tarihli vakfiyesi vardır. Bu vakfiyeye göre yapının yapımına 961/1554 tarihinde başlanıldığı 973/1565 yılında İskender Paşa'nın Van'da görevli olduğu sırada tamamlandığı anlaşılmaktadır (Yılmazçelik, 1995, s.60). *Tuhfetül Mimarinde* yapının adı geçmekte fa-

kat Mimar Sinan ile ilgili diğer yazmalarda Mimar Sinan'ın İskender Paşa Camii'ni yaptığına dair bilgi yoktur (Sözen, 1971, s.81).

İbrahim Yılmazçelik, caminin hemen doğusunda avlu içerisinde yer alan ve İskender Paşa adını alan türbenin de aynı tarihlerde yapıldığını belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995, s.60). Mimari özellikleri ve inşa tarzından türbenin de 961-964/1554-1565 tarihinde camiyle birlikte inşa edildiği anlaşılmaktadır. Türbenin İskender Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

5. İskender Paşa, Diyarbakır'ın on ikinci Osmanlı valisidir. 958-972/1551-1564 yılları arasında görev yapmıştır. Valiliği on dört yıl sürmüştür. Çerkez olup Kabartay Kabilesi'ndendir. Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa'nın kölesidir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde kumandanlık ve valilik yapmış bir kişidir. Yükselip kapıcıbaşı, sonra çavuşbaşı ve azilden sonra Halep Defterdarı ve sonra Anadolu Defterdarı olmuştur. Çeşitli devlet kademelerinde bulunmuştur. 955/1548 yılında Van Kalesi'nde kalmak gayet sakıncalı olduğu halde kimsenin talip olmadığı görevi isteyerek üstlenmiş ve Beylerbeyi payesiyle kalıp İranlılara büyük zarar vermiştir. Buradan Erzurum Beylerbeyi olup İran Şahı'nın oğlunu perişan etmiştir. 958/1551 yılında Diyarbakır Valisi olmuştur. 972/1564-65 yılında azlolunduysa da 975 / 1566-67 yılında Bağdat Valisi olarak Urbânî itaat ettirmiştir. 977/1569-70 yılında Mısır Valisi olmuştur. 1.5 yıl sonra azledilerek İstanbul'a dönüşünden sonra 979/1571-72 yılında vefat etmiştir. Ve Kanlıca Camisi'ne defnedilmiştir. Van'da medrese ve cami, Ardanuç'ta, Trabzon'da, Diyarbakır ve Bağdat'ta vakıfları vardır (Süreyya, III, s. 809; Bulduk, 2007, s.21; İskenderoğlu, 1989 s.1 vd.; Tuncer, 1996, s.143; Beysanoğlu, II, 1996, s.568; Konyar, III, 1936, s.197).

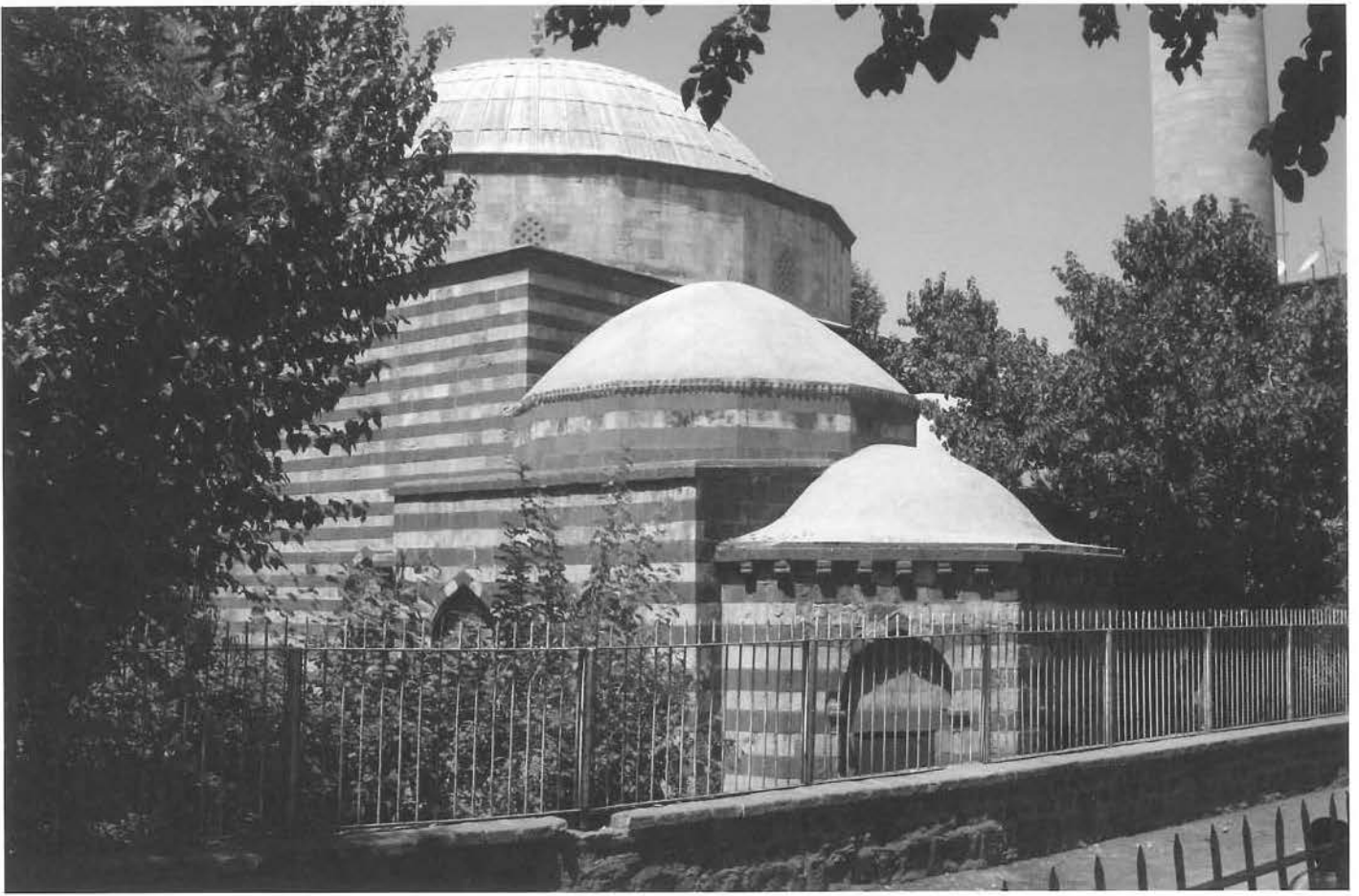

Foto: 22- İskender Paşa Türbesi'nin Genel Görünüşü

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 18.12.2009 tarih ve 2754 sayılı kararıyla tescillen-en eser, 1956, 1965 ve 1994 yıllarında onarılmıştır.

İskender Paşa Camii'nin doğusunda yer alan yapı ilginç bir özellik arz etmektedir. Yan yana iki türbeden oluşmaktadır. Kuzeydeki türbe kare planlı olup içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Güneydeki türbe ise içten ve dıştan sekizgen planlıdır (Çizim:10). Ortada ana kubbe doğu ve batıda yarım kubbeler ile örtülüdür. Ana kubbe on altıgen kasağa otur-maktadır. Türbeler iki renkli, siyah - beyaz kesme taştan inşa edilmiştir. Kubbeler ve yarım kubbeler günümüzde betonla kaplanmıştır (Foto:23).

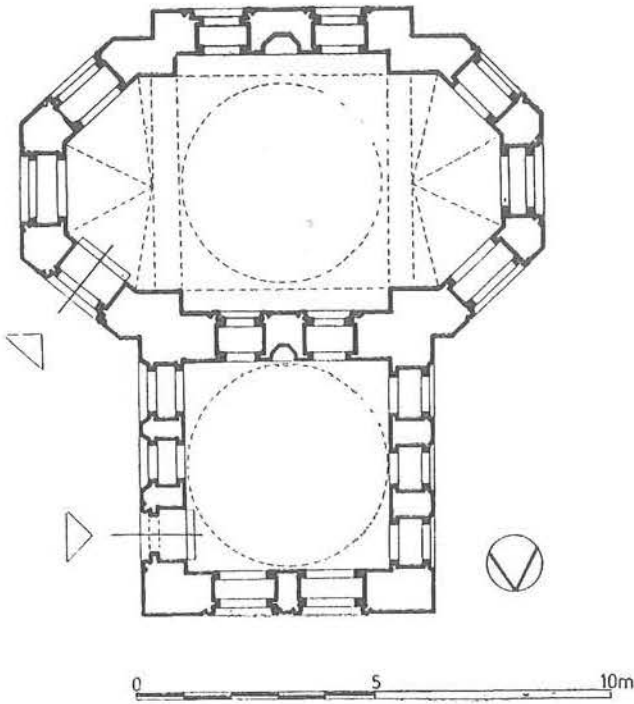

Foto: 23- İskender Paşa Türbesi'nin Güneybatı Cephesi

Kuzeydeki yapının doğu cephesinde sivri kemer alınlık-lı düz atkılı, dikdörtgen açıklıklı giriş kapısı bulunmaktadır. Kapı, iki yandan sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Kapının üs-tünde içi boş bir pano vardır. Kapının solunda dilimli kemer alınlıklı düz atkılı iki pencere, kuzey cephede sivri kemer alı-nıklı dikdörtgen açıklıklı iki pencere yer almaktadır. Pencere-leri iki yanda sınırlandıran sütuncelerin başlıkları geometrik süslemelerle bezenmiştir. Batı cephede silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmış düz lentolu üç pencere vardır. Bütün pencerelerin alınlıklarında bitkisel ve geometrik süslemeler mevcuttur. Güney cephe, bitişiğinde inşa edilen ikinci türbey-le kapatılmıştır.

İkinci türbenin kuzeydoğu cephesinde sivri kemer alınlık-lı, dikdörtgen açıklıklı giriş kapısı, doğu ve güney cephede siv-ri kemer alınlıklı düz lentolu iki pencere, batı cephede ise sivri kemer alınlıklı düz lento üç pencere yer almaktadır. Cepheler sadedir. Saçak kısmı bir sıra konsolla hareketlendirilmiştir. Ana kubbenin kasağında mukarnas süslemeler göze çarp-maktadır (Foto:23).

Doğudan bir kapıyla girilen kuzeydeki türbe kare planlı olup pendentif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Kible duvarı-nın ortasında mihrap nişi bulunmaktadır (Çizim:10). Mihrap nişi beşgen planlı olup mukarnas kavsaralıdır. Kavsara dıştan üç dilimli kemerle kuşatılmıştır. Nişin iki yanında, yandaki türbeye açılan düz lentolu iki pencere yer almaktadır. Türbe-nin batı duvarı dikdörtgen formu üç pencereyle dışarı açıl-maktadır. Kuzey duvarında düz lentolu iki pencere açılmıştır.

Çizim: 10- İskender Paşa Türbesi'nin Planı (M. Sözen'den)

Doğu duvarında, kuzeydoğu köşede basık kemer açıklıklı giriş kapısı, onun güneyinde de dikdörtgen formlu iki pencere bulunmaktadır.

Yapının içinde herhangi bir mezar veya sanduka bulunmamaktadır. Bu nedenden ve yapının içinde bulunan mihrap nişinden dolayı bazı aştırmacılar tarafından bu bölüm mescit olarak değerlendirilmiştir (Sözen, 1971, s.179). Camiye bitişik inşa edilen bir türbenin yanında mescide ihtiyaç duyulmaya-çağı kanısındayım. Ayrıca türbelerde mihrap nişi uygulaması da gelenek haline gelmiştir. Bu nedenle bu bölümün İskender Paşa tarafından kendi türbesi olarak planlandığı, ölünce İstanbul'da gömüldüğünden dolayı bu türbenin boş kaldığı kanısındayım.

Kuzeydoğudan bir kapıyla girilen güneydeki türbe sekizgen planlıdır. Ortada pandantif geçişli bir kubbe, iki yanda birer yarım kubbe ile örtülüdür (Çizim:10). İç mekânın duvarları kör sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Kible duvarının ortasında beşgen planlı bir niş şeklinde düzenlenen mihrap mevcuttur. Mukarnas kavsaralı nişin kavsarası üç dilimli kemerle sınırlandırılmıştır. Nişin iki yanında düz lentolu birer pencere yer almaktadır. İç mekânın batı duvarında dikdörtgen formlu üç pencere açılmıştır. Kuzey duvarı düz lentolu, sivri kemer alınlıklı iki pencereyle bitişigindeki türbeye açılmaktadır. Pencereler iki yanda birer sütunçeyle sınırlandırılmıştır. İki renkli taşlarla hareketlendirilen sütuncelerin gövdeleri sade olup başlıkları geometrik ve bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Kuzeydoğu köşede iç mekâna geçişi sağlayan taş söveli kapı, kapının güneyinde düz lentolu iki pencere bulunmaktadır. Eserin içi sıvanmış olup sadedir. İç mekânda İskender Paşa'nın ailesine ait 4 mezar vardır (Foto:24).

Bunlardan kuzeybatıda yer alan mezarın kitabesi olmadığı gibi sadece başucunda bir kavuk bulunmaktadır. Bu mezarın

Foto: 24- İskender Paşa Türbesi'nin İç Mekânı

türbenin içindeki en eski mezar olduğuna şüphe yoktur. Diğer üç mezarın konum ve kitabeleri şöyledir (İlhan, 1996, s.184):

Güneybatıdaki mezar *Yusuf Bey bin Reşit Bey'e* ait olup kitabesi başucundaki mezar taşının içe bakan kısmındadır. Kabrin üzerine günümüzde bir sanduka bırakılmıştır. Kitabe şöyledir:

Fatiha

Hazâ merkad-i merhûm

Ve mağfûr İskender

Paşazâde Yûsuf

Beg bin Reşid Beg

Sene 1306 (1888-1889 M.)

Güneydoğudaki mezar *Yusuf Bey'in eşi Sacide Hanıma* aittir. Kitabesi baş ucundaki mezar taşının içe bakan kısmındadır. Kitabe şöyledir:

Fâtiha

Hazâ merkad-i merhûme ve mağfûre

İskender Paşazâde

Yûsuf Beg zevcesi Ömer Paşa'nın

Kerimesi Sâcide Hanım

Sene 1310 (1892-1893 M.)

Kuzeydoğudaki mezar *İskender Paşazâde Yûsuf Bey'in kızı Behram Paşazade Arif Bey'in eşi Ra'na Hanıma* aittir. Mezarın kitabesi başucundaki mezar taşının içe bakan kısmındadır. Kitabe şöyledir:

Yâ Hayy ve'l-Bâkî

Bu dâr-ı rahmetde günûd

Hâk-i ğufranu'l-vülât İskender

Paşazâde Yûsuf Beg'in

Kerimesi Behrâm

Paşazâde Ârif

Beg'in zevcesi Ra'nâ

Hanım rûhuna fâtiha

Sene 1329 (1911 M.)

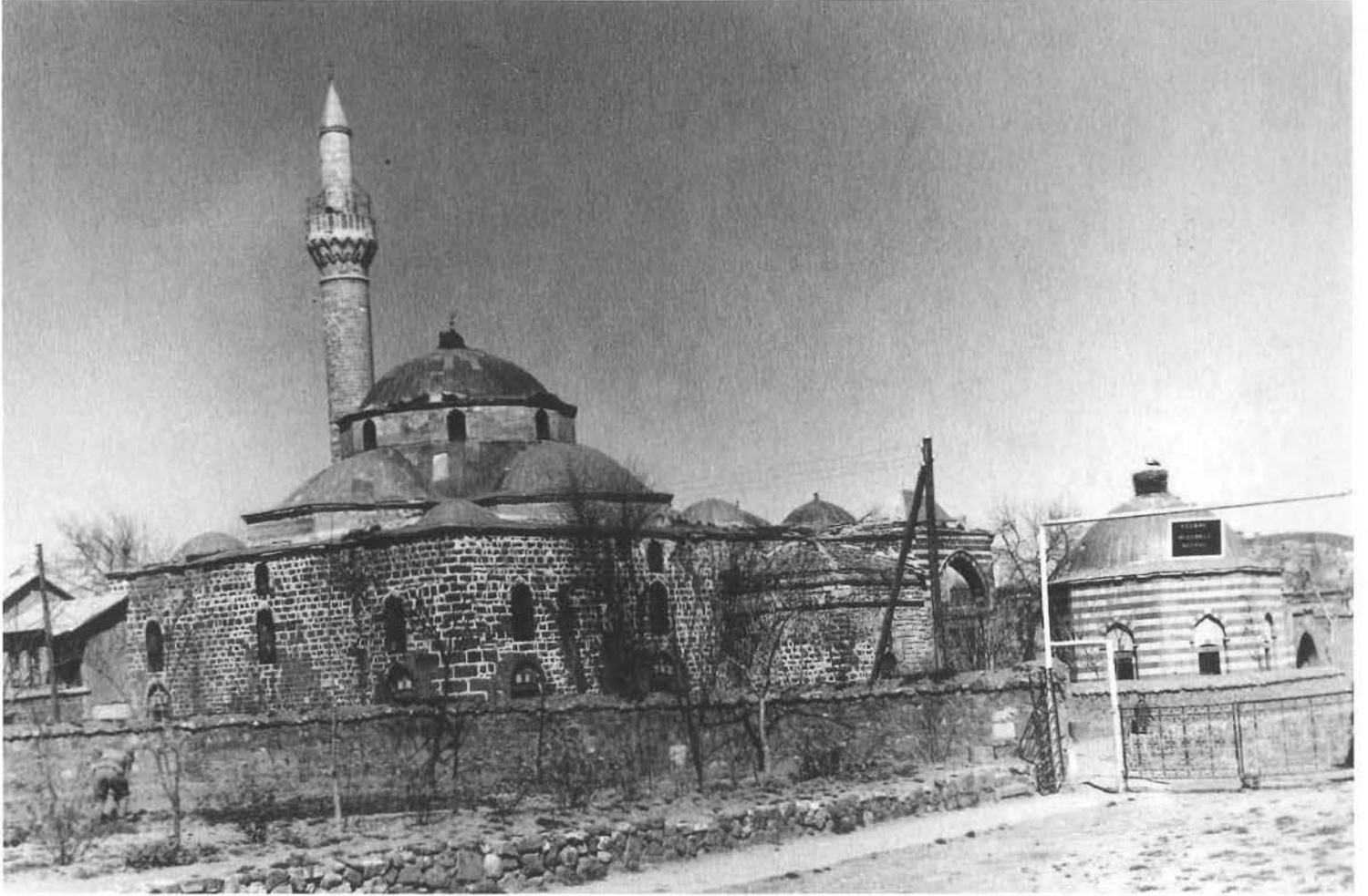

Foto: 25- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Genel Görünüşü (VGM Arşivinden)

Diyarbakır merkezde Fatih Paşa Mahallesi'nde İç Kurşunlu Sokak'ta Fatih Paşa Camii'nin doğusunda bulunmaktadır (Foto:25). Türbe, iç kapısı üzerindeki kitabeye göre Diyarbakır'da 979-983/1571-1575 yılları arasında dört yıl valilik yapan Özdemiroğlu Osman Paşa adına 993/1585 yılında yaptırılmıştır (Foto:26). Yapı, "*Tühfetü'l Mimarın*" isimli eserde Mimar Sinan'ın eseri olarak geçmektedir (Sözen, 1971, s.180; Sözen, 1975, s.217; Baş, 2006, s.182-83; Beysanoğlu, 1996-I, s.603).

Fatih Paşa Camii'nin doğusunda yer alan türbe, caminin avlusuna bir sivri kemer ile açılmaktadır. Yapı iki bölümden oluşmaktadır. Ön tarafta yer alan giriş kısmı kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. İçten ve dıştan sekizgen planlı olan türbe, içten ve dıştan kubbe ile örtülü (Çizim:11) ve iki renkli kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Giriş bölümünde kuzey cephede basık kemer açıklıklı giriş kapısı, kapının üst kısmında dikdörtgen açıklıklı bir pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı cephelerinde birer pencereye

yer verilmiştir. Pencere dikdörtgen formludur.

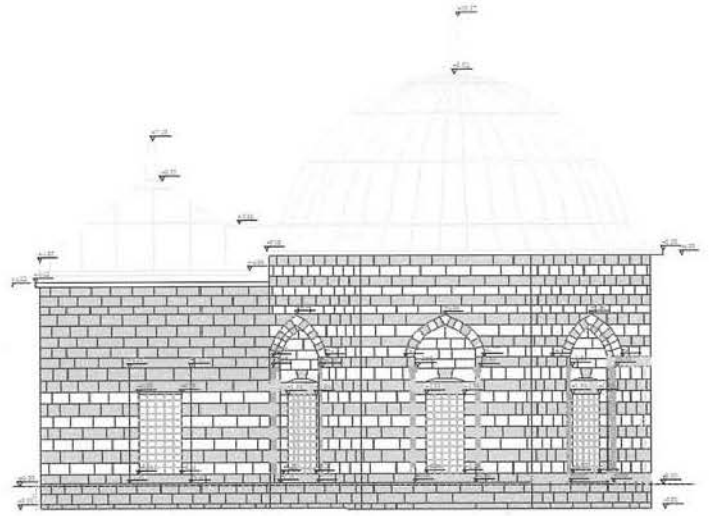
Sekizgen olarak tasarlanan türbenin ikinci bölümünde, ilk bölümle bağlantılı olan kenarına giriş kapısı, diğer kenarlara birer pencere yerleştirilmiştir. Dikdörtgen pencereler sivri kemerli nişler içinde yer almaktadır (Foto:27). Sivri kemerler nişin köşeliklerindeki sütunceler üzerine oturtulmuştur. Cepheledeki süsleme bu sütunceler üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Sütunceler silindirik gövdelidir. Tamamı üst köşeleri yuvarlatılmış küp altlıklar üzerinde yükselmektedir. Başlıklarda

Foto: 26- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin İnşa Kitabesi

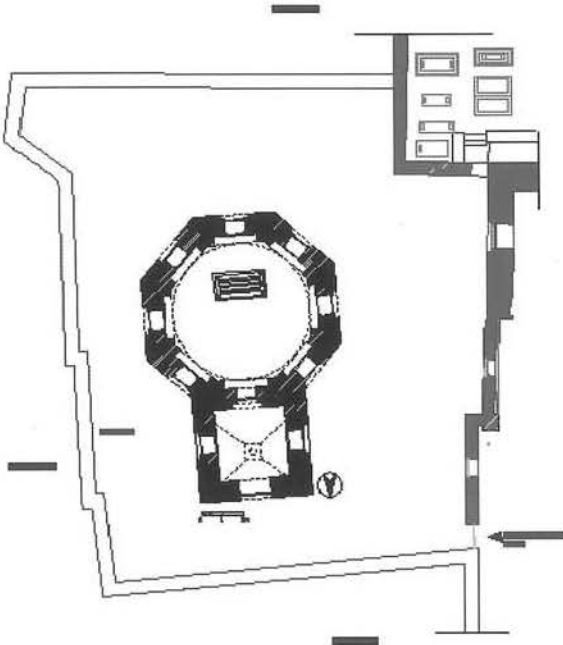

Foto: 27- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Güney Cephesi

Ölçek: 1/50

Çizim: 12- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Batı Cephesi Görünüşü (VBM Arşivinden İşlenerek)

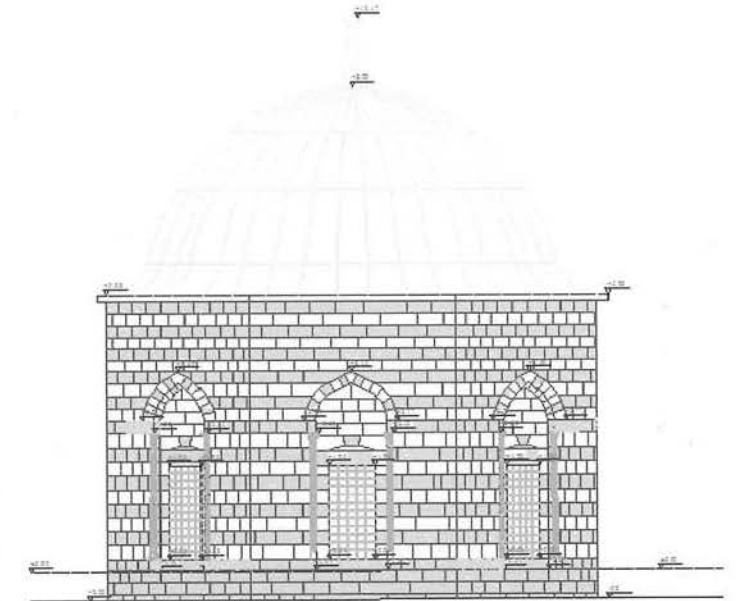
Çizim: 11- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

da aynı form tekrar edilerek kullanılmıştır. Gövdeden itibaren aynı boyutta silindirik olarak başlayan başlıklar üste doğru genişleyerek dörtgen prizma formundaki başlıkla sonlanmaktadır, sütuncelerin altlık, gövde ve başlıklarına her pencerede farklı süsleme düzenlerinin kullanılması dış mimarinin plastik görüntüsünü zenginleştirmektedir (Çizim:12).

Çokgenin ilk kenarında kuzeybatı köşedeki pencerede, altlıkların yüzeyi yarı altı kollu yıldızlarla süslenmiştir. Sütunce gövdeleri zencereklerle kaplanmıştır. İki şeritli zencerek dizileri dikey doğrultuda yan yana dizilerek gövdeyi sarmaktadır. Burmalı bileziklerle gövdeden ayrılan başlıklarda, iki farklı süsleme uygulanmıştır. Alt bölümde çiçekli ve rumili kıvrık dallar yüzeyleri hareketlendirmektedir. Üstte kırık hatlı üç şeridin örülmesine dayanan düzenleme yer almaktadır.

İkinci kenarda bulunan batı taraftaki pencerede altlıkların yüzeyi yarım yıldız formulu yivlerle kaplanmıştır. Gövdeler yatay zikzak yivlerle kaplanmış durumdadır. Gövdeden, tek dış sırasından oluşan bilezikle ayrılan başlıklarda iki farklı süsleme uygulanmıştır. Silindirik alt bölüm rumi ve palmetlerle süslenmiştir. Dörtgen prizmal üst bölümde ise üç şeritli örgüye yer verilmiştir.

Üçüncü kenarda yer alan güneybatı köşedeki pencerede, sütunce altlıklarının yüzeyi balıksırtı şeklinde süslenmiştir. Gövdeler dikey doğrultuda örgü motifi ile kaplanmıştır. Silin-

Ölçek: 1/50

Çizim: 13- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Güney Cephesi Görünüşü (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 28- Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin İç Mekânı

dirik yüzeyli kalın şeritler sepet örgü tarzında çapraz eksenlerde birbiri ile örülmektedir. Gövdeden dişli bilezikle ayrılan başlıkların alt bölümü balıksırtı şeklinde süslenmiştir. Üst bölümde dörtgen prizmanın görünen yüzeylerinde eşit boyutlu sekiz köşeli yıldızlar yan yana dizilmektedir.

Dördüncü kenarda açılan güneydeki pencerede sütunce altlıklarına, yarım altı kollu yıldızlar işlenmiştir. Gövde örgülüdür. Başlıklarda dört yapraklı yonca motifleri yaprak uçlarından birleşerek yan yana sıralanmaktadır. Yoncaların arasında dört kollu yıldızlar meydana gelmektedir.

Beşinci kenarda bulunan güneydoğudaki pencerede, altlıklarda balıksırtı düzenlemesi tekrar edilmiştir. Gövdelerdeki geometrik örgüde çapraz eksenlerdeki kalın silindirik şeritler, sepet örgü tarzında birbirini ardışık olarak alt ve üstten kat ederek örülmektedir. Gövdeden burmalı bileziklerle ayrılan başlıklar altta balıksırtı düzenlemesi ile kaplanmıştır. Üst bölümde zikzak formunda üç şerit kırık hatlar yaparak örülmektedir (Çizim:13).

Altıncı kenarda yer alan doğu taraftaki pencerede yatay zikzak yivlerle kaplanan sütunce gövdesi tek diş sırası şeklindeki bilezikle başlığa bağlanmaktadır. Başlıkların alt bölümünde rumili kıvrık dal düzenlemesine, üst bölümünde üç şeritli örgüye yer verilmiştir.

Foto: 29- Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Mezarı (Adil Tekinden)

Yedinci kenarda açılan kuzeydoğudaki pencerede altlıklara altıgen geçmeler işlenmiştir. Kompozisyonda eş boyutlu altıgenler yatay, dikey ve çapraz eksenlerde iç içe geçerek zeminde altı köşeli yıldızlar meydana getirmektedir. Sütunce gövdelerini ikili zencerek dizileri dikey doğrultuda kaplamaktadır. Burmalı bileziklerle gövdeden ayrılan başlıklarda iki farklı süsleme uygulanmıştır. Alt bölümde çiçekli ve rumili kıvrık dallar yüzeyleri hareketlendirmektedir. Üstte kırık hatlı üç şeridin örülmesine dayanan düzenleme yer almaktadır.

Kuzey cephede yer alan bir kapıdan girilen giriş kısmı kare planlıdır ve kubbe ile örtülüdür. Türbeye geçişi sağlayan kapının üzerinde yapının inşa kitabesi yer almaktadır. Kuzeyden bir kapıyla girilen türbe sekizgen planlı olup kubbe ile örtülüdür. İç mekân sekiz adet kör sivri kemerle hareketlendirilmiştir (Foto:28). İçeride Özdemiroğlu Osman Paşaya ait taş sanduka yer almaktadır (Foto:29).

Foto: 30- Zincirkıran Türbesi'nin Genel Görünüşü (VGM Arşivinden)

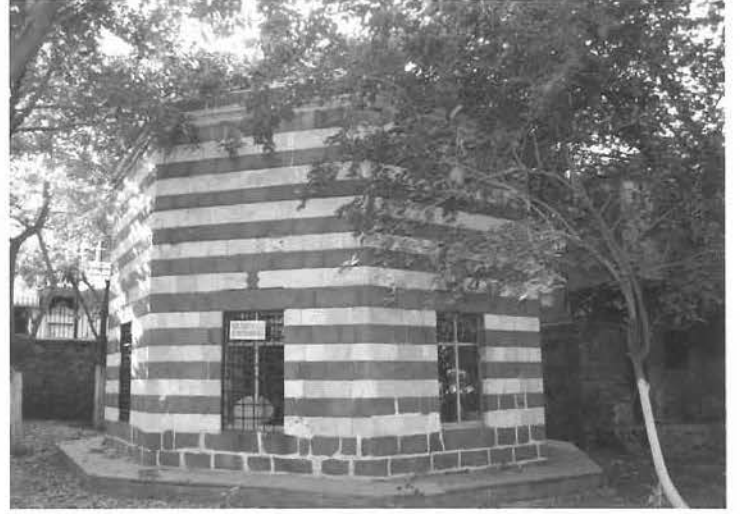

Foto: 31- Zincirkıran Türbesi'nin Genel Görünüşü

Diyarbakır merkez Fatih Paşa Mahallesi İç Kurşunlu Sokak'ta Nasuh Paşa Camii'nin güneyinde, bahçenin içindedir (Foto:30). Yapının kesin inşa tarihini belirten herhangi bir kaynak mevcut değildir. Türbenin 1014/1599 yılında beş ay Diyarbakır'da valilik yapan Zincirkıran Ali Paşa'ya ait olabileceği tahmin edilmektedir (Sözen, 1971, s.171; Beysanoğlu, 1996-I, s.662. Baş 2006, s.188).

Buradan hareketle türbenin XVI. yüzyılın sonlarında inşa edildiği söylenebilir. Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 1969 yılında onarılmıştır.

Türbe, içten ve dıştan sekizgen planlıdır. İçten kubbe dıştan piramidal külah ile örtülüdür (Çizim:14). Yapı iki renkli siyah beyaz kesme taştan, külah ise siyah kesme taştan inşa edilmiştir (Foto:31).

Yapının dış mimarisinde çokgen gövdenin tamamı, iki renkli taş işçiliğiyle hareketlendirilmiştir. Gövdenin üst kısmı kalkerden yapılan bir silme grubu ile sonlanmaktadır. Silmeler kaval ve oluk silmelerdir. Dış cephede sekizgenin kuzey kenarında giriş kapısı, diğer kenarlarda birer pencere açılmıştır (Foto:31-32). Dış cepheler sade olup tek süsleme unsuru kuzeydeki giriş kapısında karşımıza çıkmaktadır.

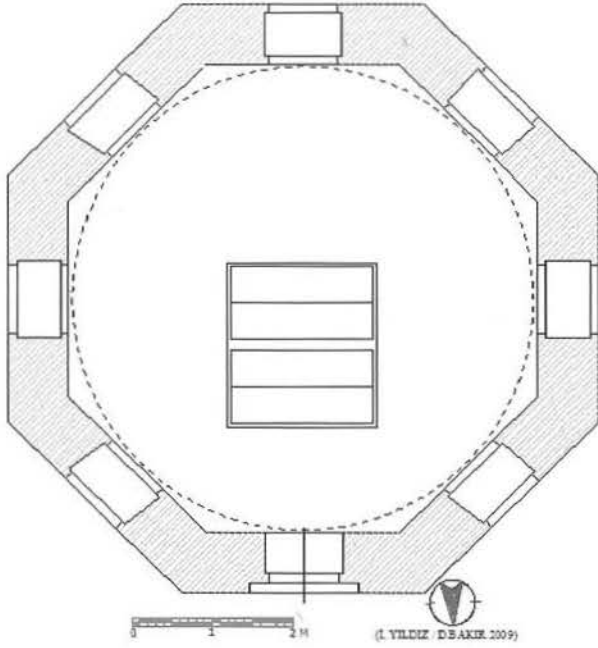
Kuzey cephenin ortasında yer alan dikdörtgen kapı dörtgen planlı bir niş içine yerleştirilmiştir. Nişin köşeliklerine birer sütunce yerleştirilmiştir. Silindirik sütunce gövdeleri de cephe ile uygun tarzda iki renkli taşlarla oluşturulmuştur. Gövdele- rin yüzeyi dikey zencereklerle kaplanmıştır. Çift yivli şeritlerle oluşturulan ikili zencerekler yan yana dizilerek sütunce gövdesini bir örgü ile kaplanmış duruma getirmektedir.

Foto: 32- Zincirkıran Türbesi'nin Kuzeydoğu Cephesi (VGM Arşivinden)

Foto: 33- Zincirkıran Türbesi'nin İç Mekânı

Çizim: 14- Zincirkıran Türbesi'nin Planı

Gövdelerden tek dış sırası şeklinde düzenlenen bileziklerle ayrılan başlıklar, siyah bazalttan yapılmıştır. Altta silindirik başlayan ve yukarıya doğru genişleyerek dörtgen prizmal bölüme bağlanan başlıklarda alt kesim sade tutulmuş, süsleme üst kesime uygulanmıştır. Dörtgen prizmanın görünen yan kenarlarına, iki şeritli örgünün köşeli "S" kıvrımları yapmasına dayanan geometrik düzenleme işlenmiştir. Böylece yüzeyde ters ve düz "Y" motifleri meydana gelmektedir. Kapı açıklığının üst kesimindeki siyah taş sırasının ortasına, beyaz kalkerden yarım şemse motifi işlenmiştir. Yatay eksenlerinden kesilerek kullanılan bu yarım şemse motifinin yüzeyi sade bırakılmıştır. Kapının üstünde üç sıralık mukarnas kornişe yer verilmiştir. Mukarnaslar eşit boyut ve formda sivri kemer formulu yuvalardan meydana gelmektedir (Baş, 2006, s.188).

Kuzey cepheden bir kapıyla girilen iç mekân sekizgen planlı olup kubbe ile örtülüdür. Yapının içinde kime ait olduğu bilinmeyen iki sanduka vardır (Çizim:14). İç mekân plasterlerle hareketlendirilmiştir. İç kısımlar tamamen sıvanmış olup sade görünümlüdür (Foto:33).

Hamza Baba Türbesi

Hamza Baba Türbesi, Merkez Kayapınar İlçesi'ne bağlı Uyandık Mahallesi'nde, mahallenin yaklaşık olarak 2 km kuzeyinde çevreye hâkim bir tepenin üzerindedir (Foto:34). Mahallenin ilçeden uzaklığı 24 km dir.

Eserin üzerinde tarihini verebilecek herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Diyarbakır'da bulunan ziyaret yerlerini sayarken Hamza Baba Türbesi'ni de zikretmektedir (Çelebi, 2000, s.25; Kaçalın, 1999, s.126). Türbenin etrafında Osmanlı Dönemi'nden kaldığı belli olan sarıklı iki mezar taşı bulunmaktadır. Fakat mezar taşları üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Yapı; tek katlı

olması, mezarın direk türbenin içine gömülmesi, planı ve inşaat tekniği açısından Osmanlı döneminde inşa edilen türbelerin özelliklerini göstermektedir. Evliya Çelebi'nin Diyarbakır'ı ziyaret ettiği tarihte türbenin var olduğu düşünüldüğünde, yapının XVI. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Türbe 1954 yılında Cankatran Köyü sakinleri tarafından onarılmıştır.

Günümüzde sağlam olan eser Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 14.01.2009 tarih ve 1963 sayılı kararı ile tescillenmiştir.

İnşasında kesme bazalt taş malzeme kullanılan yapı, içten ve dıştan kare planlı olup içten kubbe, dıştan piramidal kü-

Foto: 34- Hamza Baba Türbesi'nin Genel Görünüşü

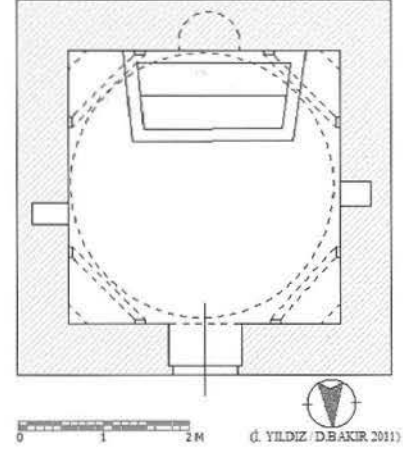
Foto: 35- Hamza Baba Türbesi'nin Güneydoğu Cephesi

lahla örtülüdür. Türbenin doğu, batı ve güney cephesi sağır tutulmuştur. Kuzey cephesi Düz lentolu dikdörtgen formlu giriş kapısıyla hareketlendirilmiştir (Foto:35).

İç mekân 3.20 x 3.20 m ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Çizim:15). İç mekânın kuzey

Foto: 36- Hamza Baba Türbesi'nin İç Mekanı

Çizim: 15- Hamza Baba Türbesi'nin Planı

Sarı Saltık⁷ (Sarı Sadık) Türbesi

Merkez Sur İlçesi, Melik Ahmet Paşa Caddesi'nde, Urfa Kapı civarında Gülşeniye Tekkesi'nin içerisinde (Foto:37).

Türbenin kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilin-

Foto: 37- Sarı Saltık Türbesi'nin Genel Görünüşü (VGM Arşivinden)

memektedir. Türbede yatan kişinin Gülşeniye Tarikatı'na⁸ mensup Sarı Sadık lakabıyla meşhur Şeyh Sadık Ali⁹ Efendi (Ö.961/1553) olduğu tahmin edilmektedir (Melek-Demir, 2009, s.212). 1316/1898, 1317/1899 ve 1318/1900 tarihi Diyarbakır Salnameleri'nde "Diyarbakır'da Gülşeni Zaviyesi'nde e'izze-i kiramdan Sarı Saltık-ı Gülşeni Hazretlerinin medfun olduğu" belirtilmektedir (İzğöer, 1999, IV-V, s.210, 279, 272, 94). Salnamelerde verilen bilgilerde bu türbede yatan kişinin Gülşeniye tarikatına mensup Sarı Sadık olduğu anlaşılmaktadır.

Planı, formu, inşa tekniği, mimari ve süsleme özelliklerinden yapının Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın ortalarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Türbe içten ve dıştan sekizgen planlıdır. İçten kubbe dıştan pramidal külâhla örtülüdür (Çizim:16). Külâh kiremitler-

6. Hamza Baba'nın, Horasan'ın gazi erenlerinden olup Cüneydi Bağdadi'nin muasırı Eba Hamza el- Horasani olduğu ileri sürülmektedir (Çiçek, 2007, s.114; Melek - Demir, 2009, s.198).

7. Türbe cumhuriyet dönemindeki kaynaklarda Sarı Saltuk Türbesi olarak geçmektedir. Diyarbakır Salnamelerinde ise yapı Sarı Saltık adıyla zikredilmiştir. Ben de bu makalede türbe için Sarı Saltık adını kullanmayı tercih ettim. Türbenin asıl adının bu olduğu kanısındayım.

8. Gülşeniye, Halvetiye Tarikatı'nın bir koludur. Kurucusu İbrahim Gülşeni (ö. Mısır, 940/1534) Diyarbakır'da yetişmiştir. 17. yüzyılda Diyarbakır'da dört Gülşeni dergahı bulunuyordu (Yılmazçelik, 1995, s.9; Kara, 1996, IV, s.256; Melek-Demir, 2009, s.212).

9. İbrahim Gülşeni'nin halifelerinden olan Şeyh Sadık Ali, Diyarbakır'da doğmuş, burada yaşamış ve Gülşeni Tarikatı'na intisap etmiştir. Neseb olarak seyyid olduğu söylenen Şeyh Sadık Ali, Sarı Sadık adıyla şöhrat bulmuştur. Varlığı ve tüccar bir aileye mensup olan Ali Efendi, İbrahim Gülşeni Diyarbakır'a geldiğinde ona intisap etmiştir. Babası da tüm mal varlığını Gülşeniye Tekkesi'ne bağışlamış ve İbrahim Gülşeni'ye intisap etmiştir. Şeyh Ali, İbrahim Gülşeni'ye olan sevgi ve sadakati sebebiyle "Sadık Ali" diye anılmıştır. Sadık Ali 961/1553 tarihinde vefat etmiş ve Urfa Kapı'da bulunan Gülşeni'ye Tekkesi yanına defin edilmiştir (Korkusuz, 1997, s.195-97; Melek-Demir, 2009, s.212).

Foto: 38- Sarı Saltık Türbesi'nin Genel Görünüşü

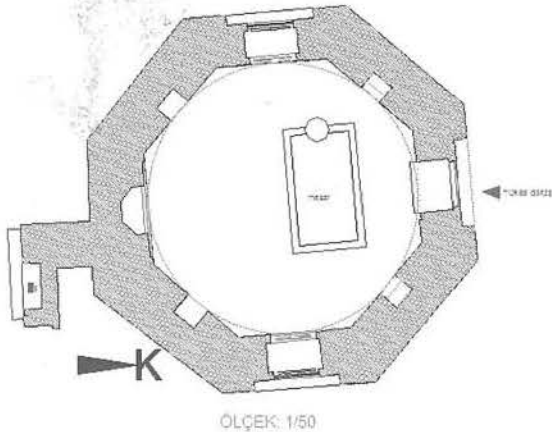
le kaplanmıştır. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnak oldukça yüksek tutulmuştur. Yapı, siyah kesme taştan inşa edilmiştir. Kemerlerde iki renkli siyah beyaz taşlar kullanılmıştır (Foto:38).

Kuzey cephede giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısı sivri kemer alınlıklı düz atkı taşıdır. Sivri kemer iki yanda sütuncelere oturmaktadır. Sütuncelerin başlıkları girift rumi palmet kompozisyonları ile süslenmiştir. Sütuncelerin gövdesi ise burmalı yivlerle hareketlendirilmiştir. Yapının doğu ve batı cephesinde sivri kemer alınlıklı düz lentolu birer pencere mevcuttur. Pencereilerin sivri kemerleri iki renkli taşlarla hareketlendirilmiştir. Pencereilerin yer aldığı sivri kemerli nişin köşeliklerine birer sütunce yerleştirilmiştir. Kemerin oturduğu sütuncelerin silindirik gövdeleri burmalı yivlerle hareket-

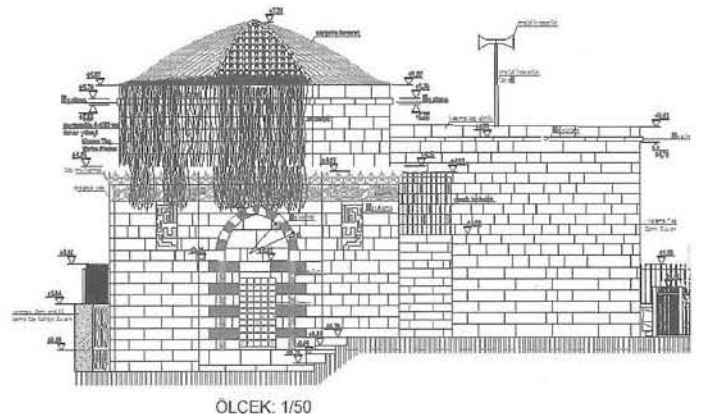
lendirilmiştir. Gövdeden burmalı bileziklerle ayrılan sütunce başlıkları aşağıda silindirik olarak başlamaktadır. Yukarıya doğru genişleyerek dikdörtgen prizmal formda sonlanan başlıkların yüzeyi girift rumi palmet kompozisyonları ile dolgu- laşmıştır (Çizim:17-18). Prizmal bölümün görünen yüzeyle- rine yarım sekizgen yıldızların yan yana diziminden oluşan düzenleme işlenmiştir (Baş, 2006, s.166).

Kuzey taraftaki iki kenarın üst kesimine kare panolar yerleştirilmiştir. Panoların yüzeyine mak'ili hatlı yazılar iş- lenmiştir. Yazılar beyaz kalker zemin üzerine siyah bazalttan harflerin kakılmasıyla oluşturulmuştur. Bu panoların birinde "saadet-bad", diğeri de "rabbi-l-ibad" yazıları bulunmaktadır.

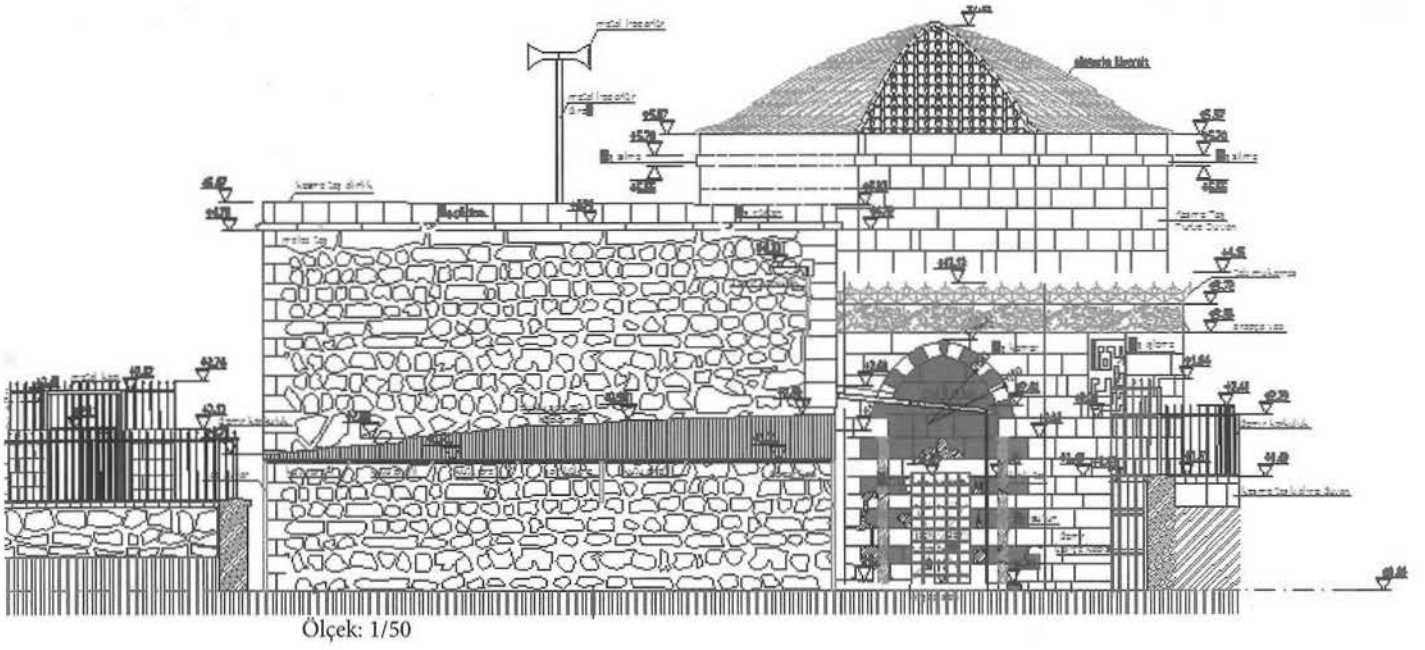
Gövdeden sekizgen kasnağa geçiş dışarı taşıntılı bir taş konsolla belirtilmiştir. Çokgen gövdenin üst kesiminde bir kitabe kuşağı yer almaktadır. Yapıyı çepeçevre saran kitabe,

Çizim: 16- Sarı Saltık Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Çizim: 17- Sarı Saltık Türbesi'nin Batı Cephesi Görünüşü (VBM Arşivinden İşlenerek)

Çizim: 18- Sarı Saltık Türbesi'nin Doğu Cephesi Görünüşü (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 39- Sarı Saltık Türbesi'nin İç Mekânı

beyaz kalker üzerine celi sülüs hatla yazılmıştır. Bu kitabenin üstünde iki sıralı mukarnas konsol dizisine yer verilmiştir. Mukarnas konsol da yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Mukarnasların alt sırası topaçlı üç dilimli yelpazelerin belirli aralıklarda dizilmesiyle oluşmaktadır, ikinci sıra yuvarlak kemer formlu yuvacıklardan meydana gelmektedir (Foto:38). Yuvacıkların yüzeyi bademlerle dolgulanmıştır (Baş, 2006, s.166).

Kuzeyden bir kapıyla girilen iç mekân sekizgen planlı olup kubbe ile örtülüdür. İç mekânın kuzey duvarında yuvarlak kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Kapının sağında ve solunda dilimli kemerli birer nişe yer verilmiştir. Doğu ve batı duvarları dikdörtgen formu birer pencereyle hareketlendirilmiştir.

Güney duvarında mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap, mukarnas kavsaralıdır. Kavsara üç dilimli kemerle kuşatılmıştır. İki yanda birer sütun ile sınırlandırılmıştır. Sütunların tüm yüzeyi süslenmiş durumdadır. Nişin içi sekiz kollu yıldız merkezli sekizgenlerden meydana gelen geometrik kompozisyonla süslenmiştir. Zemindeki yıldızların içleri birer gülbezekle dolgulanmıştır. Dikdörtgen görünüşlü mihrap dıştan ters "U" şeklindeki iki bordürle çerçevelendirilmiştir. Birinci bordür mukarnas süslemelidir. İkinci bordür zemini gül bezekle dolgulaşan sekiz kollu yıldız merkezli sekizgen geometrik geçme kompozisyonludur. Bu süslemeler daha sonradan yapılan onarımlarda yer yer tahrip edilmiştir. İçeride Sarı Sadık'ın mezarının üzerine bırakılan bir sanduka vardır (Foto:39).

Zübeyde ve Leylâ Hanımlar Türbesi (Nebi Camii'nin Arkasındaki Türbe)

Merkez Sur İlçesi, İnönü Mahallesi, Gazi Caddesi üzerinde, Nebi Camii'nin bahçesinde, caminin kible duvarına bitişiktir (Foto:40).

Türbenin içindeki mezar taşları kitabesinde ve yapının kuzey duvarındaki manzumeden eserin, 1717-1720 yılları arasında Diyarbakır Valiliği yapan Köprülüzade Abdullah Paşa tarafından 1131/1719 tarihinde, eşi Zübeyde Hanım (ö. 1131/1719) ve kızı Leyla Hanım (ö. 1131/1719) için yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ya-

pının mimarı belli değildir (İlhan, 1996, s. Beysanoğlu, 1996, II, s.772; Melek-Demir, 2009, s.239). Eser;1960-62, 1974 ve 1985 yıllarında onarım geçirmiştir.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 11.03.1972 tarih ve 6312 sayılı kararıyla tescillenmiştir. Türbe kare planlı olup baldaken tarzda yapılan türbeler grubuna girmektedir. Dört ayak üzerine oturan dört sivri kemerle dışarı açılan eser kesme bazalt taştan yapılmıştır (Çizim:19).

Foto: 40- Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi'nin Genel Görünüşü (VGM Arşivinden)

Üst kısmı açık olup, kubbe izlenimini verecek şekilde bir korkulukla kapatılmıştır.

Türbenin batı, doğu ve güney cepheleri köşelerde 4 ayağa oturan sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Kemer açıklıkları günümüzde demir korkuluklarla kapatılmıştır. Kuzey cephesi, caminin güney duvarına bitişiktir. Cepheler sadedir (Foto:41).

Kare planlı iç mekân pendentif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin üzerini kapatan kubbe demirden parmaklık tarzında şebekeli ve otuz iki dilimli olarak düzenlenmiştir.

Parmaklık tarzında düzenlenen kubbeye, yukarıya doğru daralan yarım silindirik dilimlerde geometrik ve bitkisel bir kompozisyon uygulanmıştır. Kompozisyonda oval şekiller birer çiçek motifi ile yatay ve dikey eksenlerde birbirine bağlanarak devam etmektedir. Dilimler içte demir kenetlerle birbirine tutturulmuştur (Baş, 2006, s.186).

Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde ve kubbe eteğinde bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Süslemelerde taş kullanılmıştır. Siyah bazalt ve sarı kalkerin kullanıldığı taş süslemeler oyma tekniği ile oluşturulmuştur. Köşelerdeki 1.75 m yükseklikteki pandantiflerin yüzeyi, beyaz kalker üzerine işlenen küçük farklılıklarla birbirinden ayrılan bitkisel düzenlemelerle kaplanmıştır. Kompozisyon dikey doğrultuda ikili simetrik anlayışına sahiptir. Yüzeye dağınık şekilde yerleştirilen palmetler, pençberkler, hatai ve narçiçekleri, akant yaprakları, stilize rumiler, kıvrık dallarla birbirine bağlanmaktadır. Böylece yüzeyde girift bir bitkisel kompozisyon ortaya çıkmaktadır. Kasnak bölümü ikili bir düzenleme göstermektedir. Alt kesimdeki bitkisel süsleme kuşağında stilize yapraklarla zenginleştirilmiş kıvrık dal belirli aralıklarda aynı hareketleri yaparak zemini dolgulamaktadır. Üst kesim ise bir silme grubu ile hareketlendirilmiştir. Altta burmalı yivli bir kaval silme bitkisel süsleme kuşağını üstten sınırlandırmaktadır. Bunun üstünde oluk ve kademeli düz silmeler yer almaktadır (Foto:42), (Baş, 2006, s.187).

Türbenin iç mekânının kuzey duvarında Diyarbakırlı şair Hamî'ye ait Osmanlı neshiyle yazılmış bir mersiye yer almaktadır (Foto:43).

Bu mersiye şöyledir:

*Cihanı tire-dil ü mest ü sergiran etmiş
Driğ keşti-i alemde yok sükûn ü karar
Felekte mihr ile meh sanma tâc-i biserdir
Hezâr kelle yemiştir bu şîr-i merdümhar
Reva mıdır bu kesâkeş demâdem olmadadır
Draht-i ömrüne âmed şûd-i nefes minşâr
Sana bu lücce-i nîle de sabihat-ı nücûm
Zemâne nakş ber-âb olduğun eder işâr
Gelüb mekabire eshâb-ı kabr peyderpey
Velî kamusu muhacir yanınca yok ensar
Bu bişezâr-ı fenada ne denlû kılsa hazer*

Çizim: 19- Zübeyde ve Leylâ Hanımlar Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 41- Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi'nin Genel Görünüşü

Kişi gazanfer-i müge duçar olur nâcâr
 Olaydı zerre kadar fitratında resm-i vefa
 Zübeyde hanıma eylerdi cerh nâhemvâr
 Vücûd-i pâkine pirâye olsalar ne aceb
 Haya ü re'fet ü ismet sedâd ü hilm ü vekar
 Yegâne duhter-i müfti-i Hanik'in idi ol
 İmam-ı ekmele ü efdâl sadeçe-i esrar
 O Pişvâ-yi sübûl veris-i ulûm-i rûsûl
 Elinde şem'-i Huda idi kilik-i gevherbâr
 Ebû Hanife şivem kâsteni mekremetin
 Fuhûl-i nâse Huda eylemişti nasiyyezâr
 Şua-i fazlı karib ü baide rûşendir
 Cibâl-i şahika üzre nühüfte olamı nâr
 Zübeyde böyle eb'in bint-i bahusus oldu
 Cihanda zevce-i paşayı mekremet kirdâr
 Sipîhr-i mâdelele mâh hac Abdullah
 Nizâm-ı mülk-i mileldir vezîr-i âlitebar
 Çırağ-ı adle ziya dâde Köprülüzâde
 Şeref bulur ana Dara olursa hâcibdar
 Seni saadet ile eyledi Hûda mahdum
 O hanedane ki olmaz muhasenâtı şûmar

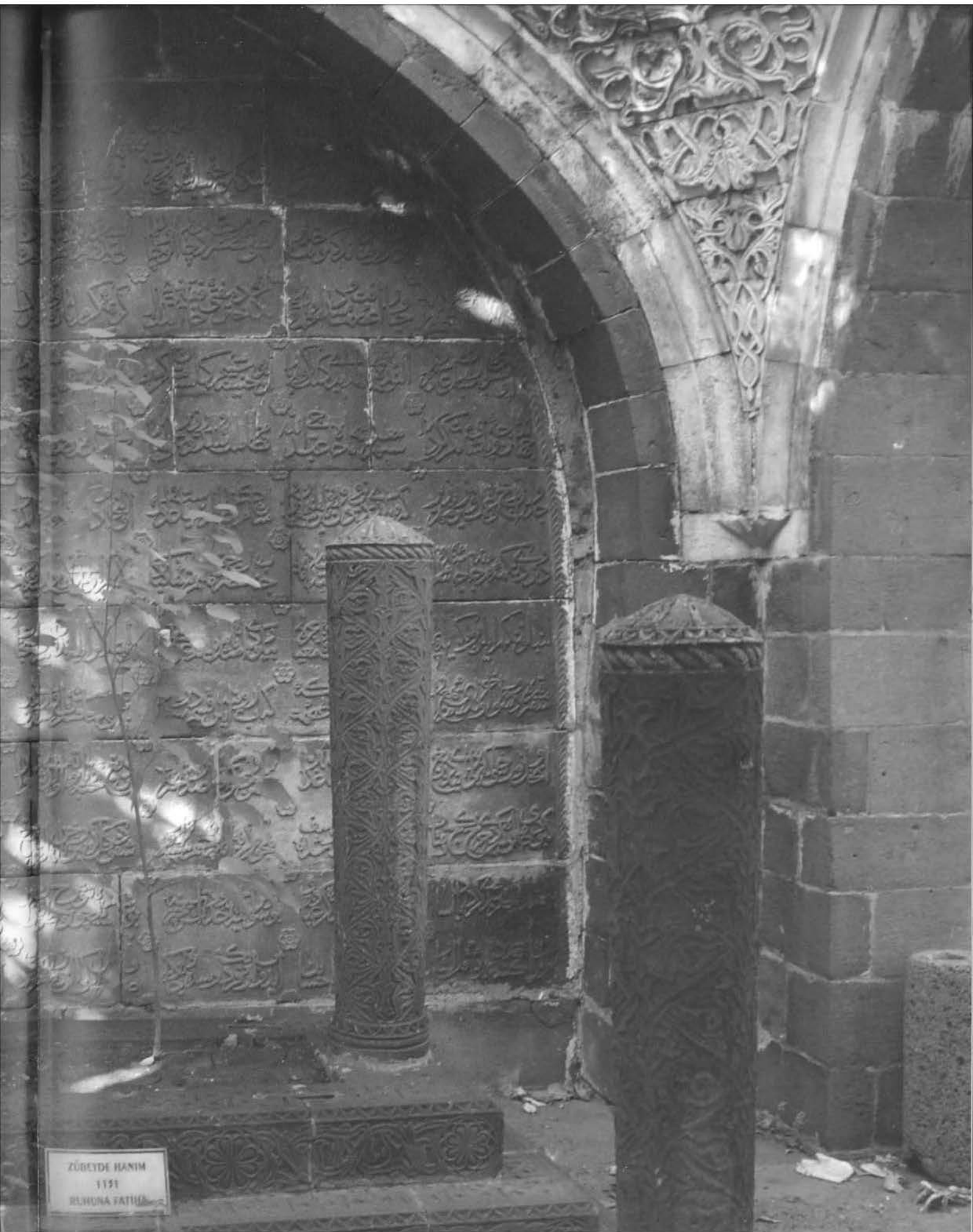
Cedd-i eb ü ah ü âmmın veziri mührpezîr
 Ki buldu dîn ü düvel bunlar ile şân ü şiar
 Misâli merkez-i âlem siyaset ü adlin
 Olunca daire-i devlet-i cihana medar
 Mutî'a şeker oldu o hâme-i müşkin
 Aduye âteş-i sûzan o tiğ-i saikabâr
 Der-i himâyetine dâhil olsa pervane
 Dönerdi tükme-i mercâne comesinde şerâr
 O zîb-i sadr-i keremdir ki etti damanın

Foto: 42- Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi'nin İç Mekânı

Foto: 43- Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi'nin İç Mekanı

ZÜBEYDE HANIM
1191
EL-HUNA FATİHA

Cenâb-ı Hazret-i Hakk melsem-i şifâh-ı kibar
 Meğer kim olduğunu çerh-i kînever bilmez ¹⁰
 Ki böyle zât - şerife reva görür azar
 Galat dedim, ki olur emselin belâsı eşedd
 Hadîs emsel hayr-ül-verâ ider izhâr
 Leneblüvenneküm eyler bu nükteye imâ
 K'olur (ki olur) hücumu belâber ü fâcire miyar
 Bilirdi emsel-i has olduğun Hudâ-yi alim
 Bu ibtüâlar ile etti andan istihbar
 Zübeyde hanım ile rişte-bend-i ülfet iken
 Zemâne etti bu akdi küsiste aharkâr
 Zübeyde şem'-i şebesten-i izz-ü rif'at idi
 Zemâne hâke salıp âhir etti şem'-i mezar
 Nice Zübeyde ki fahr-i muhadderat-ı cihan
 Ki âb-ı rûyine eyler kasem dürr-i şehvâr
 Aceb mi sayesine hasret olsa rûy-i zemin
 Ki vech-i pâkini hurşid görmemiş zinhar
 Henüz gonce-i amali nâşüküfte iken
 Henüz levha-i ömründe almamışken bar
 O nahl-i nevresi hâke beraber etti dirig
 Terahhum etmedi hayfâ zemane-i gaddar
 Neşimen olmuş iken ana sadr-ı taht-ı revan
 Dirig tahta-i tabuta oldu şimdi suvar
 Girüb sefine-i tabuta eyledi âhir
 Bu tahtapâre ile sahil-i binişte güzâr
 Sarardı ânz-ı hurşid ah ü hasretten
 Kebüdi câmelere girdi çerh-i kecreftâr
 Misâl-i dide-i Yakub gümüşüde Yûsuf
 Hücûm-i girye ile çeşm-i meh sipid ü nizâr
 Şafak değil görünen nahun-i hilâl ile çerh
 Boyandı kanına ettikde hâriş-i ruhsâr
 Zaman el yudi çün böyle bir içim sudan
 Giyerse çeşme-i hayvan siyahları yeri var
 Dehenden ah çıkar şimdi girdbâd-âsâ
 Oturdu sinelere tûde tûde gird-i gubâr
 Figan olunsa gerek haşre dek bu mihnetle

Olur (figan) dahi tarihi fevt edince şümâr
 Bu cangüdaz, ü cigersûz eda yeter HÂMÎ
 Mezar-ı pâkine nakl-i duayı kıl isar
 İlâhî muhsinedir kıl ziyâde ihsanın
 Idüb erike-i firdevsde Resûl'üne car
 Sedefveş iki elin dürr-i mağrifet ile pür et
 O nahl-i taze tehidest ise misâl-i çınar
 Bu leff-ü neşr-i müretteple söyledim tarih
 Ola Zübeyde'ye cennetle hur, menzil ü yâr (h. 1131)

İç mekanda biri Zübeyde Hanım, diğeri kızı Leyla Hanıma ait iki mezar vardır. Mezarların üzerinde bitkisel, geometrik ve yazı süslemeler yer almaktadır. Her iki mezar taşında birer manzum kitabe mevcuttur. Celî Sülüsle kabartma tekniğinde yazılan manzum kitabeler tanınmış şairlerimizden Hâmî'ye aittir (Foto:43).

Zübeyde hanımın mezar taşındaki kitabe :

Zübeyde hanım o fahr-i muhadderat-ı cihan
 Nişimen olmuş iken ana hâkân-ı fena
 Dedi berid-i ecel gûş-i canına تنها
 Ki ey sadeççe-i ismette gevher-i yekta
 Zülâl-i vasline lebteşne selsebil ü rahîk
 Kadd-i reşikına efsende sidre ü tubâ
 Heman bu müjdeye nakd-i revanın etti revan
 Olunca mazhâr-ı envâ-ı rahmet-i Mevlâ
 Dedim bu hali görüb ben de HÂMÎ'ya tarih
 Zübeyde hanıma yâ Rabb cinan ola me'vâ (h 1131).

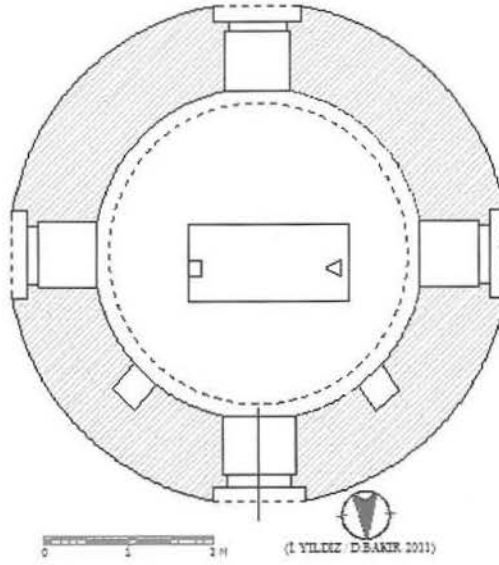
Abdullah Paşa'nın kızı Leylâ'nın mezar taşındaki kitabe :

Haci Abdullah, Paşa asaf-ı âli-neseb
 Adl ile Faruk-ı asretmiş anı rabb-ül felek
 Fevt olub Âmid'te Leylâ nâm ma'sumesi
 Subhdem hasretle kan ağlar felek sanma, şafak
 Yaktığı çin nâr-ı hicran ile kalb-i vâlidin
 Hem şef'i'a hem furud olmağa oldu mâsadak
 Etti cün terk kafes HAMÎ dedim tarihini
 Bülbül-i gülzâr-ı cennet eylesin Leylâ'yı Hakk (h. 1131)
 (Beysanoğlu, 1985, s.101-104)

10. Bilmez mi? anlamında.

Merkez Sur İlçesi Çarıklı Belde-
si, Adaklı (İmam Akil) Köyü'nde-
dir. Adaklı Köyü'nün merkezden
uzaklığı 12 km'dir. 1316/1898 ta-
rihli Diyarbakır Salnamesi'nde
"E'izze-i Kiramdan İmam Akil
(Ukayl)'in Diyarbakır'ın garp na-
hiyesinde İmam Akil Köyü'nde
medfun olduğu", yine salna-
melerde "İmam Akil (Ukayl)
Mescidi'nin harap halde olduğu ve
yeniden inşa edildiği" belirtilmek-
tedir (İzgoer, 1999-IV, s.208,212).

Salnamedeki bilgilerden İmam
Akil Türbesi'nin XIX. yüzyıldan
önce inşa edildiği anlaşılmakta-
dır. Yapının tek katlı olarak inşa
edilmesi ve mezarın direk türbe-
nin içine gömülmesi ve bir cenazelik katına yer verilmeme-
si özelliği türbenin Osmanlı döneminde inşa edildiğini gös-
termektedir. Plan, mimari form ve inşa tekniğinden yapının

Çizim: 20- İmam Akil Türbesi'nin Planı

XVI. veya XVII. yüzyılda inşa edildiği
anlaşılmaktadır.

İçten ve dıştan silindirik planlı
olan türbe içten kubbe, dıştan konik
bir külahla örtülüdür. Kesme bazalt
taştan inşa edilen eser, günümüzde
sağlam olup tescil kaydı bulunma-
maktadır (Foto:44).

Yapının dış cepheleri kesme taş
malzemeden inşa edilmiş olup sade-
dir. Kuzey cephede düz lentolu, sivri
kemer alınlıklı giriş kapısı yer almak-
tadır. Doğu, batı ve güney cephelerin-
de düz atkı taşlı, dikdörtgen formlu
birer pencereye yer verilmiştir. Pence-
reler dıştan bir sivri kemerle kuşatıl-
mıştır (Foto:44).

Kuzey tarafta açılan bir kapıdan
girilen iç mekân silindirik planlı olup pandantif geçişli kubbe
ile örtülüdür. İç mekânın kuzey duvarında kapı, doğu, batı ve
güney duvarında birer pencere bulunmaktadır. Kapının sa-
ğında ve solunda dikdörtgen formlu birer nişe yer verilmiştir
(Çizim:20). İç mekân sade olup boyanmıştır. Ortada İmam-ı
Akil'in kabri bulunmaktadır (Foto:45).

Foto: 44- İmam Akil Türbesi'nin Genel Görünüşü

Foto: 45- İmam Akil Türbesi'nin İç Mekânı

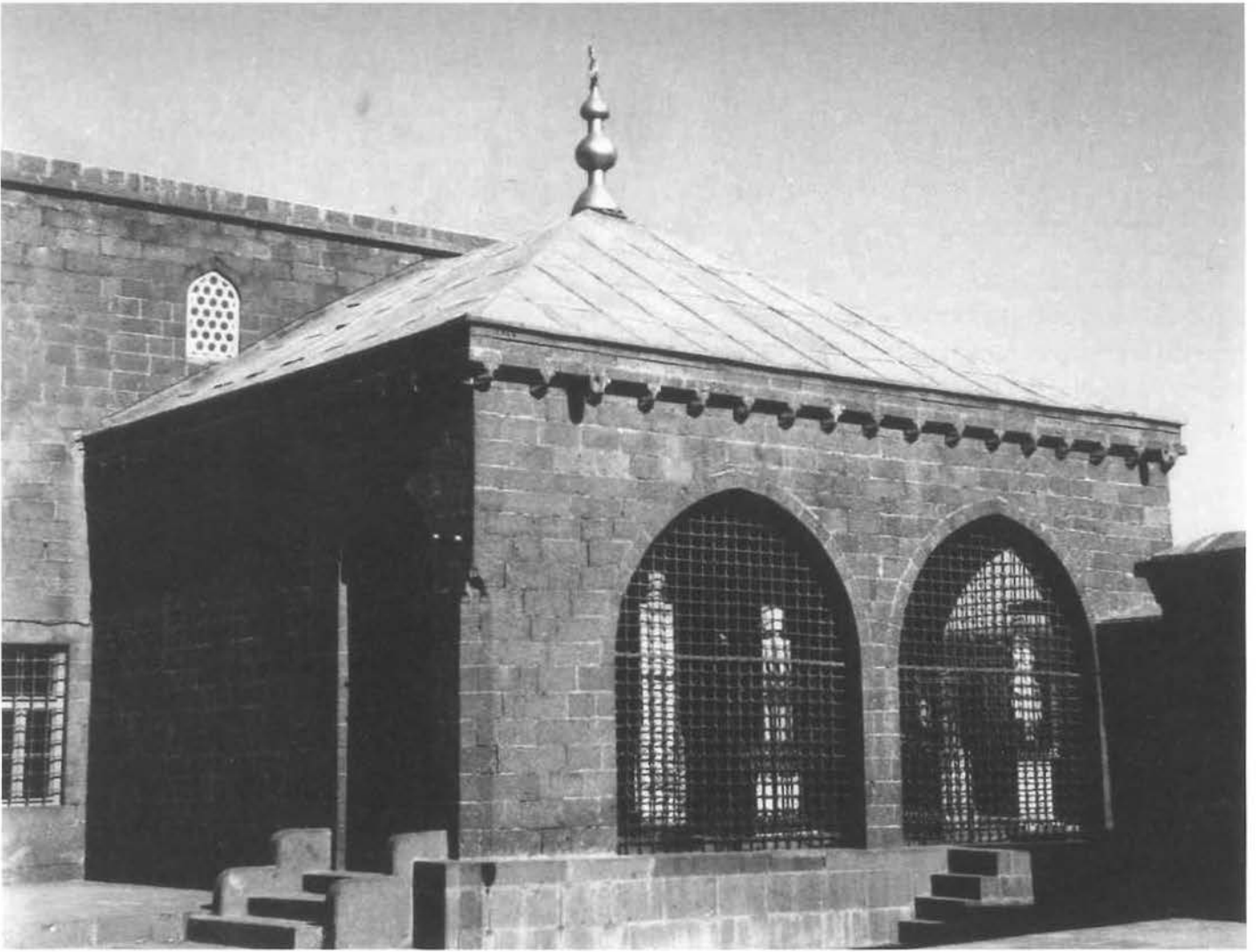

Foto: 46- Sahabeler Türbesi'nin Genel Görünüşü (VGM Arşivinden)

Sahabeler Türbesi

Cevat Paşa Mahallesi, Odun İşkelesi Sokak'ta, tapunun 41 pafta, 32 ada, 31 parselinde, Hz. Süleyman Camii'nin avlusunda, caminin güneybatı köşesine bitişiktir. Bazı kaynaklara göre 639 tarihine tarihlendirilen türbe bugünkü şeklini 1041-43/1631-33 yıllarında Silahdar Murtaza Paşa döneminde almıştır (Sözen, 1971, s.185; Beysanoğlu, 1985, s.25, Anonim, 1973, s.362). Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1961, 1974-1977, 1985, 2003 yıllarında onarılmıştır. 2010 yılında başlayan restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Diyarbakır'ın İslam orduları tarafından fethedilişi sırasında şehit düşen sahabelerin burada gömülü olmaları türbeyi önemli bir ziyaret yeri haline getirmektedir.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12.06.1991 tarih ve 787 sayılı kararıyla tescillenen eser günümüzde sağlamdır.

Türbe kare planlı olup içten kubbe, dıştan küllahla örtülüdür. Türbenin önüne eklenen revak "L" şeklinde baldaken tarzında bir plana sahip olup içten düz damla, dıştan külahla örtülüdür. Yapı, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Foto:46).

Kuzey cephede eyvan türü sivri kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş düz atkı taşlı dikdörtgen açıklıklıdır. Girişin üstünde dört satırlık kitabe yer almaktadır. Kitabe taş malzemeye kabartma tekniğinde hak edilmiştir. Ta'lik hatla dört satır olarak yazılan kitabenin metni şöyledir (Foto:47):

-Silahdar Murtaza Paşa bu cayehde. Acep tiraziyle ruhuni verdi.

-Bu ravde için etdi bunca sa'y. Ede hakk ahiretde kadren a'la.

-Ala beytten murad olan du'adan. Bugün bana ise bareyn-i bikade (yarın sanadır)

- Sahibu'l hayrat Murtaza Paşa. Ruh-i için fatiha-Elham-du lli'lahi Rabil-alemin (İlhan, 1996, s.186-87).

Foto: 47- Sahabeler Türbesi'nin İnşa Kitabesi

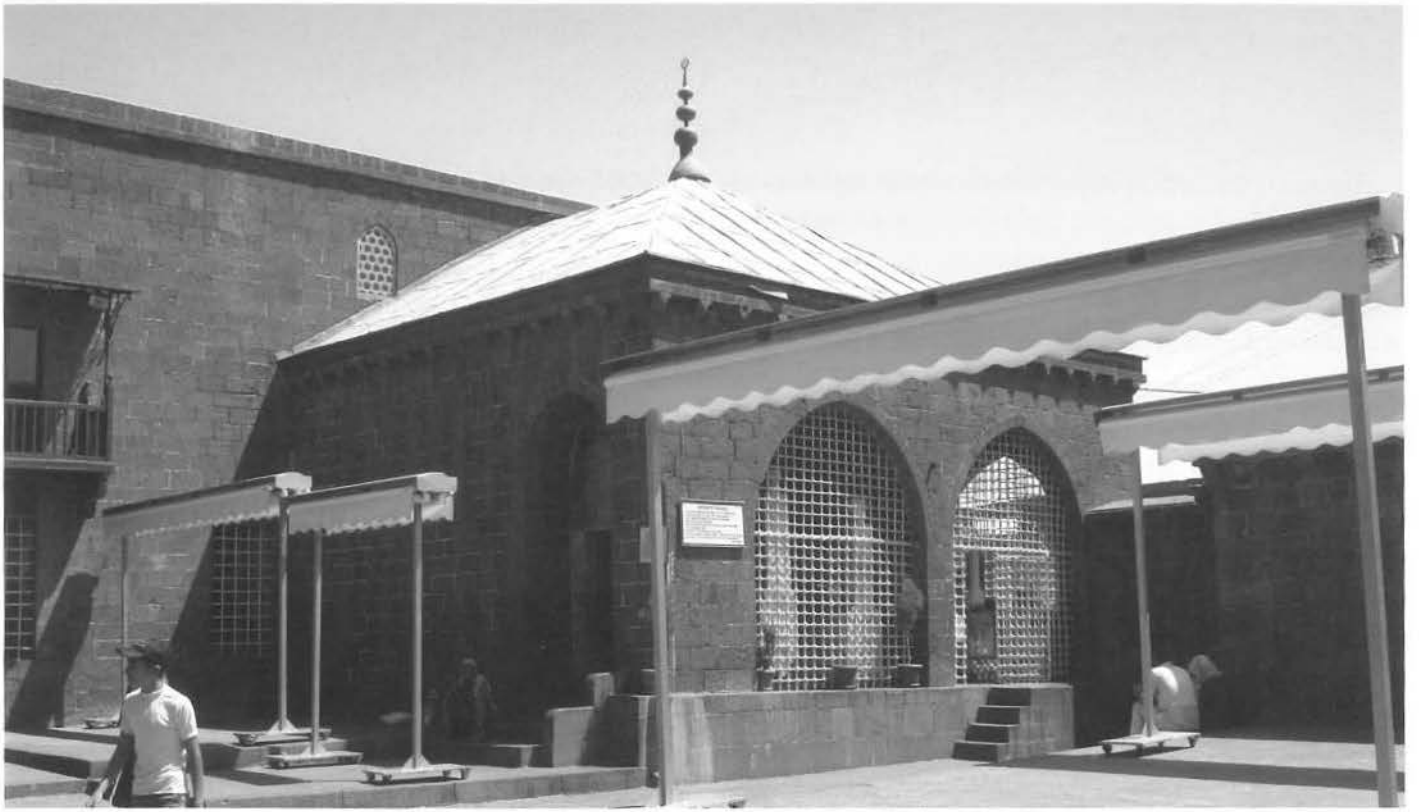
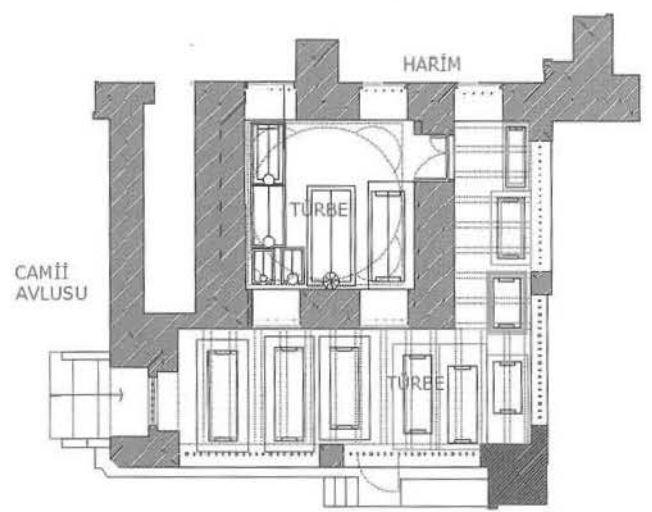
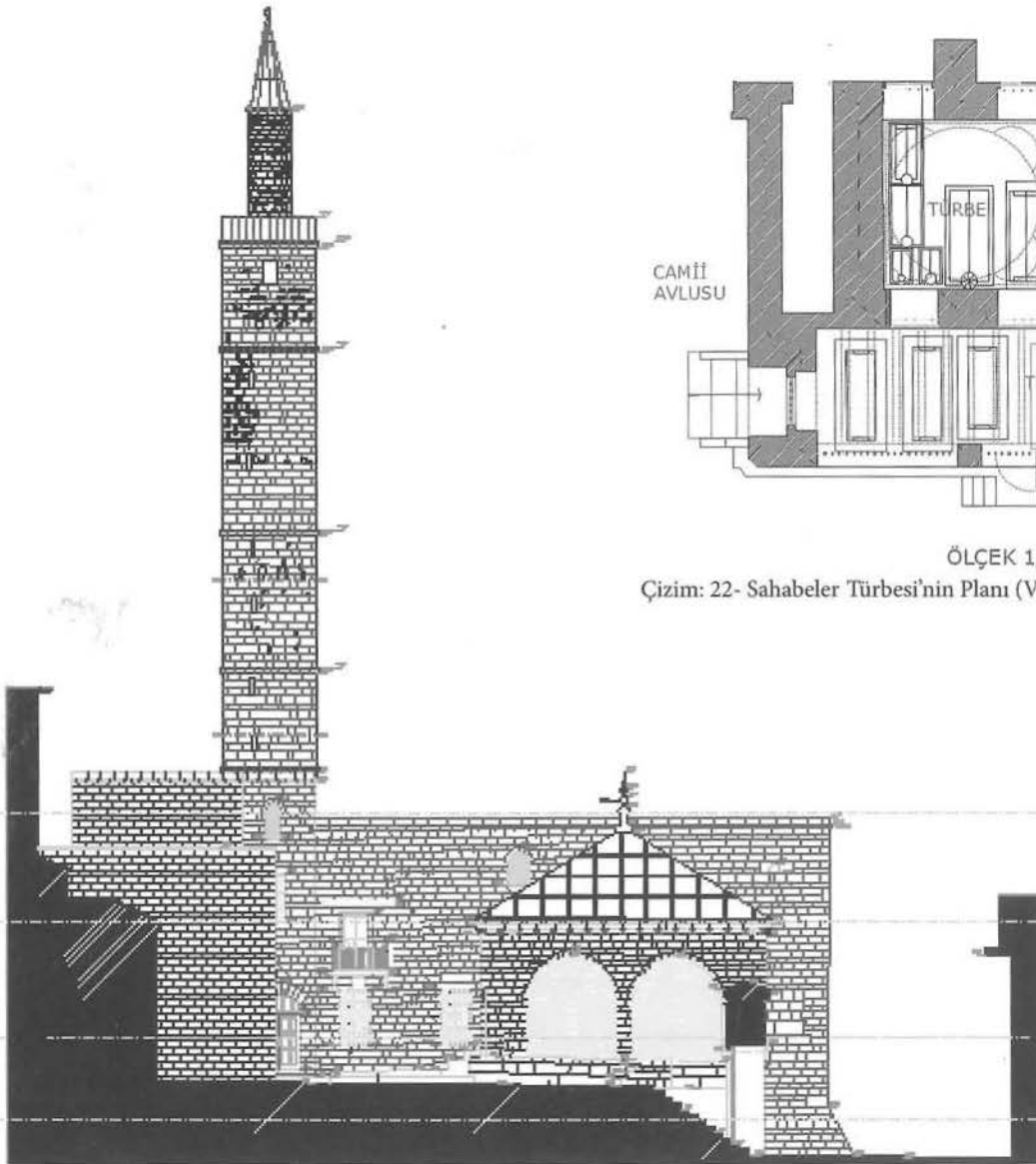

Foto: 48- Sahabeler Türbesi'nin Genel Görünüşü (Valilik Arşivinden)

ÖLÇEK 1/50

Çizim: 22- Sahabeler Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Çizim: 21- Sahabeler Türbesi'nin Kesiti (VBM Arşivinden İşlenerek)

Yapının doğu cephesi camiye bitişik olup bir kapı ile camiye açılmaktadır. Güney ve batı cepheleri ise ortada ve köşelerde birer ayağa oturan ikişer sivri kemerle dışa açılmaktadır. Dış cepheler sadedir. Saçak kısmı bir sıra dışa taşıntılı konsol şeklindeki taşlarla hareketlendirilmiştir (Çizim:21), (Foto:48).

Kuzey taraftaki kapıdan revak bölümüne geçilmektedir. Revak bölümü 7.43 x 8.12 m ölçülerinde olup güney ve batı tarafta uzanan "L" şeklinde planlama göstermektedir (Çizim:22). Batı taraftaki revak bölümü 2.89 x 7.43 m ölçülerinde kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey duvarı düz lentolu kapıyla dışarı açılmaktadır. Batı duvarı ortada kare ayağa iki yanda duvarlara oturan iki sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Güney duvarında sivri iki kemerle dışarı açılmaktadır. Doğu duvarında bitişikteki türbeye açılan dikdörtgen formlu iki pencere bulunmaktadır. Pencereilerin üstünde taş malzemeye celi sülüs hatla kabartma tekniğinde hak edilen biri dört, diğeri üç satırlık iki kitabe bulunmaktadır.

Güneydeki pencerenin üstünde yer alan kitabenin metni şöyledir (Foto:49):

- Halid oğlu fatih-i Amid Süleyman hazreti
- Kim yigirmi dört sahabeyle olup bunda şehid.
- Kubbenin altında medfundur sahabe cümlesi
- Bu müşerref yerde mesken kıldılar vakt-i medid.
- Murtaza Paşa Silahdara Hûda ihsân edüb
- Bir müzehhep perde astı üstüne anın cedid.
- Kıldı ihyâ zib ü ziynetle der ü divarını
- Kim okursa fâtiha rûz-i ceza ola Said (Beysanoğlu, 1996-I, s.157).

Foto: 49- Sahabeler Türbesi Revak Bölümü Güneydeki Pencerenin Üstündeki Kitabe

Kuzeydeki pencerenin üstünde yer alan kitabenin metni şöyledir (Foto:50):

- Murtaza Paşa Silahtar olan? Evladın felek
- Aldı elinden akıttı göz yaşın kıldı revan.
- Hem Irak içre İmamı A'zam lûfte-i civarında

Zib ü ziynetle üç oğluna yapub tuhfe-i mekan.

-İki kızları bu ravza içre medfun oldular

Onlar için bir alametdur yapub kıldı nişan.¹¹

Güney taraftaki revak bölümü 1.75 x 4.77 m ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Doğu duvarı bir pencereyle camiye açılmaktadır. Güney duvarı ortada kare ayağa iki yanda duvara bağlı payelere oturan iki sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Kuzey duvarında türbeye açılan düz lentolu, dikdörtgen formlu kapı bulunmaktadır. Kapının üstünde celi sülüs hatla kabartma tekniğinde dört satır şeklinde taş malzemeye yazılan kitabe mevcuttur.

Foto: 50- Sahabeler Türbesi Revak Bölümü Kuzeydeki Pencerenin Üstündeki Kitabe

Kitabenin metni şöyledir (Foto:50):

- Silahtar Murtaza Paşa Huda'nın 'avnı lutfuyla
- Açup beş pencere dört tak ile bu cami'i ihya
- Akıttı Ab-ı Kevser gibi sular, yaptı bir mektep
- Musalla saf mermerle çevirdi zinneti ziba
- Metanetle kıla ta ruz-i haşır olunca ahınla
- Kafes-i kaşi? mezheb-i naş ile cenetü'l - me'va
- Cihanda bir nişan oldu dua etsin hep görenler
- Huda kıla makam-ı ahrette cenet-i a'la

Foto: 51- Sahabeler Türbesi'nin İç Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Revaklı avluda önemli şahıslara ait 9 tane mezar bulunmaktadır. Bunlardan biri dışında diğerlerinin kime ait oldukları bellidir.

Bu mezarlardan biri **Abdurrahman Efendi'nin** mezarı olup L şeklinde revak içerisinde kuzeyden itibaren Mehmet

11. Kitabeyi okuyan Prof. Dr. Abdurrahman Acar ve Doç. Dr. Edip Çağmar'a teşekkür ederim.

Reşit Paşa'nın mezarının yanında yer almaktadır. Mezarın üzerinde şu ibareler bulunmaktadır.

Ayak şahidesi

Hüvel bâki

Bu menzili rahmeti gufran olan

Meşur arac hoca zade

Hüseyin efendinin mahdumu

Abdurrahman efendi olup

Zairinden Fatiha niyaz eder 1277

Ebedi olan (Allah) odur.

Bu kabirde yeri ilahi rahmet olan

Meşhur topal hoca zade Hüseyin efendinin

Oğlu Abdurrahman efendi

Yer almakta olup

Ziyaretçilerinden Fatiha bekler.

Baş şahidesi

Abdurrahman ol merd-i ğafûr

Asr-ı ömrüne nihayet esdi badir-ralül

İtdi emr-i ırciye..... su olur

..... ibn halidi, mevla ana itsun şafi

Görmesun renç ve azabı ta olunca nefh-ı sur

Çıkdı bir hatif didi cevherle tarihi nedim

Baki canane giderken didi ya rabb

Ya gafûr 1227 (Başak, 2010, s.81-82).

İkinci mezar **Reşit Mehmet Paşa'nın** mezarıdır. Mezar, L şeklindeki revaklı avluda Mehmet Esad Muhlis Paşa'nın mezarının yanındadır. Mezar taşında şu ibareler yer almaktadır.

Hüvel bâki

Yok, kurtuluşu bu cihanda desti felekten aslâ

Bak böyle kahramanın hake düşürdü hayfa

Ol şi-iri satvat endas yani Reşit Paşa

Yek cümlede ederdi rubahı hasmı ifnâ

Cism etmiş idi. Tiğin ol sevenin müşirâ

Hün-i adûl, herdem eylerdi ondan icrâ

Her bir gazada hoşnut oldukları numayan

Dermad-ı şah-ı kevneyn hem şah-ı kişver ara

Menkûtle yazıldı. tarihi bak menna

Eda sarayı huldır nevayı Reşit Paşa 1252

(Başak, 2010, s.84).

Üçüncü mezar **Vali Gali Besim Paşa'nın** mezarı olup L şeklindeki revak içerisinde Muhammed Tevfik Efendinin Annesi Hatice Hanım'ın mezarının yanında yer almaktadır. Me-

zar taşında aşağıdaki ibareler yazılıdır.

Vali-yi Gali Besim Paşanın

Ömrün uzun ide mevlayı kerim

Ali Osman Besim Bek oldı

Tfl iken tair-i gülzâr-ı naim

Hal-i hüzn ile didim tarihin

.....itdi nesim

Fi yevm-i sene 1274 (Başak, 2010, s.86).

Dördüncü mezar **Mahmud Muhtar'ın** mezarı olup revak içerisinde İbrahim Paşa'nın mezarının yanındadır. Mezarın ayak şahidesinde şu ibareler yazılıdır:

Huve'l-Baki

Hemnamı çün bulundi Mahmud beni Muhtar

Eyler şefaati hem îsal-ı rah-ı mahsud

Vali-yi Cidde iken Hac itdi heft merre

Feth-i yeminle oldi namı Celil-u mahsud

Kürd ülkesine vali olmuş iken ecel ah

Kıldı Diyarbekri medfen o zat-ı meş'ud

Tavad' idince kabre tarih Didim çu cevher

Cennet de Hak makamın eylesun

Makam-ı mahmud 1276 (Başak, 2010, s.88).

Beşinci mezar **Muhammed Tevfik Efendinin Annesi Hatice Hanım'ın** mezarı olup revak içerisinde Mahmud Muhtarın mezarının yanında yer almaktadır. Mezarın ayak şahidesindeki kitabede yatanın künyesi akında bilgi verilmektedir.

Huve'l-Hallaku'l-Baki

Haza merkadu el-merhume el-mağfure

Leha Validetü Hakimiş-ser'i

Biamidi'l-mahmiyyeti zi'l-fadileti

Muhammed Tevfik Efendi medde zılluhu

Tacu'l Hatice Hanım

Liruhiha el-fatiha

Fi Rebiul-'l-ahir sene 1318 (Başak, 2010, s.90).

Altıncı mezar **İbrahim Paşa'ya** ait olup revak içerisinde Abdurrahman Efendinin mezarının yanındadır. Mezar taşında şu ibareler yazılıdır:

Okunuşu:

Hüvel bâki

Necl-i İbrahim Paşadır bu kabrin sahibi

Oldı dönemin cihandan gitti der izzete

Emr-i peygamber budur. Mevlayı yad et hayr ile

Gel oku bir Fatiha zair kapılma gaflete

Cari yaz indi dedi. Yaz bakliyata sevincini
Azm edüb gitti bu nişanı cenneti Abdulhamit Begin
1328 (Başak, 2010, s.92).

Anlamı:

Ebedi olan (Allah) odur.
Bu kabrin sahibi İbrahim Paşadır.
Dönemin sahibidir.
Peygamber efendimizin emri ile
hayır işleyin okuyun
Bir Fatiha düşmeyin gaflete 1328

Yedinci kabir, **Mehmet Esad Muhlis Paşa'nın** mezarı olup revaklı avlunun doğusunda yer almaktadır. Baş şahidesinde şu ibareler okunmaktadır.

Sahibi-i seyfu kalem, âlimü şah-ul vüzerâ
İzni müfti-i Ayaş hazret-i Esat Paşa
Mahlesi "Muhlis" olup şair-i mahir idi kim
Suhan-i gevheri nâyâb idi beyn-eş-şuarâ
Emr-i şahane ile vardığı mansıblarda
Neşr-i adl ile ahaliden alır idi dua
Mansıb-ı ahiri hem hitta-i Kürdistan olub
Hükm-i kanun eyler idi emrin icra
Yetmiş sinni tecavüz idecek Âmid'de
Erci-i emri gelüb eyledi azm-i ukba
Herkesin alem-i fanide serencamı budur.
Çeşm-i imân ile bak bir pula değmez dünya
Dide hûnabe feşan sine pür ateş olarak
Pederin fevtine mersiye ederdim inşâ
Dedi tarihini NUSRET ederek hakka niyaz
Ki ola kasrı cinan merkezi Esad Paşa (Başak, 2010, s.94-95).

Sekizinci kabir **Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşazade Abdülhamid Bey'in** mezarıdır. Mezar güneybatı kısımdaki revak içerisinde Vali-i Gali Besim Paşa'nın mezarının yanındadır. Mezarın ayak şahidesinde şu ibareler yazılıdır:

Ya Münisi fî vahdeti
Milli Aşiret-i Reisi
İbrahim Paşazade Abdülhamid Bek
Zairinden Fatiha niyaz ider. (Başak, 2010, s.96).

Revak kısmındaki dokuzuncu mezar isimsiz olup kime ait olduğu bilinmemektedir.

Güneyden açılan bir kapıdan girilen türbe, içten 3.89 x 3.90 m ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli bir kubbe ile

örtülüdür. İç mekânın doğu duvarı iki pencereyle camiye, batı duvarı ise iki pencereyle batıdaki revağa açılmaktadır. Kuzey duvarı sağırdır. Güney duvarı düz lentolu giriş kapısıyla hareketlendirilmiştir (Çizim:22), (Foto:52).

Duvarlar 1.5 m yüksekliğe kadar çinilerle kaplanmıştır. Sıraltı tekniğinde hazırlanan çiniler birbirinden farklı renk ve kompozisyon özellikleri göstermektedir. Belli bir düzen göstermeksizin dağınık şekilde yerleştirilen çinilerde kullanılan ilk düzen beyaz zemin üzerine lacivert firuze ve kırmızı ile oluşturulmuştur. Kompozisyonda narçiçeği ve hataler yatay olarak ardışık şekilde sıralanmaktadır. Aralarda oluşan boşluklara pençbekler yerleştirilmiştir. Uygulanan diğer bir düzenleme lale, sümbül karanfil motifleriyle oluşturulmuştur. Motiflerin aralarındaki boşluklar saz yaprakları ve değişik yaprak motifleriyle dolgulaşmıştır. Bazı kesimlerde selvi ağaçlarının yerleştirildiği görülmektedir (Foto:53), (Baş, 2006, s.184-85).

Türbenin içinde altı mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar; Murtaza Paşa'nın kabrini simgeleyen temsili bir sanduka, iki çocuk mezarı, biri Murtaza Paşa'nın kızına, diğeri de oğluna aittir, bir isimsiz mezar, Silahdar Murtaza paşanın kızı Hatice Hanım ve Köprülü Mustafa Paşanın kızı Lübabe Hanım'a ait mezarlardır.

Murtaza Paşa'nın Kızı Hatice Hanım'ın mezar taşında şu bilgiler yazılıdır:

Murtaza Paşa Silahdarın kızı
Bülbül-i cennet Hadice Hanım'
Mesken oldi İbn-i Halid türbesi
Kim okursa Fatiha rahmet bula
Sene:1068 (Başak, 2010, s.70).

Köprülü Mustafa Paşanın kızı Lübabe Hanım'ın mezar taşında ise şu bilgiler yazılıdır.

Sanduka Kapağının Kuzey Yüzünde

Nesli pak-ı hânedân-ı Köprülü
Elveda itdi kaza-i baht idup
Duhter-i sadr-ı şehid-i metininim
Oldi nageh vâsıl lutf-i-u amin

Sanduka Kapağının Kuzey Yüzünde

Seyyiâtın afu edip bâr-ı Hüda
Güş edip fevtin dedim.
Eyleye huld-i berrin içre
Rahmet ede ruhuna hayyun ve alim

Baş şahidesi.

Veyletâ merhume binti asaf-ı,

Foto: 52- Sahabeler Türbesi'nin İç Mekânı

Foto: 53- Sahabeler Türbesi'nin İç Mekân Duvarlarını Süsleyen Çiniler

*Kim derun-i merkadi pür-nür olur.
Öyle bir ismet ferd-i Saliha.
Rahmet-i Mevla ile mağfurdur.
Dağdar-ı hasret ettim anı mütecevvirdir.
Geldi bir hatif dedi tarihini
Ruh-ı paki ben neşin hordur.
Sene 1121*

Ayak şahidesi

*Haza kabru merhume el-mağfure
Lübabe Hanım binti Fahrunnisa*

Sadruş-şehid Mustafa

Paşa eş-şehir bi Köprüli

Zade rahimehallahu

Ve livalideyhuma ve İbn Hasan

İleyha ve ileyhima ruhiçun Fatiha (Başak, 2010 s.72-73).

Çocuk mezarlarının birinde Murtaza Paşanın oğlu olduğu yazılıdır. Fakat isim bulunmamaktadır.

Silahdar Murtaza Paşa'nın

Oğlun olub..... (Başak, 2010 s.78).

Arap Şeyh¹² Türbesi

Merkez Sur İlçesi Hasırlı Mahallesi, Yıkık Kaya Sokak 101 Numarada Arap Şeyh Camii'nin avlusundadır (Foto:54).

Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair açık bir belge yoktur. Arap Şeyh Camisi'nin¹³ 1644 ve 1650 yıllarında Diyarbakır'da birer yıl valilik yapan Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki tescil fişinde (Kılıcı, 2002, s.2) ve çeşitli yayınlarda yazılıdır (Konyar, 1936, III, s.257; Beysanoğlu, 1996, II, s.2; Sözen, 1971, s.183; Yıl-

mazçelik, 1995, s.61). Bu bilgilerden hareketle türbeyi XVII. yüzyılın ortalarına tarihlendirebiliriz. Türbe 1947 den sonrakı bir tarihte şadırvana çevrilmiştir. 1978-79 yılında cami ile beraber onarılan eser 2001 yılında yapılan onarımla aslına döndürülmüştür.

Her bir kenarı 1.80 m olan türbe baldaken tarzda olup altıgen gövdelidir. İçten kubbe dıştan pramidal külah ile örtülüdür (Çizim:23-24). Yapı düzgün kesme bazalt taş malzemeden yapılmıştır. Kubbede tuğla malzeme kullanılmıştır (Foto:54).

12. Harran'da ikamet eden ailenin elinde bulunan şecereye göre Arapşeyh, Hz. Ali'den sonra, Hz. Hüseyin, İmam Zeynelabidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kazım, İmam Aliyyil Hüda, İmam Musa, İmam Taki, İmam Aliyyülazam, Es-Seyyid'il Ekmeleddin, Es-Seyyit Şihabüddin, Es-Seyyit Şerifeddin şeklinde gelen bir silsileye sahiptir. Babasının adının Es-Seyyit Mahmud olduğu yazılıdır (Kılıcı, 2002, s.7).

13. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Arap Şeyh veya Mustafa Paşa Vakfiyesi şeklinde kayıtlı vakfiyeler yoktur. Esasen Diyarbakır'daki dosyasında da vakfiyesi bulunamadığından caminin ismine göre "Arapşeyh Vakfı" şeklinde kütüğe kaydedilmiştir. Camiyi yaptıran kişinin kimliği ve vakfı araştırıldığında; Arapşeyh ve Mustafa Paşa isimlerinin birlikte geçtiği bir belge Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde tespit edilmiştir. Bu belge 10.7.1325/30.8.1907 M. /6 Temmuz 1323 R. tarihinde Diyarbakır Vilayeti Evkaf Muhasebecisi tarafından Evkaf Nezaretine yazılan Arapşeyh Mustafa Paşa Camii'ne Mehmed Hüseyin'in imam olarak tayin edilmesi talebidir. Ayrıca 5.7.1323 R./8.9.1905 M. tarihinde Arapşeyh Vakfı tevliyetinin Behlül Efendiye verilmesine ait aynı şekilde bir kayıt daha vardır. Mustafa Paşa Camiine ait 23 Şa'ban 1217 H./19.12.1802 M. tarihinde yapılan bir müezzin tayini ve 24 Cemaziyelevvel 1217 H./29.2.1802 M. tarihinde Adora Manas isimli zımmının âbkeş (su yolcusu) olarak tayinine ait kayıtlar bulunmaktadır (Kılıcı, 2002, s.2).

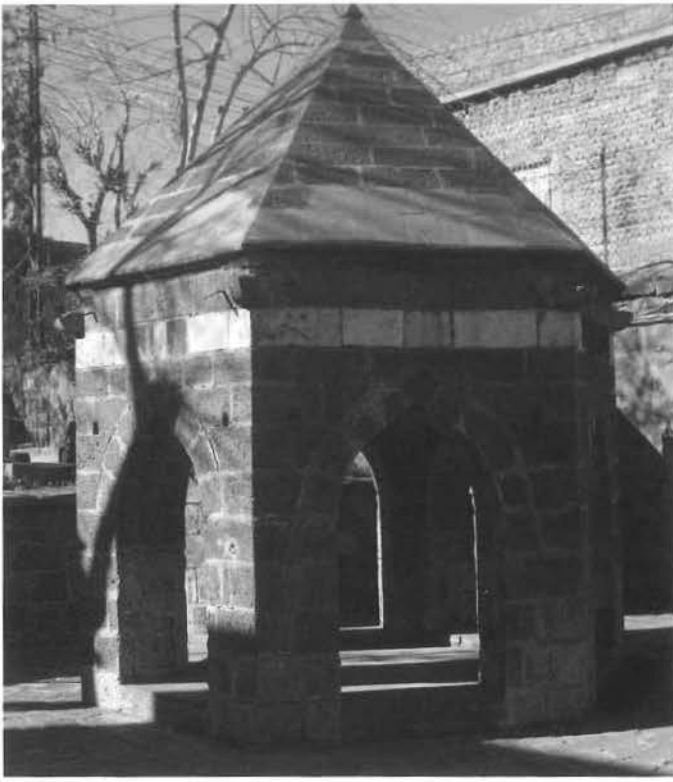
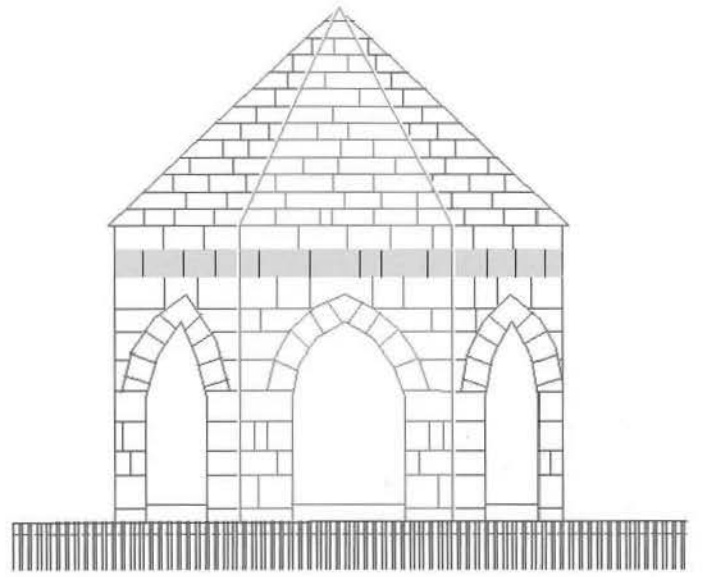

Foto: 54- Arap Şeyh Türbesi'nin Genel Görünüşü

Çizim: 24- Arap Şeyh Türbesi'nin Görünüşü (VBM Arşivinden İşlenerek)

Foto: 55- Arap Şeyh Türbesi'nin İç Mekânı

Altı ayak üzerine atılan sivri kemerlerle dışarıya açılmaktadır. Ayaklar büyük tutulup kemerlerin küçük olmasından dolayı türbe kapalı türbe görünümü vermektedir. Yapıdaki tek süsleyici unsur saçak kısmındaki bir sıra beyaz taş ve konsollardır (Foto:55).

Türbenin içinde herhangi bir sanduka mevcut değildir.

Çizim: 23- Arap Şeyh Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

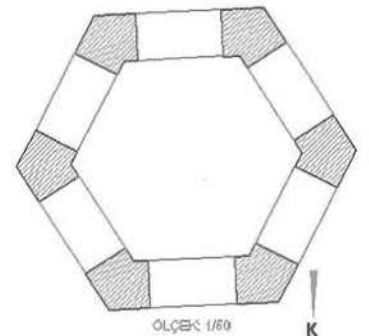

Foto: 56- Murtaza Paşa Türbesi'nin Genel Görünüşü

Eser, merkez Sur İlçesi, Cevat Paşa Mahallesi'nde, Hz. Süleyman Camii'nin kuzey tarafında son cemaat yerine bitişiktir.

Türbenin giriş kapısı üzerinde iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede türbenin içinde Silahtar Murtaza Paşa'nın iki oğlu ile eşinin gömülü olduğu yazılıdır. Ancak kitabede herhangi bir tarih ibaresi bulunmamaktadır (Foto:56). Türbe- de yatan Murtaza Paşanın eşinin ve oğlunun mezar taşında 1069 (1658) tarihi vardır. Türbenin 1069/1658 tarihinde Silahtar Murtaza Paşa tarafından ailesi için yaptırıldığını söyleyebiliriz. Eser, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1961, 1974-1977, 1985, 2003 yıllarında onarılmıştır. 2010 yılında başlayan onarım devam etmektedir. Eser, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12.06.1991 tarih ve 787 sayılı kararıyla tescil edilmiştir.

Türbe kare planlı olup pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. İnşasında düzgün kesme bazalt taş kullanılmıştır. Yapının güney cephesi sivri kemerli bir açıklıkla hareketlendirilmiştir. Kuzey cephesinin ortasında dikdörtgen formlu bir kapı, kapının üstünde de düz lentolu bir pencere bulunmaktadır. Kapının üstünde iki satırlık bir kitabe mevcuttur. Kitabe taş malzemeye celi sülüs harflerle kabartma tekniğinde yazılmıştır. **Kitabenin metni şöyledir (Foto:57):**

- 1- Sahib'ül hayrat Silahtar Murtaza Paşa Hazretlerinin
- 2- İki evladı bir gürmü medfundur. Ruhları için fatiha.

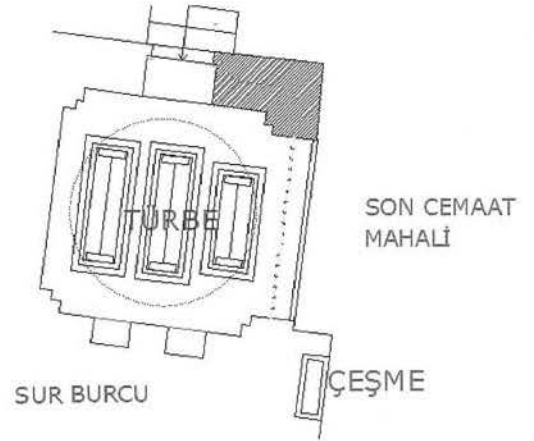

Foto: 57- Murtaza Paşa Türbesi'nin İnşa Kitabesi

Eserin kuzey ve batı cephesi, bitişiğindeki sur duvarı ile kapatılmıştır.

Kuzey cephedeki kapıdan geçilen iç mekân 3.15 x 3.32 m ölçülerinde kare planlı olup pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Çizim:25). İç mekânın kuzey duvarı kör sivri kemerle hareketlendirilmiştir. Batı duvarı da sivri kemerli bir plastırla hareketlendirilmiştir. Bu duvarda sivri kemerli iki niş açılmıştır. Güney duvarı sivri kemerli bir açıklıkla dışarı açılmaktadır. Kuzey duvarı kör bir sivri kemerle hareketlendirilmiştir (Çizim:26). Bu duvarda Altta giriş kapısı üstte ise dikdörtgen formlu bir pencere açılmıştır. İç mekânda biri Murtaza Paşa'nın eşine diğer ikisi ise oğulları Ali Abdulkadir Bey ve Ahmet Bey'e ait mezarlar bulunmaktadır (Foto:58).

Ortadaki mezar **Murtaza Paşanın eşine** aittir. Mezar, baş taşı, ayak taşı ve sandukadan ibarettir. Baş, ayak taşı ve sandukada çeşitli bitkisel süslemeler ve yazı süslemeleri bulunmaktadır. Bitkisel süslemeler arasında gül, karanfil, lale, rumi hatayı motifleri dikkat çekmektedir. Mezar taşında yazıların içeriği şöyledir:

Çizim: 25- Murtaza Paşa Türbesi'nin Planı (VBM Arşivinden İşlenerek)

Ayak Şahidesi:

Rahimsin ya rab

Keremin çok

Ve kodi gitdi bu fani dünyadan

Umarım mazhar ola lütfuna

Hasretiyle bad-ı şehdi-sahar

Bu cihan mülküne inanma sakın (aldatır seni)

Bir iki gün yüze gülse sonra eyler rihlet

Sanduka güney yüzü

Gazi efendimden ricam benim budur

Karadeniz (Mir Seyyaf) Türbesi

Foto: 59- Karadeniz (Mir Seyyaf) Türbesi'nin Genel Görünüşü

Foto: 60- Karadeniz (Mir Seyyaf) Türbesi'nin İç Mekânı

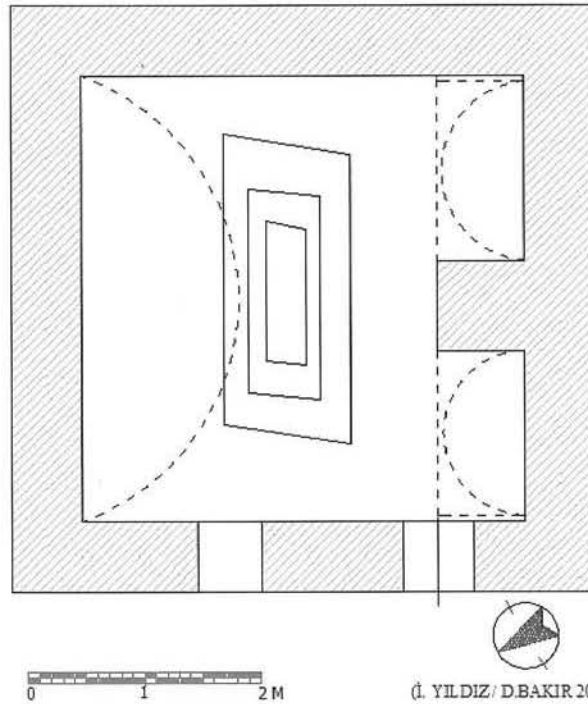
Türbe Merkez Sur İlçesi Hasırlı Mahallesi Karadeniz 3. Sokaktadır. Eser, halk arasında genellikle Karadeniz Türbesi olarak tanınırsa da asıl adı Mir Seyyaf Türbesi'dir. Yapının yazıtı müzededir, fakat kesin tarihi belli değildir. Son yıllarda çeşitli onarımlar geçirmiştir (Sözen, 1971, s.173). 1316/1898 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde "Sahabe-i Kiramdan Mir Seyyaf'ın Karadeniz diye isimlendirilen yerde medfun olduğu ve türbesi'nin bakımlı olduğu" kaydedilmektedir (İzgöer, 1999-IV, s.209). Bu bilgiden yapının XIX. yüzyıldan önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Türbe en son 2008 tarihinde Şeyh İbrahim tarafında onarılmış ve yapılan onarım sonucunda özgünlüğünü kaybetmiştir.

Eser, içten ve dıştan kare planlı olup beşik tonoz örtülüdür (Çizim:27). Kesme ve moloz taştan inşa edilen yapının üst örtüsünde moloz taş malzeme kullanılmıştır (Foto:59).

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescil edilen eser günümüzde sağlamdır.

Batı cephesinde dikdörtgen açıklıklı düz atkı taşlı giriş kapısı, kapının solunda dikdörtgen açıklıklı bir pencere bulunmaktadır. Doğu, kuzey ve güney cepheleri sağır tutulmuştur. Moloz ve kesme taş malzemeden inşa edilen dış cepheler günümüzde sıvanarak, boyanmıştır (Foto:59).

Batı cepheden bir kapıyla girilen iç mekân 3.80 x 3.80 m ölçülerinde kare planlı olup beşik tonoz örtülüdür. İç mekânın doğu ve kuzey duvarları sağırdır. Güney duvarı sivri kemerli iki derin nişle hareketlendirilmiştir. Batı duvarı giriş kapısı ve bir pencereyle dışarı açılmaktadır (Çizim:27). Duvarlar belli bir yüksekliğe kadar seramik kaplanmış, üst kısımları boyanmıştır. İçerde Mir Seyyaf'ın kabri bulunmaktadır (Foto:60).

Çizim: 27- Karadeniz (Mir Seyyaf) Türbesi'nin Planı

Hançeri Güzar (Ehsenül Hançer) Türbesi

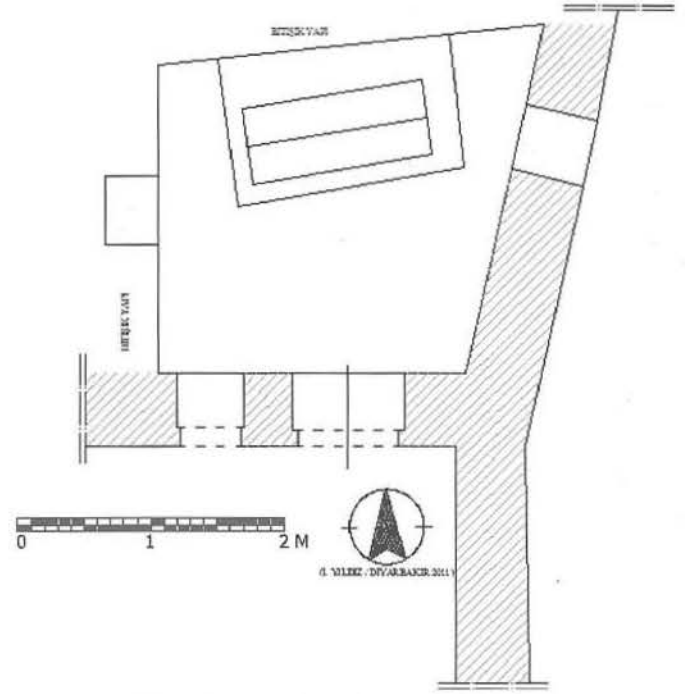
Foto: 61- Hançeri Güzar (Ehsenül Hançer) Türbesi'nin Genel Görünüşü

Yapı merkez Sur ilçesi Lalebey Mahallesi, Uçak Sokak'ta Meryem Ana Kilisesi'nin güneyinde aynı isimle anılan caminin avlusundadır (Foto:61). Türbenin üzerinde eser hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt yoktur. 1317/1899 tarihli Salname-i Diyarbakir'de "e'izze-i kiramdan olan Hançer'i Güzar'ın Türbesi'nin bakımının yapıldığı" belirtilmektedir (İzgoer, 1999-IV, s.371). 1896-1902 yıllarında yıkık olduğu bilinen türbe ve caminin, dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından yeniden inşa edildiği kaynaklarda geçmektedir (Yıldız, 2008, s.394; Melek-Demir, 2009, s.199).

Yukarıda verilen bilgiler göz önüne alındığından türbenin XIX. yüzyıldan önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı,

Foto: 62- Hançeri Güzar (Ehsenül Hançer) Türbesi'nin İç Mekanı

Çizim: 28- Hançeri Güzar (Ehsenül Hançer) Türbesi'nin Planı

bitişigindeki cami ile beraber XVII.-XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. 1956 tarihinde onarım geçiren eser orijinal özelliklerini tamamen kaybetmiştir.

Kesme bazalt taş malzemeden inşa edilen türbe, kareye yakın dikdörtgen planlı olup içten kubbe, dıştan konik bir külahla örtülüdür. Yapının kuzey ve batı cepheleri bitişiginde inşa edilen yapılarla kapatılmıştır. Doğu cephesi dikdörtgen formlu bir pencereyle sokağa açılmaktadır. Güney cephenin ortasında caminin avlusuna açılan basık kemer açıklıklı giriş kapısı yer almaktadır. Kapının batısında basık kemer formlu bir pencereye yer verilmiştir (Foto:61).

Basık kemerli kapıdan türbenin iç mekânına girilmektedir. İç mekân 2.31 x 2.72 m ölçülerinde kareye yakın düzgün olmayan dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim:28). İç kısmın batı duvarında dikdörtgen formlu bir niş açılmıştır. Kuzey duvarı sağırdır. Doğu duvarında dikdörtgen formlu bir pencere açılmıştır. Güney duvarında düz lentolu kapı ile pencereye yer verilmiştir. İç mekânın duvarları boyanmış olup sadedir. İçerde Hançeri Güzar'a ait sanduka bulunmaktadır (Foto:61).

Türbe Diyarbakır Merkez Sur ilçesi Dabanoğlu Mahallesi, Dabanoğlu Sokak No: 24'tedir. Yapının 1702 tarihinde vefat eden Dabanzade Mustafa Paşa'ya ait olduğu iddaa edilmektedir. Türbe 1696 tarihinde Diyarbakır'da valilik yapan Dabanzade Mustafa Paşa tarafından 1108/1696 tarihinde inşa edilen ve günümüzde mevcut olmayan Dabanoğlu Mescidi'nin yanındadır. Buradan hareketle türbenin XVII. yüzyılın sonlarında veya XVIII. yüzyılın başlarında Dabanzade Mustafa Paşa tarafından inşa edildiğini söyleyebiliriz. Günümüzde binaların arasına sıkışıp kalan yapı, geçirdiği onarımlar sonucu bazı değişikliklere uğramıştır.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescil edilen eser günümüzde sağlamdır.

İçten ve dıştan dikdörtgen planlı olan eser, içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Kesme bazalt taştan inşa edilen türbenin üst örtüsünde tuğla malzeme kullanılmıştır.

Yapının, doğu, batı ve kuzey cepheleri bitişiğinde inşa edilen binalarla kapatılmıştır. Güney cephede basık kemer açıklıklı bir kapıya yer verilmiştir. Cephenin saçak kısmında iki çörten mevcuttur (Foto:63).

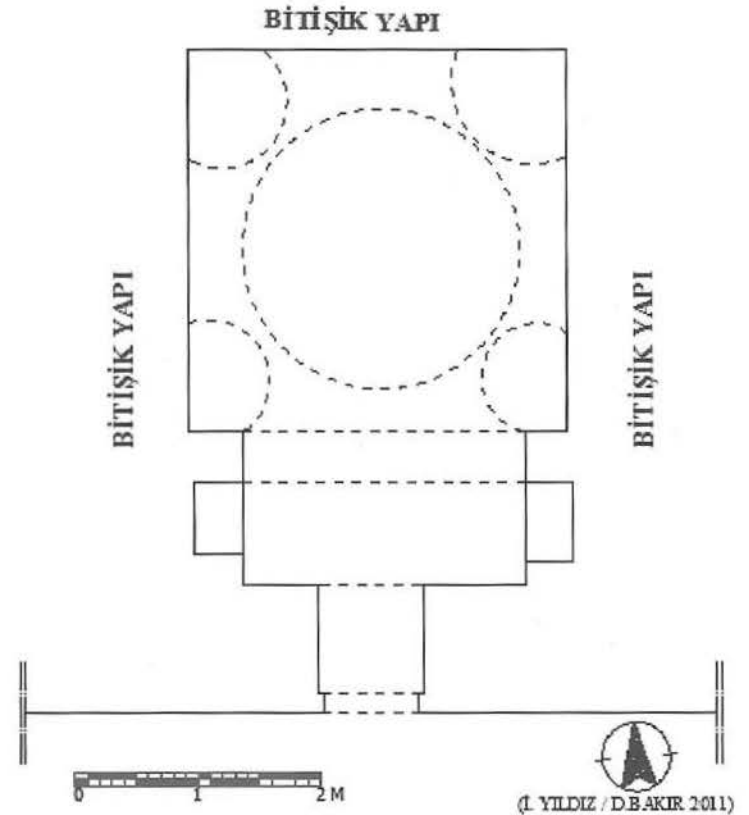
Foto: 63- Dabanoğlu Türbesi'nin Genel Görünüşü

Giriş kapısından iç kısma geçilir. İç mekân kare planlı türbe bölüm ile ona açılan güneydeki eyvandan ibarettir. Kuzey taraftaki bölüm 3.12 x 3.12 m ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli kubbe ile örtülüdür. Kare mekânın doğu, batı ve kuzey duvarında bulunan ve Metin Sözen tarafında çizilen eserin planına işlenen pencereler daha sonraki onarımlarda kapatılmıştır. Bu bölüme açılan güneydeki eyvan 1.17 x 2.31 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plan-

Foto: 64- Dabanoğlu Türbesi'nin İç Mekânı

lı olup aynı yönde sivri beşik tonozla örtülüdür (Çizim:29). Eyvanın kuzey duvarı bir sivri kemerle kare mekâna açılmaktadır. Doğu ve batı duvarlarında dikdörtgen formlu birer nişe yer verilmiştir. Bu nişler Metin Sözen Hoca'nın araştırma yaptığı dönemde pencere olup daha sonraki onarımlarda kapatılarak nişe dönüştürülmüştür. Eyvanın güney duvarı düz lentolu bir kapıyla dışarı açılmaktadır. Türbenin içinde Dabanzade Mustafa Paşa'nın kabri bulunmaktadır (Foto:64).

Çizim: 29- Dabanoğlu Türbesi'nin Planı

Foto: 65- Halvet Baba Türbesi'nin Genel Görünüşü

Yapı, Merkez Sur İlçesi'nde Cevat Paşa Mahallesi'nde İçkale Camii'ne yakın bir sokakta 40. pafta, 33. ada, 4. parselde yer almaktadır (Foto:65).

Türbenin üzerinde bulunan üç satırlık celi sülüs kitabe yağlıboya ile çok defa boyandığından harfler deforme olmuş dolayısıyla okunamamaktadır. Bu sebepten dolayı eserin kesin yapım tarihini belirlemek zorlaşmaktadır. 1316/1898-99 ve 1319/1901-1902 tarihli Diyarbakır Salnamelerinde "Şeyh Tahiri Halveti'nin e'izze-i kiramdan olduğu, İçkale'de gömülü olduğu, burada bulunan ve harap olan türbesinin onarıldığı" belirtilmektedir. Salnamelerden geçen ibare şöyledir; "E'izzei kiramdan İçkale derununda defin-i hak-ı iturnâk Şeyh Tahir-i Halveti hazretlerinin müşrif-i harap olan türbe-i şerifleri için de vesayet akçesinden dört yüz kuruşun sarfiyla imar ettirilmiştir" (İzgöer, 1999, IV-V, s.279,372).

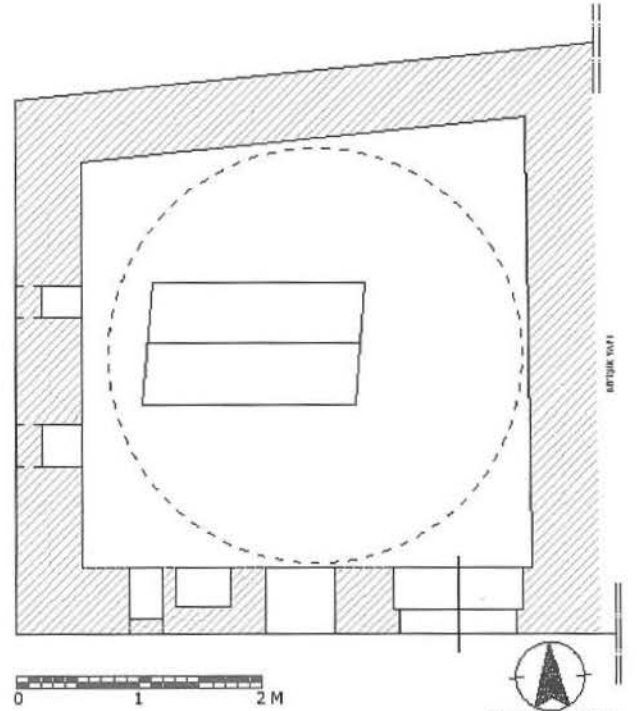
Verilen bu bilgilerden yapının XIX. yüzyıldan önce yapıldığı ve çeşitli sebeplerden dolayı XIX. yüzyılın sonlarına doğru tahrip olduğu ve bu tarihlerde onarıldığı anlaşılmaktadır. Mevcut bilgileri göz önüne aldığımızda türbenin XVII. veya XVIII. yüzyılda Şeyh Tahiri Halveti¹⁴ için inşa edildiğini söyleyebiliriz. Son yıllarda aslına uygun olmayan bir şekilde yapılan onarımlar, eserin özgünlüğünü kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Yapılan onarımda türbenin iç ve dış duvarları beton sıva ile sıvanmış ve yapının kubbesi yenilenmiştir. Kaba yonu bazalt taştan inşa edilen türbe günümüzde sağlam olup Diyar-

bakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A-2082 sayılı kararıyla tescillenmiştir.

Dıştan 4.75 x 4.81 m ölçülerinde olan eser içten ve dıştan kareye yakın dikdörtgen planlı olup içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür (Çizim:30). Son onarımda yenilenen kubbe külaha benzetilmeye çalışılmıştır.

Yapının güney cephesinin güneydoğu köşesinde düz len-tolu giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının batısında dikdörtgen formlu pencereye yer verilmiştir. Pencerenin solunda kitabe yer almaktadır (Foto:66). Kitabe taş malzemeye celi sülüs hatla kabartma tekniğinde hak edilmiştir. Türbenin kuzey ve batı cepheleri sağırdır. Doğu cephesi bitişiğinde inşa edilen ve mescit olarak kullanılan odayla kapatılmıştır.

Güneydoğu köşede açılan bir kapıdan türbenin iç mekânına girilmektedir. İç mekân 3.30 x 3.66 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve kubbe ile örtülüdür (Çizim:30). Son onarımda iç kısmın duvarları sıvanmıştır. Doğu ve kuzey duvarları sağırdır. Batı duvarı ilk yapımında iki mazgal pencereyle dışarı açılmaktaydı. Bu pencereler günümüzde

Çizim: 30- Halvet Baba Türbesi'nin Planı

14. Şeyh Tahiri-i Halveti'nin, Halveti lakabını bağlı olduğu tarikattan aldığı anlaşılmaktadır. Halvet, gûnahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek demektir. Halvetiyye Tarikati, Ömer el-Halveti'ye (ö. 800/1379) nispet edilen İslam dünyasının en yaygın tarikatıdır. Halvetiyyede nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırta yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilikte hassasiyetle uyulur (Uludağ, 1997, XV, s.393;Melek-Demir, 2009, s.198).

kapatılarak nişe dönüştürülmüştür. Güney duvarında ortada dikdörtgen formlu pencere onun solunda giriş kapısı sağında ise bir niş mevcuttur. Güneybatı köşede bulunan dikdörtgen formlu niş, ilk yapımında mazgal bir pencere olarak tasar-

lanmıştır. Son onarımında bu pencere kapatılarak nişe dönüştürülmüştür. İç mekânda bulunan Şeyh Tahir-i Halveti'nin mezarı üzerine günümüzde ahşap bir sanduka bırakılmıştır (Foto:67).

Foto: 66- Halvet Baba Türbesi'nin Güney Cephesi

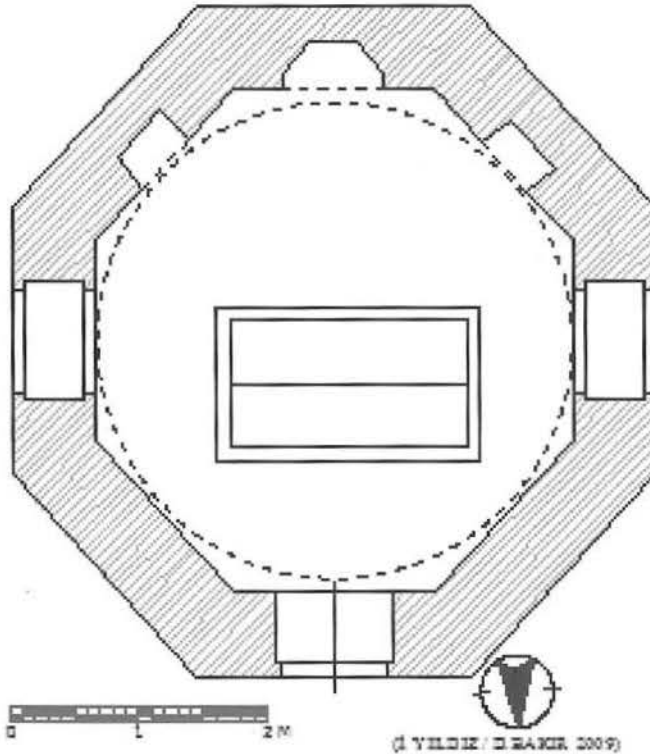

Foto: 67- Halvet Baba Türbesi'nin İç Mekânı

Şeyh Abdülcélil Türbesi

Diyarbakır merkezde Safa Camii'nin avlusundadır (Foto:68). Türbenin üzerinde tarihini veren bir yazıt mevcut değildir. Yapının XVI. yüzyılın ikinci yarısında veya XVII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir (Sözen, 1975, s.165; Sözen, 1981, s.158; Beysanoğlu, 1996-II, s.469). Daha sonraki dönemlerde çeşitli onarımlar geçiren türbe, bugünkü mimarisiyle XIX. yüzyılda inşa edilen eserlerin özelliklerini göstermektedir. Eser, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 1964, 1993-94 ve 1980 yıllarında onarılmıştır.

Yapı, içten ve dıştan sekizgen planlıdır (Çizim:31). İçten kubbe, dıştan piramidal külah

Çizim: 31- Şeyh Abdülcélil Türbesi'nin Planı

ile örtülüdür. Piramidal külah günümüzde oluklu kiremitlerle kaplanmıştır. Türbe, bazalt taştan inşa edilmiştir (Foto:68).

Kuzey cephede dikdörtgen açıklıklı düz atkı taşlı giriş kapısı, doğu ve batı cephelerinde düz lentolu birer pencere yer almaktadır. Pencerelem demir parmaklıklıdır. Güney cephe sağırdır. Cepheler sadedir. Gövdeden piramidal çatıya geçişte yalnız bir silme bulunmaktadır (Foto:68). Kuzeyden bir kapıdan girilen iç mekân sekizgen planlı olup kubbe ile örtülüdür (Çizim:31). İç mekân sivri kemer formlu

Foto: 68- Şeyh Abdülcélil Türbesi'nin Genel Görünüşü

Foto: 69- Şeyh Abdülcélil Türbesi'nin İç Mekânı

sekiz plasterle hareketlendirilmiştir. İçeride bir sanduka bulunmaktadır. Güney duvarında yuvarlak kemerli beşgen mi-

rap nişi ve bunun sağında ve solunda bursa kemerli birer niş yer almaktadır. İç kısımlar tamamen sıvanmıştır (Foto:69).

Şeyh Muhammed Amidi Türbesi

Foto: 70- Şeyh Muhammed Amidi Türbesi'nin Genel Görünüşü

Foto: 71- Şeyh Muhammed Amidi Türbesi'nin İç Mekânı

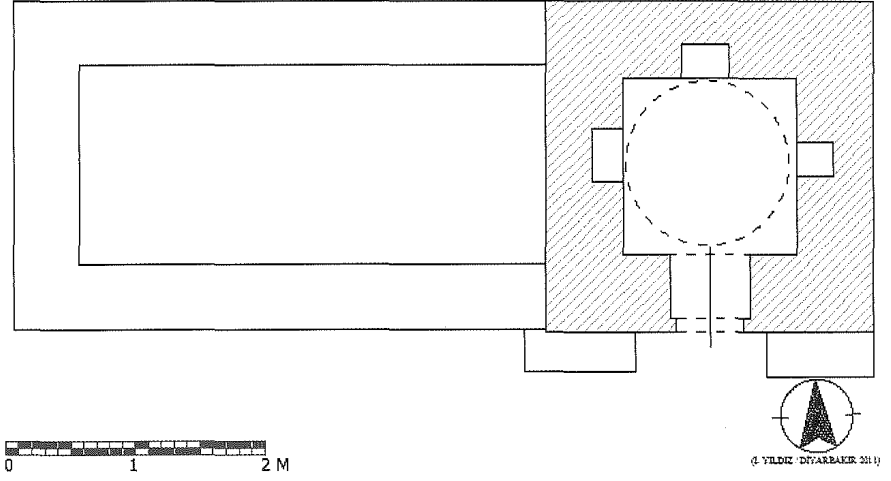
Eser, Diyarbakır Merkez Sur İlçesi'nde, Mardin Kapı Mezarlığı'nda, Şeyh Muhammed Düzlüğü'ndedir (Foto:70). Türbenin inşa kitabesi yoktur. Mevlana Şeyh Muhammed, Akkoyunlu Sultanı Hamza Bey döneminde (838-848/1434-1444) yaşamış ve oğlu İbrahim Gülşeni bir yaşında iken vefat etmiştir (Gülşeni, 1982, s.13). 1368/1898 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde "e'izze-i kiramdan Şeyh Muhammed Amidi'nin Mardinkapı dışındaki türbe-i şeriflerinde medfun olduğu" belirtilmektedir (İzğöer, 1999-IV, s.10). Türbenin yakınında bulunan Şeyh Muhammed Namazgâhı kitabesine göre Vali Mahmut Paşa tarafından 1276/1859 tarihinde yaptırılmıştır (Beysanoğlu, 1996 II, s.490). Dolayısıyla türbenin de yakınında bulunan mescit ile birlikte XIX. yüzyılda inşa edildiğini söyleyebiliriz. Yapının inşa tekniği, plan formu ve malzemesi de bunu doğrulamaktadır. Eser günümüzde sağlam olup tescil kaydı bulunmamaktadır.

Dıştan 2.54 x 2.55 m ölçülerinde olan türbe içten ve dıştan kare planlı olup içten kubbe, dıştan ehrami külahla örtülüdür (Çizim:32). Yapı kesme bazalt taştan inşa edilmiştir. Kuzey cephesi basık kemerli giriş kapısıyla hareketlendirilmiştir. Batı ve güney cepheleri sağırdır. Doğu cephesine ise üstü açık mekân eklenmiştir (Foto:70).

Kuzey cepheden açılan basık kemerli kapıdan iç mekâna girilir. İç mekân 1.34 x 1.35 m. ölçülerinde kare planlı olup pendentif geçişli kubbe ile örtülüdür (Çizim:32). Kubbede

tuğla malzeme kullanılmıştır. İç mekânın doğu, batı ve güney duvarında dikdörtgen formlu birer niş açılmıştır. Kuzey duvarı ise basık kemerli giriş kapısıyla hareketlendirilmiştir. İç mekânın boyutundan türbenin içinde herhangi bir kabrin olmadığı ve türbenin kapalı kısmının sembolik olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (Foto:71).

Türbenin doğu tarafında bulunan üzeri açık mekân 2.52 x 4.10 m ölçülerinde olup doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yerden 1.60 m yükseklikteki bir duvarla çevrilen bu bölümün içinde Şeyh Muhammed Amidi'nin mezarı bulunmaktadır.

Çizim: 32- Şeyh Muhammed Amidi Türbesi'nin Planı

DEĞERLENDİRME

Diyarbakır'da Mervani dönemi ile başlayan türbe yapım geleneği Osmanlı devletinin son dönemine kadar sürmüştür. Diyarbakır'da farklı özelliklerle karşımıza çıkan bir yapı grubu olan türbelerden incelediğimiz yirmi bir örnek, türbe mimarisinde görülen sekizgen, kare, dikdörtgen, dairesel ve baldaken plan şemasını gösterirler. Genelde tek katlı olarak inşa edilen Diyarbakır türbeleri inşa tarzı ve kullanılan malzeme bakımından bölgesel özellikler göstermektedir.

Diyarbakır merkezde bulunan İskender Paşa (1565), Özdemiroğlu Osman Paşa (1585), Zincirkıran (XVI. yy), Sarı Saltık (XVI. yy), Fatih Paşa (XVI. yy) ve Şeyh Abdülcelil (XVI.-XVII yy) türbeleri içten ve dıştan sekizgen planlıdır.

Benzer plan şeması; Harput Fatih Ahmet (1313), Erzurum Emir Saltık (XII. yy), Divriği Site Melik (1194), Divriği Kemerüddin (1196), Aksaray Bekâr Sultan (XIII. yy), Ilgın Şeyh Bedrettin, Kırşehir Fatma Hatun (1287 – 88), Konya Ulaş Baba, Niğde Hüdevend Hatun (1312 – 13), Trabzon Gülbahar Hatun (1506), Bursa Şehzade Mahmut (1507), İstanbul Selçuk Hatun (1507), Bursa Şehzade Ahmed (1514), İstanbul Sultan I. Selim (1522), İstanbul Şehzade Mehmet (1543) türbeleri ile Dicle Hocaalan (Dera) Türbesi (XVI. – XVII. yy) ve Eğil Murat Bey Türbesi (1566)'nde de uygulanmıştır (Ünal, 1971, s.100; Önkol,1996, s.19-182).

Diyarbakır türbelerinde görülen bir diğer plan şeması da kare plandır. Sultan Şücaeddin (XIII. yy), Şeyh Yusuf Hemedani (XV yy), Lala Bey (XV. - XVI. yy), Murtaza Paşa (1658), Hamza Baba (XV. - XVI. yy), Sahabeler (1631-33), Karadeniz (Mir Seyyaf) (XIX. yy) ve Şeyh Muhammed Amidi (XIX. yy) türbeleri hem içten hem de dıştan kare planlıdır.

Bu yapılar Eğil Nisanoğlu (XVI. – XVII. yy), Savur Şeyh

Abdulhalim (XIX. yy), Savur Şeyh Muhammed Bahaddin (1845), Ahlat Şeyh Necmeddin (1222 – 1223), Tokat Ebul Kasım (1233 – 34), Antalya Şeyh Şücaeddin (1238 – 1239), Bursa Gülçiçek Hatun (1399-1400), Bursa Yıldırım Beyazid (1406), Bursa Şirin Hatun (XV. yy), İstanbul Sultan I. Ahmed (1619), İstanbul Hatice Turhan Valide Sultan (1663) türbeleriyle benzerlik göstermektedir (Ünal, 1971, s.100; Önkol, 1992, s.53-55; Önkol,1996, s.231-300; Yıldız, 2011, s.242).

İncelediğimiz eselerden Nasıruddevle Mansur ve Eşi Sittünaş Türbesi (1094), Hançeri Güzar Türbesi (VII. – XVIII. yy), Halvet Baba Türbesi (VII. – XVIII. yy), Dabanoğlu Türbesi (VII. – XVIII. yy) hem içten hem de dıştan dikdörtgen planlıdır. Dikdörtgen planlı türbeler genelde içten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür.

Eğil Nebi Harun Türbesi (1162), Çermik Tekke Kümbet (XIV. yy), Savur Sitti Legliye Türbesi (1247), Sürgücü Pir İsa Türbesi (XIX. yy), Ahlat Dede Maksut Türbesi (XIV. yy), Kemah Behram Şah Türbesi (XIII. yy), Amasya Torumtay Türbesi (1278-1279), Mardin Şeyh Mahmud Türbesi, Kayseri Pınarbaşı Sancaktar Türbesi (1233-1246), Baykan Adakale I Türbe (1693-1730), Eruh Oymaklıç Köyü Sariya Hatun Türbesi (XVII. - XVIII. yy) dikdörtgen planlı türbelere örneklik teşkil etmektedir (Ünal, 1971, s.104; Önkol,1996, s.343-349; Boran, 2009, s.70; Tüfekçioğlu-Boran, 2009, s.149; Yıldız, 2011, s.242).

Baldaken tarzlı türbeler ayaklar üzerine atılan kemerlerle dışarı açılırlar. Bu tip türbeler daha çok Osmanlı döneminde karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır'daki Arap Şeyh Türbesi (VII. yy), Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi (1719) baldaken tarzda yapılmış tür-

belerdir. Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi kare planlı olup dört ayağa oturan kemerlerle dışarı açılmaktadır. Benzer plan şeması, Afyon Süleyman Şah Türbesi (1461), İznik Yakup Çelebi Türbesi (XIV. yy), İznik Sarı Saltık Türbesi (XIV. yy), Amasya Şehzadeler Türbesi (1410), Malatya Kanlı Türbede de görülmektedir (Kılıcı, 2007, s.156).

Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi batılılaşma döneminin özelliği olarak üzeri metal korkulukla kapatılmıştır. Benzer uygulama İstanbul Üsküdar Valide Sultan bahçesindeki türbede de denenmiştir.

Arap Şeyh Türbesi ise altıgen planlı olup ayaklara oturan sivri kemerlerle dışarı açılmaktadır. Yapı bu özelliği ile Şerbetin Köyü Kasım Bey Türbesi (XVI. yy), Urfa Kalesi Büyük ve Küçük Türbe (XV. yy), Edirne Darülhadis Şehzadeler Türbesi, Tire Rum Mehmet Paşa Türbesi, Kayseri Yanık Türbe ile benzeşmektedir (Ünal, 1971, s.87; Kılıcı, 2007, s.156-57).

Çalışmamıza konu olan türbelerden içten ve dıştan daire-sel planlı olan tek örnek İmam Akil Türbesi (VI. – XVII. yy) dir. Plan şeması bakımından İmamı Akil Türbesine en yakın örnek Şirvan İncekaya Köyü Salih Bey Türbesi (XVI. yy) dir. Silindirik plan olarak da adlandırılan bu plan şeması en çok Ahlat'taki türbelerde görülmektedir. Fakat Ahlat'taki türbeler iki katlı olarak inşa edilmiş olmaları bakımından İmam Akil Türbesi'nden farklı bir özellik göstermektedir. Ahlat Hasan Padişah (1275), Ahlat Hüseyin Timur (1279), Ahlat Bugatay Aka (1281), Ahlat Usta Şagirt (1285), Ahlat Yarım (XIII. yy)

ve Ahlat Yıkık (XIII. yy) türbelerinin üst kat planları içten ve dıştan daireseldir (Önkal,1996, s.211-230; Boran Vd., 2009, s141).

Lala Bey ve Sultan Şücaeddin türbeleri sahip oldukları cenazelik katı uygulaması ile Selçuklu ve beylikler döneminde inşa edilen türbelerin geleneğini devam ettirmektedir.

Nebi Camii arkasındaki Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi, üstünün açık bırakılması farklı bir uygulamadır.

Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi (1585) kuzey tarafta bulunan kare planlı giriş bölümüne sahip tek örnektir. Eser bu özelliği ile Bitlis Şeyh Muhammed Küfrevi (1898), Manisa Ayni Ali türbeleriyle benzeşir (Acun, 1999, s.408; Uluçam, 2002, s.120)

Diyarbakır türbelerinin inşasında genelde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bunun nedeni bölgede bol miktarda taş malzemenin bulunmasıdır. Zincirkıran, Özdemiroğlu Osman Paşa, Sultan Şücaeddin, Sarı Saltık, Arap Şeyh, İskender Paşa türbeleri iki renkli düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Şeyh Abdülcilil, Şeyh Yusuf Hemedani, Zübeyde ve Leyla Hanımlar, Sahabeler, Murtaza Paşa, Şeyh Muhammed Amidi, Lala Bey, Hamza Baba, Dabanoğlu, İmam Akil ve Hançeri Güzar türbelerinde siyah renkli düzgün kesme bazalt taş kullanılmıştır. Nasiruddevle Mansur ve Eşi Sittünas, Karadeniz (Mir Seyyaf) ve Halvet Baba türbelerinin inşasında ise kesme taş ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Taş malzeme aynı zamanda süslemelerde de karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Diyarbakır'da değişik özelliklerle karşımıza çıkan bir yapı grubu olan türbeler Türk mimarisinde görülen, kübik gövdeli, sekizgen gövdeli, baldaken tarzlı ve dikdörtgen plan şemasını gösterirler.

Yapılarda kullanılan iki renkli taş malzeme, dilimli kemer, mahalli özellik olup Zengi sanatının etkileridir. Bu da yörenin güney bölgelerine yakın olmasından ve güneyli sanatçıların ildeki mimari eserlerin inşasında çalışmasından kaynaklanmaktadır.

Türbelerde süslemeye fazla yer verilmemiştir. Süslemeler geometrik, bitkisel, yazı ve mukarnas süslemeleri olup giriş kapılarında, pencere alınlıklarında, sütuncelerde ve kubbe-ye geçişlerde toplanmıştır. Çini süsleme sadece Sahabeler Türbesi'nde kullanılmıştır.

Eserlerde taşıyıcı ve dekoratif öge olarak Türk mimarisine özgü olan sivri kemer ile Zengi sanatının etkilerini gösteren dilimli kemer kullanılmıştır. Örtü sistemi bakımından en çok içten kubbe dıştan pramidal külah örtü tercih edilmiştir. Bu-

nun yanında bazı türbelerde içten ve dıştan kubbe ile içten beşik tonoz dıştan düz dam örtü sistemi de kullanılmıştır. Bu da yapılardaki çeşitliliği ve zenginliği göstermesi bakımından önemlidir.

Türk türbe mimarisinde pek rastlanılmayan bir özellik olan merkezi kubbe ve iki yarım kubbe denemesinin Diyarbakır İskender Paşa Türbesi'nde görülmesi önemli bir özelliktir.

Diyarbakır'daki türbelerin çoğunluğu Osmanlı dönemine aittir. Mervani ve Akkoyunlu dönemlerine ait birer örnek mevcuttur. Selçuklu dönemine ait olduğunu düşündüğümüz tek örnek ise Sultan Şücaeddin Türbesidir.

Diyarbakır'daki türbeler ekseriyetle tek katlı olarak inşa edilmiştir. İki katlı inşa edilen ve mumyalık bölümüne ait olan iki örnek mevcuttur. Bunlar Sultan Şücaeddin ve Lala Bey türbeleridir.

Diyarbakır türbeleri çeşitli onarımlarla günümüze kadar gelebilmiştir. Bazı türbeler bu onarımlardan dolayı özgünlüğünü kaybetmiştir.

- ACUN, Hakkı (1980), “Yozgat Yöresinden İki Plan Türünde Dört Türbe Örneği”. *Bedrettin Cömert’e Armağan*, Ankara, s. 409–424
- ACUN, Hakkı (1985), “Manisa’daki Türbe Mimarisi”, *Belleten*, Sayı: 195 (Aralık 1985), Ankara, s. 479 – 501.
- ACUN, Hakkı (1999), *Manisa’da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- AKBULUT, İlhan (1998), *Diyarbakır*, Ankara.
- AKGÜÇ, Ahmet (2009), “Diyarbakır Cami Hazirelerinde Ulular ve Paşalar”, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Ankara, s.141-56.
- ANONİM (1967), *Diyarbakır İl Yıllığı 1967*, Ankara.
- ANONİM (1987), “Diyarbakır” *Ana Britannica Ansiklopedisi*, XII, İstanbul.
- ANONİM (1988), “Diyarbakır”, *Meydan Larousse*, İstanbul, s.766.
- ANONİM (1989), “Diyarbakır” *Rehber Ansiklopedisi IV*, İstanbul, s.194.
- ANONİM (1995), *2000’e Beş Kala Diyarbakır*, Diyarbakır.
- ANONİM (1996), “Diyarbakır” *Türk Ansiklopedisi*, III, Ankara, s.333 – 334.
- ARİFİ PAŞA (1998), “Arifi Paşa’nın Seyahatnamesi Diyarbakır Seyahati”, (Haz. M. Öztürk, İ. Yılmazçelik), *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVIII:22, Ankara, s.91-109.
- ASLANAPA, Oktay (1991), *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi’nin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara.
- ASLANAPA, Oktay (1992), *Osmanlı Devri Mimarisi*, Ankara.
- ASLANAPA, Oktay (1999), *Türk Sanatı*, İstanbul.
- AYDIN, Nusret (2008), *Eğil Hükümdarları Tarihi*, İstanbul.
- BALİN, Remzi (1963), *Diyarbakır*, İstanbul.
- BAŞ, Gülsen (2006), *Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisi’nde Süsleme* (Basılmamış Doktora Tezi), Van.
- BAŞAK Hatice (2010), *Diyarbakır Mezar Taşları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- BAYRAK, M.O. (1979), *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İstanbul.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1985), *Diyarbakır’da Gömülü Meşhur Adamlar*, Ankara.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1992), *Kültürümüzde Diyarbakır*, Ankara.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1996 I), *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I*, Ankara.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1996 II), *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, Ankara.
- BİZBİRLİK, Alpay (2002), *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği’nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*, Ankara.
- BİZBİRLİK, Alpay (2008), “Vakıf Şehir İlişkisine Örnek: XVI. Yüzyıl Diyarbekir’i”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır*, 2. Cilt, Diyarbakır, s.440-449.
- BORAN Ali (2009), *Baykan’daki Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara.
- BORAN Ali Vd. (2009), *Pervari ve Şirvan’daki Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara.
- BORAN Ali Vd. (2009), *Kurtalan’daki Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara.
- BRUİNESSEN, M. Van, BOESCHOTEN H. (2003), *Evliya Çelebi Diyarbekir’de* (Çev. T. Güney), İstanbul.
- BULDUK, F. Abdülğani (2004), *El-Cezire’nin Muhtasar Tarihi*, (Çev. M. Öztürk-İ. Yılmazçelik), Elazığ.
- BULDUK, F. Abdülğani (2007), *Diyarbakır Valileri*, (Çev. E. Tanrıverdi-A. Taşgın), İstanbul.
- ÇAL Halit (2009), “Niksar Doğan Şah Alp Türbesi-Eyvan Türbeler”, *X. Oraçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları v Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Prof. Dr. H. Örcün Barışta’ya Armağan, Ankara, s.183-200.
- ÇAYIR, Celal (2009), “Manevi Bir Değer Olarak Hz. Süleyman ve Haziresi”, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Ankara, s.133-40.
- ÇELEBİ, Evliya (2001), *Seyahatname*, 4. Cilt, (Haz. Y. Dağlı-S.A. Kahraman), İstanbul.

- ÇİÇEK, Zeynel Abidin (2007), *Diyarbakır'ın Fethi Tarihi Ve Kültürü*, Diyarbakır.
- ÇEVİK, Adnan (2002), XI. – XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- DEMİRİZ Yıldız (1989), *Eyüp'te Türbeler*, İstanbul.
- DURUKAN Aynur – PEKAK Sacid (1984), "Akşehir Emir Yaytaş-Yavaşgel Türbesi", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara, s.123-144.
- DÜNDAR, Abdülkadir (1999), *Kilis'teki Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri*, Ankara.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1993), "Diyarbakır", *İslam Ansiklopedisi XI*, İstanbul, s.466-467.
- GÜLŞENİ, Muhyi-i (1986), *Menakib-i İbrahimi Gülşeni* (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara.
- GÜNKUT, Bedri (1937), *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır.
- İBNÜ-L Ezrak (1990), *Mervani Kürtleri Tarihi*, (Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul.
- İLHAN M. Mehdi (1996), "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Ankara, s.19-211.
- İLHAN M. Mehdi (1999), "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul, s.258-67.
- İSKENDEROĞLU Reşit (1989), *Beğlerbeği Gazi İskender Paşa*, Ankara.
- İŞLİ, Necdet (1986), *İstanbul'da Sahabe Kabir ve Makamları*, Ankara.
- İZGÖER, Zeki (1999-I), *Diyarbakır Salnameleri, I*, İstanbul.
- İZGÖER, Zeki (1999-II), *Diyarbakır Salnameleri, II*, İstanbul.
- İZGÖER, Zeki (1999-III), *Diyarbakır Salnameleri, III*, İstanbul.
- İZGÖER, Zeki (1999-IV), *Diyarbakır Salnameleri, IV*, İstanbul.
- İZGÖER, Zeki (1999-V), *Diyarbakır Salnameleri, V*, İstanbul.
- KAÇALIN, Mustafa S. (1999), "Evliya Çelebi'de Diyarbakır", *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul, s.109-29.
- KARA, Mustafa (1996), "Gülşeniye", *DİA, IV.*, İstanbul.
- KILCI, Ali (2007), *Anadolu Türk Mimarisi'nde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*, Ankara.
- KILCI, Ali (2002), "Diyarbakır Arapşeyh Camisi ve Türbesi", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, s.493-503.
- KILCI, Ali (1996), "Van Gölü Çevresindeki Baldaken Türbeler", *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri*, Van, s.19-34.
- KONYAR, Basri (1936-I), *Diyarbakır Tarihi I*, Ankara.
- KONYAR, Basri (1936-II), *Diyarbakır Kitabeleri II*, Ankara.
- KONYAR, Basri (1936-III), *Diyarbakır Yıllığı III*, Ankara.
- KORKUSUZ, M. Şefik (1999), *Bir Zamanlar Diyarbakır Zamanlar Mekânlar İnsanlar*, İstanbul.
- KORKUSUZ, M. Şefik (2003), *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, İstanbul.
- MELEK Ali – DEMİR Abdullah (2009), *Dini Değerleri İle Diyarbakır*, Diyarbakır.
- NASIR-I Hüsrev (1985), *Sefername*, (Çev. A. Tarzi), İstanbul.
- OKUMUŞ, Ejder (2008), "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Diyarbakır", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, 2. Cilt, Ankara, s.176-186.
- ÖNGE, Yılmaz (1971), "Diyarbakır Sultan Şücaeddin Türbesi", *Önasya, Cilt 7, Sayı 76*, İstanbul, s.7-9.
- ÖNKAL, Hakkı (1992), *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara.
- ÖNKAL, Hakkı (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.
- ÖNKAL, Hakkı (1997), "Yıldırım Bayezid Türbesi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 3-7 Kasım 1997, Ankara.
- ÖNKAL, Hakkı (1998), "Türk Türbe Mimarisinde Kayseri Türbelerinin Yeri", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu*, 17-18 Nisan 1998, Kayseri.
- ÖNKAL, Hakkı (1999), *Selçuklu – Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Ankara.
- PARLA, Canan (1990), *Türk-İslam Şehri olarak Diyarbakır*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- PARLA, Canan (2004), "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hakim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, 20-22 Mayıs 2004, Bildiriler, Diyarbakır, s.247-283.
- SARI, İbrahim (1992), *Şehrimiz Diyarbakır*, İstanbul.
- SAVCI Süleyman – BAYKAL Kazım (1942), "Diyarbakır'da Tarihi Türbeler I", *Karcadağ Dergisi*, Cil:V, Sayı:50-51, Diyarbakır, s.426-428.
- SAVCI Süleyman – BAYKAL Kazım (1942), "Diyarbakır'da Tarihi Türbeler II", *Karcadağ Dergisi*, Cil:V, Sayı:52, Diyarbakır, s.444-450.
- SİNCLAİR, T.A. (1989), *Eastren Turkey: An Architectural And Archaeological Survey*, Vol. III, London.
- SÖZEN, Metin (1971), *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul.
- SÖZEN, Metin (1975), *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul.
- SÖZEN, Metin (1981), *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul.
- SÜREYYA, Mehmed (1996-IV), *Sicill-i Osmanî VI*, (Çev. Seyit Ali Kahraman), İstanbul.
- ŞEREF HAN (1990), *Şerefname* (Çev. M.E.Bozarslan), İstanbul.
- TEKİN, Adil (1964), *Fotoğraflarla Diyarbakır*, Diyarbakır.
- TEKİN, Adil (1971), *Diyarbakır*, İstanbul.
- TEKİN, Adil (1997), *Diyarbakır Anadolu Tarihinin Taşlara Yazıldığı Kent*, Diyarbakır.
- TİHRANİ, Ebubekir (1999), *Kitab-ı Diyarbekirya* (Çev. Mehmet Demirdağ), İstanbul.
- TOPRAK Faruk (1999), "Arap Kaynaklarında Diyarbakır", *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul, s.130-37.
- TUNCER, Orhan Cezmi (1986), *Anadolu Kümbetleri I*, Ankara.
- TUNCER, Orhan Cezmi (1996), *Diyarbakır Camileri*, Ankara.
- TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamit –BORAN Ali (2009), *Eruh'taki Osm anlı Dönemi Eserleri*, Ankara.
- ULUÇAM, Abdüsselâm (2000), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I*, VAN, Ankara.
- ULUÇAM, Abdüsselâm (2002), *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II*, BİTLİS, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Halvetiyye", *DİA*, XV, İstanbul, s.393.
- UYSAI, Ali Osman (1995), "Germiyanogulları Beyliği Türbeleri", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, C.III*, Ankara, s.397-412.
- UYSAI, Ali Osman (1999), *Germiyanogulları Beyliği'nin Mimari Eserleri*, Ankara.
- UYSAI, Ali Osman (2002), "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (11-13 Ekim 2001)*, İzmir, s.567-578.
- UYSAI, Ali Osman (2006), "Gelibolu'nun Karainebeyli Köyü'nde Osmanlı Eserleri", *VII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*,
- ÜNAL, Hüseyin Rahmi (1975), *Diyarbakır İlindeki Türk – İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin (2008), "Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, 2. Cilt, Ankara, s.199-210.
- YAVUZ, Aysıl Tükel (1983), *Selçuklu Mimarisi'nde Tono ve Kemer*, Ankara.
- YILDIRIM Savaş (2008), "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, 2. Cilt, Ankara, s.595-606.
- YILDIZ, Hatip (2008), "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcratı ve Hazırladığı Rapor", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, 2. Cilt, Ankara, s.387-401.
- YILDIZ, İrfan (2011), *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul
- YILMAZÇELİK, İbrahim-ÇELİK, Hulusi (1996), "Diyarbakır Havzası", *Uluslararası Selahattin Eyyubi Sempozyumu*, İstanbul, s.172 – 176.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (1995), *XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara.
- YINANÇ, Mükremin Halil (1991), "Diyarbakır", *İslam Ansiklopedisi III*, Eskişehir, s.601–626.